

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

МАЛАДНЯК

Штомесячная літаратурна-мастацкая
і грамадзка-політычная часопісь
Цэнтральнага Бюро Ўсебеларускага
аб'яднання поэтаў і пісьменьнікаў
„Маладняк“

ПАД РЭДАКЦЫЯЙ

М. ЧАРОТА, М. ЗАРЭЦКАГА, АЛ. ДУДАРА

Год выдання пяты

С ш ы т а к с ё м ы — в о с ь м ы
л і п е н ь — ж н і в е н ь

ВЫДАНЬНЕ ЦБ „МАЛАДНЯКА“
М Е Н С К — 1927

ЖИВЛАТ. АМ

Тарас Гушча

У глыбі Палесься

(Адрывак з аповесці)

XXVII

З крутой завіліны сяла Высокага, дзе Піна падаецца ў бок зарэчных балот, вельмі добра відаць паўднёвая часць Пінску. Вялізарны белы манастыр, збудаваны езуітамі ў шаснаццатым веку, і манастырскі будынак, дзе даўней жылі манахі, а цяпер змяшчаецца духоўнае вучылішча, як волаты, узьнімаюцца над роўнядзю балот, становячы самы крайні паўднёвы рог Пінску.

Зацятаю грознасьцю і панураю суровасьцю вее ад гэтых старасьвецкіх муроў, а самы манастыр мае выгляд непадкупнага вартаўніка на варце аджытых рэлігійных традыцый старасьветчыны. Як непарушная скала над морам, стаіць над балотамі гэты маўклівы волат, аглядаючы неасяжныя разлогі Пінскага Палесься на далёкія дзесяткі вёрст. Халодная строгасьць яго стылю і гордая моц узьняўця ў высь, робяць дужа вялікае ўражаньне і прыкоўваюць да сябе ўвагу, кідаючыся ўсім у вочы. У ясныя вясеньнія або летнія раніцы ці вечары, калі паветра, напоенае вільгацьцю, бывае асабліва чыстым і празрыстым, гэты волат-манастыр выступае яшчэ больш пуката і выразна ў сваіх магутных абрысах. Тады ён здаецца зусім блізкім, хоць да яго адгэтуль будзе вёрст пяць. Яго порталы, як крыльлі біблейнага ангела, паважна разгортваюцца на полі ружова-яснага неба, і тады нельга на яго не заглядзецца.

Кожны раз, калі Лабановіч ідзе з воласьці, яму кідаецца ў вочы гэты манастыр, і нейкае дзіўнае ўражаньне робіць ён на настаўніка, будзячы ў памяці падзеі гістарычнага прошлага, змаганьне двух веравызнаньняў, з якіх ніводнае не зрабіла людзей шчаслівымі. Многа прайшло часу, многа людзкіх пакаленьняў сышло з арэны жыцьця, а гэтая грамадзіна стаіць і стаіць, і доўга яшчэ будзе стаяць, каб быць сьведкам

вага змаганьня за новы парадак жыцьця, дзе на першым пляне стаяць рэальныя інтарэсы зямлі.

Лабановіч ня спускае з памяці сваю апошнюю гутарку з Вольгаю Віктараўнаю. Яны ўмовіліся спаткацца вечарам у суботу каля гэтага манастыра на прыстані. Тут непадалёку ёсьць патайное месца, дзе зрэдка адбываюцца нелегальныя сабраньні. Вось гэтае сабраньне і займае цяпер мысьлі настаўніка.

Сказаць праўду, яму трохі страшна. Страшна гэтага новага павароту ў жыцьці, бо ён нямінуча павінен пайсьці па дарозе, дзе так многа небясьпекі, дзе на кожным кроку цябе можа чакаць ліхая прыгода. У яго ўяўленьні рысуюцца арышты, астрогі, высылка. З таго часу, як пачаў ён вясьці сваю патайную работу, ён адчувае нейкі непакой і трывогу. Калі яму здаралася бачыць тут якога-небудзь паліцэйскага чына, то мімаволі думалася, ці не по яго справе зьяўляецца гэты прадстаўнік улады. Нэрвы яго ўвесь час былі трохі ўзняты, і ён стаў падаэрэнным і асьцярожным, асабліва калі да яго пачалі даходзіць сякія-такія чуткі аб яго паводзінах. Але патрошку ён прывык да мысьлі, што ён можа папасьціся, што яго заарыштуюць, і перастаў гэтага баяцца. Наадварот, арышт здаваўся яму часамі прынадным, непазбаўленым сваяасаблівай прыемнасьці. Чаму-ж і не пацярпець за праўду? Чаму не спрабаваць лёсу „крамольніка“? Чаму не зазнаць астражнага жыцьця? Астрог таксама ёсьць школа, дзе жыцьцё пазнаецца больш востра і глыбока. Апроч усяго гэтага, тут ёсьць і пэўная рызыка, ёсьць асалода змаганьня. Ты ведаеш, што, калі ўсё выкрыецца, цябе будуць лавіць, будуць судзіць, што за кожным тваім крокам сочаць, але ты можаш не паддавацца, выкручвацца, вясьці сапраўднае змаганьне за сваё права жыць на волю.

Займае думкі яго і гэтае спатканьне з людзьмі, да гэтага часу яму невядомымі. Ён толькі чытаў аб іх, чуў здалёк і пераважна з вуснаў таго, хто іх ненавідзеў, лічыў самымі вялікімі праступнікамі на сьвеце. Ён адчувае глыбокую павагу да іх нават некаторы страх. Хто-ж такія яны, гэтыя людзі? Чым яны жывуць? Аб чым думваюць? У яго выябражэньні гэтыя людзі—гэроі, на якіх можна пазіраць толькі з вялікаю пашанай.

У суботу падвячоркам, закончыўшы работу ў школе, прыхаваўшы ў патайное месца ўсё, што магло-б яго высьведчыць у выпадку якога-небудзь неспадзяванага здарэньня, зачынае

кватэру на ключ і ідзе выганам на дарогу. Асеньні мрок на-соўваецца борзда, звужаючы паземы і націскаючы на гэтыя занямелыя далі. У сялянскіх дварах снуюць людзі, пыняць свае гаспадарскія справы, канчаючы клопат кароткага дня.

Лабановіч мінае выганы, выходзіць у поле. Тут прасторней і як-бы вальней трохі, прынамсі нікога ня відаць, бо яму не хацелася-б цяпер спаткаць каго-небудзь знаёмага, уступаць у гутаркі, выдумляць прычыны свайго позьняга вандроўніцтва ў Пінск, хоць гэтых прычын можна лёгка прыдумаць не адзін дзесятак. Але на дарозе ціха і бязьлюдна. Праходзіць і Альбрэхтова, дзе раскінуўся вялізарны маёнтак пана Скірмунта і дзе маюцца яго фабрыкі—суконавальня, гісорня, бровар і яшчэ нешта. Каля маёнтку на полі, як копы сена, параскідаліся досыць высокія капцы, дзе закопана бульба на гарэлку. Зараз-жа ад дарогі пачынаецца абэржа-клуня, крытая чаротам. Клуня цягнецца ад дарогі да самае Піны—сажон дзевесце, напэўна, яе даўжыня. За Альбрэхтовым, ужо каля гораду, відаць Лошча, дзе ёсць цэркаўка і папоўская пасада. Ужо цёмна, але высачэзныя вязы і ліпы яшчэ вырысоўваюцца сваімі шырокімі вярхамі на шэрым небе.

Мінуўшы арыштны дом, прычым Лабановіч падарыў яго вельмі ўважлівым поглядам, ён ступіў на тэрыторыю Пінску і пашоў па брукаванай Купецкай вуліцы. На вуліцы было досыць пуста і глуха. Калі-ні-калі затухаюць па каменнаму мосціку ногі, скрыпнуць веснічкі, ды ізноў усё заспакоіцца, як-бы скоўваецца гэтым цёмным мрокам. Прайшоўшы некалькі вуліц і завулкаў, Лабановіч накіроўваецца на прыстань, абмінаючы болей жывыя і людныя вуліцы. Па дарозе папалася яму некалькі будак, пунктаў паліцэйскай варты, каля якіх звычайна стаялі ці тупалі гарадавыя ў шырокіх плашчох.

„Што рабіў-бы ты, брат, каб ведаў, куды я іду?“ думаў Лабановіч, мінаючы сонных, марудлівых, прывычных да свае варты, гарадавых... „Напэўна заварушыўся-б шпарчэй“, і чуць прыметная ўсьмешка прабягае па яго губах.

Не даходзячы да цэнтру горада, Лабановіч ідзе глухім завулкам у бок прыстані. Прыглядаецца да тых фігур, што абганяюць яго. Мяркуе, ці ня шпik гэта, часам, бо яму здаецца, што гэтыя людзі-сабакі чуюць нюхам яго крамольныя замахі. На прыстані ізноў адчуваецца вальней і прастарней.

А прыстань шырокая, доўгая, роўная, прасторная, акуратна вылажана гладкімі каменнымі плітамі і асфальтам, абсаджана двума радамі каштанаў. Таксама ў два рады пастаўлены тут лаўкі на роўнай адлежнасці адна ад другой, каб было дзе пасядзець у добрую пагоду людзям, калі прытомяцца шпацыруючы. Прыстань моцна сьціскае левы бераг глыбокай і спакойнай Піны. Яе халодныя сталёвыя струмені ціха ўсхліпваюць, б'ючыся аб гладкі каменны бераг, і штось гутараць прыцішаным голасам з чаротамі, што на тым баку, злёгка пакалыхваюць параходы і параходзікі, дубы і чайкі, што густа збіліся па ўсім працягу прыстані.

Павольна пасуваецца Лабановіч у бок манастыра. Пануры і страшны цяпер гэты манастыр, атулены мрокам і імглою асеньняга вечару. Сярэдзіна яго сям-там выступае з цемрадзі белымі плямамі, дзе падае сьвятло ад вакон і ліхтароў, а порталы і вежы расплываюцца ў мроку.

Вольга Віктараўна трохі спазьнілася.

З ёю быў незнаёмы высокі хлопец.

— Пазнаёмцеся, — гаворыць яна.

Незнаёмы хлопец і Лабановіч моўчкі павіталіся.

— Вы даўно тут? — пытае колегу Вольга Віктараўна.

Лабановічу паказалася, што яна стараецца гаварыць ціха.

Напэўна так патрабуецца асьцярогаю.

— А ўжо з поўгадзіны тупаю.

Ён хоча прыдаць вясёласць свайму голасу.

— А вы не замаркоціліся без мяне?

— Ой, як замаркоціўся! Хацеў ужо кідацца ў Піну, але пабаяўся, што будзе холадна.

Яна ціха шэпча:

— Мялеце ўсякую чапуху. Чым больш чапухі, тым лепей.

А пачалі вы добра.

Іх абганяе чыясь постаць.

Можа гэта быў так сабе чалавек, а можа за імі сачылі. Хвілінак праз дзвё зноў прашмыгнула цень, ужо з другога боку. Лабановічу паказалася, што гэта — той самы суб'ект, які абagnaў іх нядаўна. Страшнавата і цікава!

— Пойдзем, гаспада, падзакусім у растаран! — громка гаворыць незнаёмы Лабановічу хлопец. „Зьбівае з тропу шпіка“ думае настаўнік.

Накіроўваюцца на людную вуліцу, дзе сьветла і шумна праходзяць адзін квартал, і незнаёмы хлопец крута верне ў завулак. Ідуць доўга, мінаюць вуліцы і завулкі і выходзяць да манастыра з другога боку. Незнаёмы хлопец запыняецца, прапускае наперад Вольгу Віктараўну і кажа:

— Заходзьце!

Вольга Віктараўна і Лабановіч уваходзяць у дворык, дзе лепіцца некалькі заняпалых старасьвецкіх хатак, заходзяць збоку і спыняюцца на ганачку. Вольга Віктараўна стукае.

— Хто?—скакаўшы трохі, чуецца голас.

— Ад Барыса,—адказвае Вольга Віктараўна.

Дзьверы адчыняюцца. Заходзяць у пакойчык, досыць прасторны, але абсталяваны бедна. Зьбітая, аблупленая канатка, голыя сьцены, калі ня лічыць гітары на аднэй з іх, некалькі крэсел, невялічкі столік, на каторым цьмяна гарэла просьценькая лямпа,—вось і ўся абстаноўка.

Тут сядзела тое асоб.

Лабановіч сьледам за Вольгаю Віктараўнаю па чарзе павітаўся з імі, прычым ніхто сваіх прозьвішч не называў. Толькі Вольга Віктараўна называла незнаёмых дзяцюкоў па імёнах: тав. Глеб, Саламон, т. Грыша. Усе яны былі яшчэ маладыя дзяцюкі, вызначыць профэсію якіх было трудна—напэўна рабочыя. Самы сталы з іх быў т. Глеб, і аблічча яго выкрывала ў ім найбольш інтэлігентнага чалавека на гэтым сабраньні. Ён быў у пэнснэ, меў невялічкую рыжаваценькую бародку, акуратна падстрыжаную, і трымаў сябе найболей незалежна і спакойна. Па ўсяму відаць было, што ён—найбольш аўторытэтная тут асоба.

Лабановіч абегла акінуў поглядам пакойчык з яго ўбогаю абстаноўкаю і спыніў усю сваю ўвагу на гэтых маладых, зусім незнаёмых яму хлопцах.

Прадстаўленьне аб рэчаіснасьці і сама рэчаіснасьць—розныя рэчы. Вобраз „крамольнікаў“ рэволюцыянераў зусім ня так рысаваўся Лабановічу, як ён убачыў іх тут, і перад ім былі звычайныя людзі, без романтикі і дэмонізму, на від хірлявыя і слабыя, адзетыя яшчэ бядней, чым ён сам. Яму паказалася, што яго новыя знаёмыя чымся занепакоены. „Няўжо яны баяцца?“ Было нейкае чужае, непраўдападобнае, і ён

приємна і залишне ўрачыста. Грыша падыходзіць да Глеба, аб чымся гутараць. Саламон падсядае да Лабановіча.

— Вам, таварыш, першы раз прыходзіцца быць на такіх сабраньнях?

— Першы раз,—адказвае настаўнік.

— А вы ўжо многа займаецеся настаўніцтвам?

— Трэці год.

— Ну, а скажэце, як настроена сялянства?

— Розныя бываюць у іх настроі. Даць такую агульную характарыстыку іх досыць трудна.

Праз колькі хвілін з другога ходу паказваецца высокі малады хлопец, той самы, што вёў іх сюды. Ён пашаптаўся з Глебам.

Лабановіч тымчасам крыху асвойтаўся з гэтай нязвычайнай для яго абстаноўкаю і з цікавасьцю прыглядаецца да гэтых новых для яго людзей, чакае, што будзе далей.

— Таварышы!—гаворыць Глеб. Голас яго звонкі, вочы вясёлыя. Па прывычцы папраўляе пэнснэ і кажа далей.

— Нам, думаю, на нашым невялічкім сабраньні цікава будзе пачуць невялікую інфармацыю з месца ад аднаго нашага новага таварыша.

Гэтыя словы адрасаваліся да Лабановіча. Пры гэтым ён адчуў тое самае, што адчувае вучань, калі яго нечакана выкліча настаўнік здаваць лекцыю, ня зусім добра падрыхтаваную.

Чатыры пары вачэй падымаюцца на Лабановіча. Ён прыходзіць у замяшаньне, але яго выручае Вольга Віктараўна. Яе жаночы такт выводзіць суседа з досыць няпрыймнага для яго стану.

— Я думаю,—гаворыць яна,—майму колегу цікава было-б наўперад увайсці ў курс справы. Ці ня лепей было-б, каб т. Глеб сам зрабіў інфармацыю другога парадку.

— Наш сёнешні час, на жаль, абмежаваны, і гэтага зрабіць якраз цяпер нельга. Нам трэба прыняць інструкцыі на момант дня, ну, на бліжэйшыя дні,—адказвае Глеб. А потым, як-бы экономячы час, гаворыць сам.

— Нам вядома ваша работа, і я з прыймнасцю вітаю вас, таварыш, як нашага аднадумца, хоць офіцыйна вы ў нас не лічыцеся.

У далейшым Глеб крануў трохі тую рэвалюцыйную дзейнасьць, якую трэба выпайняць цяпер, пахваліў Лабановіча і зрабіў высокую ацэнку яго работы. Гэта паддало яму сьмеласьці, і ён папрасіў слова, каб выказаць свой погляд на праграму далейшай работы.

Яго прамова была спачатку крыху блутаная, словы нейкня слухалі яго, і язык варочаўся ня так, як належыць. Але потым ён паправіўся і нават ажывіўся, калі выказваў свой погляд на пашырэньне прапаганды сярод сялян праз вясковых настаўнікаў.

— Як мне думаецца, да гэтага часу вельмі мала зварачаецца ўвагі на нашага брата з боку рэвалюцыйных організацый. А між тым вясковы настаўнік—адзіны чалавек сярод сялянства, што мог-бы вясці работу. А дзеля гэтага трэба толькі разварушыць яго, згуртаваць у свае настаўніцкія організацыі параскіданых па трушчобах настаўнікаў. Тады толькі і можна падрыхтаваць у належнай ступені народ да рэвалюцыі.

Яго погляд знаходзіць тут спачуваньне, што надта ўзьнімае яго дух. І Вольга Віктараўна радуецца за яго, бо гэта-ж—яе кандыдат.

На разьвітаньне яму даюць лісткі і брошуркі, адрасы кватэр і запрашаюць надалей трымаць з імі сувязь.

Вольга Віктараўна застаецца начаваць у сваіх знаёмых, а Лабановіч, шчодро наладованы нелегальнаю літаратураю, плянецца па апусьцелых вуліцах і завулках, баязьліва прыглядаючыся і прыслухоўваючыся да гэтай зацятай цішыні, і калі мінае гарод, то адчувае вялікую палёжку і ўздыхае вальней.

XXVIII

Ясна відаць, што Іван Пракопавіч, казённы ляснічы, ня ў гуморы. Не гадзіну, ня дзень, нават і ня тыдзень, а праз цэлыя месяцы хмурыцца яго крутая лабаціна, сярдзіта зьвісаюць доўгія вусы, а з быстрых вачэй іскры сыплюцца. Нават лаянка яго, звычайна прыцельская, прыязная, вясёлая, цяпер зьвініць сапраўднаю злосьцю, рассыпаецца круглымі, ядранымі словамі пад парасонамі высозных вязаў і ліп, што стаяць у яго парку.

Хоць ужо і холадна, але Лабановіч сумысьля адчыняе фортку ў акне проціў парку казённага ляснічага, каб пачуць

гэтую лаянку. Гэта нават і ня лаянка, а дыскусія Івана Пракопавіча на соцыяльна-політычныя тэмы. І тут ня важна, прырэчыць яму хто ці не,—важна толькі сама зачэпка для такой дыскусіі, бо ў ляснічага накіпела на сэрцы за гэтыя часы, і яму трэба выліць сваё абурлівае незадавальненне, накіраванае на нездольнасць вялікіх і малых чыноўнікаў, на гэтае нікчэмства, што пачынае дамагацца нейкіх сваіх правоў, выпаўзае, як гад з нары, на віднае месца. Ён ня можа пагадзіцца з гэтым няшчасным фактам, што, на Русі перавяліся „багатыры“ або волаты, што няма каму ратаваць яе. Таксама ня важна, як хто слухае яго, згаджаецца з ім ці не,—яму проста трэба чалавек, сьведка яго абурэння. А калі гэты сьведка, які-небудзь паляшук з Выганаў ці з Высокага, ці хто іншы, нават і з інтэлігенцыі, часамі, не дачакаўшы канца, памаленьку схаваецца, ці проста збяжыць, то ён яшчэ сакоча некаторы час. А калі заўважыць, што яго слухачы—вязы і ліпы, тады ён азірнецца, быстра, як патрывожаны арол. Часамі на гэтым ён і канчае. Усё залежыць ад таго, у якой ступені выліта яго абурэнне. Калі-ж абурэнне яго надта вялікае, то ён ідзе шукаць жывога сьведку-слухача, каб скончыць сваю дыскусію.

Спружыніста зрываецца з месца, рашуча ідзе да плятня ў бок школы. Там ёсць пералаз. Іван Пракопавіч задзірае полы чорнага яраслаўскага кажуха, дынамічна закідае перш адну, потым другую нагу, гоп!—і ён на тэрыторыі школьнага агароду.

На сярэдзіне агароду ён трохі затрымліваецца—куды накіравацца? Ізноў-такі далейшыя паводзіны яго залежаць ад ступені яго абурэння. Часамі ён мінае школу, ідзе далей, бо настаўнік заняты, хоць з ім пагаварыць яму найзручней. Папершае, настаўнік умее слухаць, уставіць слова, рэпліку падасьць,—ну, словам, дапамагае выказацца да дна. Падругое, настаўнік такі чалавек, з якім прыемна было пагаварыць аб вайне: абодва яны былі ў курсе ваенных спраў, абодва мелі на канец вайны аднакія погляды, хоць яны тут здорава падашукаліся. Патрэцяе, настаўнік яшчэ і такі чалавек, з якога можа толк быць, калі яго належным парадкам накіраваць у патрэбны пункт. І ляснічы шмат папацеў, даючы суседу „належны“ кірунак: засылаў яму „Новое Время“, Розанава, Лютастанскага (вядомы юдафоб), а з прыгожага пісьменства—Мельнікава-

Пячэрскага, якога ляснічы ставіў на самае першае месца сярод рускіх пісьменьнікаў, бо яго романы „В горах“ і „Лесах“ ня маюць роўных сабе: у іх, як нідзе і ў нікога, адбіты „ісьцінны“ рускі дух. Абурэньне-ж Ёвана Пракопавіча на гэты раз так вяліка, што ён ідзе ў школу. Наўперад заходзіць у кухню.

— Здарова, Ганна!—як з пісталета выпальвае Ёван Пракопавіч словы прывітаньня.

— Здаровенькі булы!—кланяецца Ганна.

— Ну, як живуць твае байструкі?

Ганна штось адказвае, ляснічы яе ня слухае. Карыстаецца выпадкам, каб выліць хоць часьць свае злосьці.

— Ну, гэта ня сукін сын? Гэта чалавек? Гэта бацька? Хоць-бы капейку прыслаў на сына, прахвост! Ну, ён вырасьце—і паказвае пальцам на малога Кірылу.—Што-ж з яго будзе? Куды прыткнецца? Красьці пойдзе або возьме новую моду: зробіцца рэволюцыянерам! Цяпер-жа вось такія смаркачы—палец ляснічага накіроўваецца на Юсту—пачынаюць бунтавацца. Вучыцца ня хочуць, супроць дырэктара выступаюць... Больш іх розгамі дзяры! Не шкадуй дубцоў. Не дасі лазы калі па іх лаза плача, сама ад іх плакаць будзеш.

Выпусьціўшы такім парадкам часьць пары свае злосьці, ляснічы заходзіць у кватэру настаўніка. Покі ня прыдзе на пераменку настаўнік, Ёван Пракопавіч, як тыгра па клетцы, ходзіць па пакойчыку, пазіраючы ўніз і залажыўшы рукі за сьпіну. Увесь час на яго твары адбываюцца розныя эмоцыі: то яхідны сьмех, то злосьць, то гіронія, то сарказм. Сяды-тады з яго губ зрываецца кароткае бурчаньне. Але як толькі згледзіць настаўніка, усе гэтыя эмоцыі раптам прападаюць, твар яго прыходзіць на кароткі момант у свой звычайны стан, на такі толькі час, каб павітацца з настаўнікам.

— Ну, што?—пытае Ёван Пракопавіч—школа ваша яшчэ не бастуе?

— А чаго ёй баставаць?

— Ну, як-жа? Пашлі забастоўкі і сярод дзяцей. У Пінску, унь, рэальнае вучылішча забаставала, давай ім свабоду! Прыгатавішкі мітынгаваць пашлі. „Далоў“, кажуць, „дырэктара і настаўнікаў!“ Ходзяць і папярсы квоаць... Ну, што вы сяжаеце?

Пасьля кароценькай паузы, набраўшы духу і раптам зьмяніўшы твар, Іван Пракопавіч панёўся, як спужаны конь, крышучы і калечучы ўсё па сваёй дарозе.

— А нашы гэтыя пняццюхі адміністрацыйныя, начальства гэтае, з пазваленьня сказаць, і губы адвесіла!..

Лясьнічы таксама адвешвае губу, каб наглядна паказаць які выгляд мае перапалоханае начальства.

Лабановіч ня можа захаваць сур'ёзнасьці і закахваецца сьмехам.

— Чаго вы сьмяецца?

— Ну, вельмі-ж вы „карцінна“ расказваеце, Іван Пракопавіч!—не перастаючы сьмяяцца, адказвае Лабановіч.

— Дык праўда-ж гэта! Галовы пагублялі. Стаяць збоку, адна калоша поўная, а другая, як завязаць... А гэты наш... поліцмэйстар!.. Жаба разьлезлая!.. Лібэрал!.. Вы ведаеце?—проклямацый яму ў кішэню бахурчыкі паклалі!.. І гэта—павятовы начальнік поліцыі? Сорам! Гнаць такіх у тры шыі, каб павятра не псавалі! Над бочкамі начальнікам паставіць!.. Тфу! Дубовыя голавы!..

Іван Пракопавіч ледзь з скуры ня вылазіць. Ён ўсё ў ім гаворыць: язык, губы, нос, бровы і лоб, вочы і вушы, рукі і ногі, як-бы ў нейкім вар'яцтве. Яго слухач ня вытрымлівае і пачынае зноў сьмяяцца. Сярдзіта глядзіць на яго лясьнічы.

— Да тут і сьмешнага нічога няма,—кідае настаўніку.

— Ну, як-жа ня сьмешна, Іван Пракопавіч: такая шышка, поліцмэйстар, і раптам—начальнік над бочкамі!

— Сволачы, скажу вам! Шкуры прадажныя!.. У той час, калі дзяржаве патрэбны цвёрдыя людзі, іх тады няма, яны ссыхаюць, нікнуць, туляцца, прыкідаюцца, што нічога няма і нічога яны ня бачаць. Хіба можна дапусьціць, каб нейкая няшчасная саплівасьць асьмелілася дамагацца нейкіх там свабод, гаварыць аб агранічэньні ўлады монарха?

— Нічога ня зробіш, Іван Пракопавіч: стыхійна выліваецца абурэньне заціснутага...

— Ярунда,—грыміць Іван Пракопавіч:—якая стыхійнасьць? Якое абурэньне? Хто заціснуты? У нас у Расіі большая свабода, чым у любой констытуцыйнай ці рэспубліканскай дзяржаве! Вы акалпачаны прадажным жыдоўскім друкам. Хіба вы гэтага ня ведаеце? Рускаму чалавеку ня можна цяпер слова сказаць,

яму заціскаюць рот, высьмейваюць, рэтроградам называюць. Увесь друк у жыдоўскіх руках, ім трэба разбурыць праваслаўную царскую Русь, а рускіх людзей парабіць шабес гоямі...

Скіраваўшы гутарку ў гэты бок, Іван Пракопавіч разьліваецца бяскондым патокам слоў. Пярэчыць яму—усё роўна, што ў сьцену гарохам страляць: ніякіх аргументаў ён знаць ня знае, наадварот, гэта яму—падліваньне масла ў агонь. Лаба-новіч церпяліва выслухоўвае ляснічага, хоць там дзеці дурэюць, як школы не разьвернуць.

Замкнуўшы круг сваіх аргументаў і выліўшы злосьць на „жыдоў“, у чыіх руках „уся прэса“, Іван Пракопавіч ізноў навальваецца на поліцмэйстра. Ніяк забыць яго ня можа.

— Ё гэтая аблезлая жаба, рапуга гаворыць мне ўчора: „А вы там, Іван Пракопавіч, агітацыю вядзеце сярод сялян!“ Гэта я вяду агітацыю?! Ну, ці чулі вы?

— Ну, гэта ён толькі жартаваў,—заступаецца за поліцмэйстра настаўнік.

— Да хоць-бы і жартаваў? Як ён асьмеліўся сказаць мне гэта публічна? Думаў даць у зубы, ды скандалу не хацеў рабіць. А варт было-б.

Ляснічы троху супакойваецца. Відаць, яму цяпер стала лягчэй, бо ён выказаў усё, што наймацней карцела яму.

— Ну, выбачайце,—нарэшце гаворыць ён:—у вас там гэтыя шмокі шыі ломяць, а я вас задзержваю.

Ляснічы падае руку і выходзіць, а настаўнік яшчэ доўга пасьмейваецца, калі ўспомніць, што поліцмэйстар абвінавачваў ляснічага ў прапагандзе сярод сялян.

„Калі што, то і ён закіне за мяне слова“, кажа сам сабе.

Ё не адзін Іван Пракопавіч выбіты цяпер з каляіны: дыханьне рэвалюцыі, яе грозны размах адчуваецца ўсімі. Кожны-ж новы дзень прыносіць весткі, што рэвалюцыя расьце і ў шыр і ў глыб. Ё важней за ўсё—бунт у войску, сялянскі рух.

Дзяк Бацяноўскі ходзіць ды прыслухоўваецца, але сам гаворыць мала. Ён толькі ківае галавою ды ўздыхае.

— Охо-хо! да чаго дажыліся!

Часамі, сустрэўшы каго-небудзь з заняпалых гаспадароў, ён усміхнецца горкаю ўсьмешкаю і пытае:

— Можа вам ужо і поп з дзяком не патрэбны?

А. Мікалай—чалавек дыплёматычны. Ён асьцярожненька, і ў заўтрашні дзень зазірае, а калі сустрэне чалавека, чыё спачуваньне на баку рэвалюцыі, паціхенька пашэпча яму.

— Хочуць адбіраць зямлю ад духоўных. Няхай бяруць. Няхай мне прызначаць пэнсію. На што мне зямля? Адзін толькі клопат і згрызоты з ёю, а карысьці няма. А мужыку зямля патрэбна. Дык нашто гэтая лішняя зачэпка для непрыязні? Вось вы глядзеце—а Мікалай паказвае рукі:—сам працую, мазалі панаціраў на гэтай зямлі... Няхай бяруць яе—маюць рацыю.

Хітры чалавек а. Мікалай: дагаджае богу і мамоне.

Найбольшы водгук на падзеі рэвалюцыі можна пачуць у воласьці.

Захар Лемеш рэвалюцыі ня спачувае. Ён абураны ёю. У галаве яго ня месьціцца, як гэта можна пайсьці супроць начальства? Ён дзе гэта відана, каб людзі маглі жыць без начальства?.. Добра. Ну, вось, скажам, перасталі слухаць у воласьці старшыню. Падаткаў ня плацяць, нядоімак не нясуць і навабранцаў не даюць. Дык што-ж бы тады было?—„Рунда!“

Глянуць на справу больш глыбока старшыня ніяк ня можа. Ён толькі чуе, што дабра ад рэвалюцыі яму ня будзе. Вось пісар, той, падла, разьбіраецца. Ён пагутарыць прыемна з ім, бо пісар у руку старшыні гаворыць.

— Ну, як ты глядзіш, пісар: паскідаюць нас, брат, з табою,—пачынае старшыня.

Праўда, ён ня верыць, што іх паскідаюць, але яму хочацца, каб пісар выказаў на гэта свой погляд.

Пісар насоўвае густыя бровы, вочы яго грозныя-грозныя, наскрозь, здаецца, праб'юць усякага, хто асьмеліўся-б крагнуць іх.

— Хто скіне нас?—пытае пісар.

— Ну, хто-ж? забастоўшчыкі, дэмократы.

— А халодная нашто? А нашто казакі? Прыслалі-ж у Пінск сотню казакоў. Так, брат, усыплюць, што тыдзень сваім крэслам ня сядзеш. Няхай толькі заварушыцца хто!

Старшыня ад здавальненьня ўсьміхаецца.

— Казакі—народ спрытны. Майстры заліваньня даць,—згаджаецца ён.

І пісар прыходзіць у абвоаньне.

— Да я сам вазьму нож і пайду рэзаць гэтых дэмократаў! Рэзаць буду направа і налева, дай толькі мне нож!

Пісар шчэмлівае зубы і згортвае кулакі, а твар старшынскі сьвеціцца ад радасьці.

— Гэрой наш пісар, яй-богу гэрой!

Позыцыя старасты Бабіча не такая выразная, бо ён наогул больш маўчыць і слухае. Але заставацца зусім у цені ён лічыць нязручным, і калі яму прыходзіцца быць у кампаніі асоб офіцыйных, то ён у некаторых момантах гутаркі трасе галавою, часамі з сур'ёзнасьцю на твары, а часамі аздобіўшы яго сьмехам, у залежнасьці ад абставін. Наогул-жа стараста Бабіч і па службоваму, і па соцыяльнаму свайму стану ёсьць як-бы нейкая прамежная плянэта, што адчувае на сабе ўплыў суседніх плянэт.

На зборні гутаркі вядуцца трохі іншыя.

Заядлымі політыкамі зьяўляюцца дзед Піліп і фурман Аўмень. Кожны раз, асабліва, калі прыедзе з Пінску, Аўмень уражае сваіх слухачоў якою-небудзь неспадзяванаю навіною.

— Ну, скоро будзе канец трыбухачом!

Пад трыбухачамі Аўмень разумее ўсіх вялікіх паноў і шышак. Паясьняць гэта сваёй аўдыторыі ня трэба, усе ведаюць, хто такія трыбухачы.

Дзед Піліп устаўляе ў Аўменя свае пранізьлівыя вочы. І вочы яго, і нос непамерна доўгі і чырвоны, пабіты на дзірачкі, як акораная чачоткавая бяроза, і ўся постаць дзеда Піліпа абарачаюцца ў знак запытання.

— Ну?—дзівіцца ён.

— Канчаецца ім панаваньне. Губарнатары і тыя хвасты пападжымалі. Свабода, брат, пашла. Каюк міністрам!

— І міністраў ня будзе?

— Усё будзе скасована!

— Каму-ж тады падаткі плаціцьмем?

— І падаткаў ня будзе. Самі будуць на сябе працаваць.

— А як-жа начальства?—пытаюць Аўменя.

— Начальства застаецца без падначальных, ніхто яго слухаць ня хоча цяпер.

— Няўжо-ж такі начальства ня будзе?

— Будзе, але другое. Гэта начальства назначалася, а тое будзе выбірацца.

— І земскага будуць выбіраць?

— Калі трэба будзе, то выбяруць. Але іх ня любяць нешта. Ці захоча хто і земскім быць?

— Чаму не захоча?—гаворыць дзед Піліп:—у начальства, нябось, кожны папрэцца... Ха!—ускідае ён рукамі:—вось, ядры тваю качку, якія часы находзяць.

Калі на гэты час разважання праходзіць пісар або старшыня, то гутарка абрываецца, бо такіх размоў начальства ня любіць.

XXIX

Прыходзіць у школу Аксён Каль.

У руках у яго скрутак, загорнуты газэтаю. І выгляд Аксёнаў радасны і сьветлы. Такі выгляд бывае ў таго, хто доўга чагось шукае, ня гледзячы ні на якія перашкоды і на безнадзейнасьць, здавалася-б, гэтага шукання, і ўрэшце знаходзіць.

Ён разгортвае скрутак і паказвае настаўніку плян. На пляне зьняты сялянскія землі і сумежныя ўладаньні пана Скірмунта.

— Гэта такая праўда і справядлівасьць на сьвеце?!—Аксёнавы вочы запальваюцца агнём помсты.

— Вы бачыце, каму належаць затокі па пляну і хто імі карыстаецца?

Злошчасныя затокі, з-за якіх Аксён Каль так многа судзіўся, хадзіў, дабіваўся законнага права на іх, на пляне значыліся на сялянскіх землях.

— Прывесьці яго сюды, тыкнуць носам у плян, а потым утапіць прахвоста ў гэтых затоках.

— Нічога, Аксён: будзе сьвята і на нашай вуліцы. Надыходзіць час расплаты за зьдзекі над народамі. Дымам і агнём паляцяць у неба панскія палацы, і ўжо ляцёць пачалі.

— Спаліць! спаліць і зруйнаваць іх, а котлішчы пазавацца!

З аднаго і з другога боку абурэньне было вялікае. Нарэшце Каль пераходзіць на практычны грунт, каб вырашыць пытаньне, як і што рабіць далей.

— А сяляне ведаюць пра гэты плян?—пытае настаўнік.

— Заўтра будуць ведаць усе.

— Зьбірайце тады сход. Вырашым сходам. Выступаць трэба згодна і ўсім разам.

На трэці дзень сабраўся сход.

Ніколі ня бачылі школьныя сьдены такога многалюднага, бурлівага, неспакойнага сходу. Вякамі зьбіраная і тоеная крыўда, несправядлівасьць і прыніжэньне цяпер успываюць са дна сялянскай душы і злучаюць увесь натоўп у нешта адно зьлітна-цэлае, многагалавае, многарукае, зьнітаванае адным жаданьнем, адною воляю. Гэта той стан выяўленьня людзкой псыхікі, калі людзі-адзінкі распываюцца, каб зьліцца ў чалавеку-натоўпе.

Сярод соцень сьветлых і цёмных галоў, валасатых і лысых, відаць і старастава галава. Стараста Бабіч, гэты ціхі і лагодны чалавек, які ўмее так добра слухаць, цяпер строгі і зацяты. Відаць, ён чымся заклапочаны і як-бы непакоен. Ці выпадала яму прыходзіць на гэты сход, як асобе офіцыйнай?.. Нядобра займаць такое прамежнае месца. Старшыні тут няма. О, не! старшыня сюды ня пойдзе. І царкоўны стараста Крэшчык таксама ня прышоў. Да і многа каго няма, але гэта ўсё людзі заможныя, каля начальства любяць пабыць, а тут якраз супроцьначальніцкая чыннасьць мае мець месца.

Грозны вагар зямельных бунтаў пакаціўся па неасяжных прасторах царскай Расіі, скованай астрогамі і ланцугамі няволі, пакаціўся бляскам пажараў, клубамі дыму, афарбоўваючы ў крывавы колер халоднае асеньняе неба. Адвечная сялянская прага да зямлі і гэтае ніколі няўміручае імкненьне да волі цяпер выліваюцца ў сымфонію страшнай навалы, дзе ўсё злучаецца ў адным глухім, няўцямным ракатаньні-гудзе і ідзе нястрыманым поступам, разбураючы ўсё на сваёй дарозе. Кідаюць паны свае маёнткі, як пацукі падпалены млын, уцякаюць у горад, галосячы аб ратунку і расказваючы аб жудасьцях, чынімых мужыком-звярам.

І вось цяпер адны за такіх „мужыкоў-звяроў“ сабраліся ў школе. Паміж сабою дома яны ўжо ня раз цішком разьбіралі падзеі апошніх дзён, а цяпер, на сходзе, ім трэба гэта аформіць, каб усё было „па закону“. А для гэтай законнасьці яны і старасту Бабіча прыпрэглі сюды.

Гудзе сход, як цёмная пушча пад напорам буры.

Адзельных слоў ня чуваць, адзін густы рокат поўніць школьную залю.

Настаўнік і Аксён Каль уваходзяць у школу.

Натоўп сьціхае і пачынаецца акт вялікай грамадзкай важнасьці. Сотні вачэй узняты на гэтых двух асоб.

— Грамада! дык прыступім да справы.

Голас у Аксёна звонкі. Тоны ўрачыстасьці чуваць у ім.

— А-ру-ду-ду-дум!—коціцца нявыразны гук з натоўпу, зрэдка пранізваючыся аддзельнымі словамі.

Сход выказвае згоду прыступіць да справы.

— Мы прышлі ня ў воласьць, дзе робяцца сходы, а ў школу, бо настаўнік—наш чалавек, ён за нас, а за гэтую справу ня возьмецца ні пісар, ні старшыня, ні хто іншы, бо яны нам не спачуваюць!—гаворыць Аксён.

— Басякі! Нажывацца толькі ўмеюць нашым потам!—чуецца голас.

— Мы будзем прасіць настаўніка дапамагчы нам, каб гэта ўсё аформіць і зрабіць, як трэба.

— Просім! просім!—гудзе сход.

У часе гэтага ўступу з натоўпу незаметна праціскаецца нізенькі, хірлявы паляшук сяродніх лет, з бародкаю, падобнай да жмутка моху, што расьце на кары старой бярозы. Падыходзіць да настаўніка і ціха кажа:

— Вы-ж думаеце, мы ня ведаем, хто наш вораг, а хто прыяцель?.. Вы майму Алесіку падаруначак зрабілі, купілі сіраце кашульку. А поп, пісар, земскі—гэта басякі, скуру гатовы драць з нас. Але мы з імі расправімся!

Настаўніку няма калі гаварыць з ім. Сход чакае пачуць яго слова.

Самая справа, па якой скліканы гэты сход, усім вядома: трэба нешта зрабіць з панам Скірмунтам, трэба так ці іначай парахавацца з ім.

Лабановіч адчувае ўсю нязвычайнасьць гэтае абстаноўкі: напружанасьць моманту і настрой сходу. Ён адчувае таксама і сваю адказнасьць, моральную адказнасьць перад гэтым узбудараным сходам, гатовым цяпер пайсьці на ўсё: грабіць, паліць, рэзаць—прыклады такой чыннасьці яму вядомы. У той жа час яму трэба выпайніць свой абавязак перад рэвалюцыяй. А парадзіцца ў гэтай справе няма з кім, тым больш гэта патрэбна цяпер, калі была прыціхшая поліцэйшчына пачынае падымаць галаву і рабіць расправу з сялянствам, паўстаўшы супроць паноў.

Усхвалёваны і бледны выступае перад сходам.

— Грамадзяне! усім ясны і зразумелы ваш гнеў і абурэньне. Сотні гадоў жылі мы пад панскім ціскам. Нас ня лічылі за людзей, над намі чынілі зьдзек і ўсякую крыўду. Селянін на зямлі, рабочы на фабрыцы працуюць на багатых. Паны і багатыры жывуць у роскашы, а вы—у цёмных і цесных халупках капаецеся, як чэрві ў зямлі, і няма вам ні жыцьця, ні долі. Справядліва гэта? Ці павінна гэта і далей быць? Хто-ж за нас заступіцца? Хто дасць нам збавеньне ў гэтай цяжкай нядолі? Калі мы самі не паможам сабе, то нам ніхто не паможа. Вы толькі падумайце: маленькая жменька дваран і батракоў села вам на карк, захапіла лепшыя землі, жыве з вашае працы і вас жа катуе, чыніць над вамі няпраўду, пазаганяла вас у норы, у шчыліны, парабіла вас сваімі нявольнікамі. Чаму? А таму, што ў іх руках улада, суды, войска. Яны чмуцяць вам галовы праз цэрквы і школы, што гэта і павінна быць, палюхаюць вас карамі на тым сьвеце, каб вы былі паслушнымі і пакорнымі, абяцаюць вам рай на тым сьвеце, каб самім вальней было жыць на гэтым. Трэба зразумець, хто намі кіруе і чаму, трэба голасна заявіць аб сваім праве і падтрымаць гэтае права сілаю. Што-ж для гэтага трэба? Трэба злучыцца ў адзін шчыльны саюз, у адну грамаду людзей і выступаць у згодзе, дружна, як адзін. Толькі тады вы будзеце непераможнымі, бо хто тады выступіць супроць вас? Войска? Але-ж яно складаецца з вашых сыноў, і не для таго патрэбна яно, каб біць сваіх бацькоў і братоў.

Гэтая трохі аб'ездная дарога-прамова пачынае, як заўважае прамоўца, таміць сход. Сходу трэба пачуць пра маёнтак пана Скірмунта.

Лабановіч бярэ плян.

— Вось вам, грамадзяне, прыклад таго, як справядліва паступілі з вамі: на гэтым пляне затокі і прырэчны сенакос належаць да вас, але чамусь яны апынуліся пад панам Скірмунтам. Вы за іх судзіліся, але нічога ня высудзілі. Нават хачелі цару падаваць прашэньне, але і з гэтага нічога ня вышла-б, бо і цар за паноў стаіць, а не за вас.

— Галаву адкруціць трыбухатаму чорту!

— Спаліць яго маёнтак разам з ім і з усім яго насеньнем!—чуецца злосныя галасы.

Сялянскае абурэнне расьце. Яно можа выліцца ў дзікую форму грабства і гвалту. А ўсё гэта падасьць начальству законнае права жорстка пакараць сялян, як грабежнікаў і гвалтоўнікаў.

— Грамадзяне! з вамі паступілі несправядліва, але не паддавайцеся парывам злосьці і не рабеце таго, аб чым потым прыдзецца пашкадаваць. Трэба ўсё ўзважыць, абмеркаваць халоднаю развагаю. Перш за ўсё я запытаю вас: ці будзеце стойкімі і цвёрдымі, калі ў гэтай справе налучыць вас якое-небудзь ліха? Ці будзеце складаць з сябе віну на каго другога за свае ўчынкі?

Пытаньне, кінутае ў натоўп так проста і неспадзявана, ахаладзіла пал сялянскай злосьці.

— Вас мы не выдамо!—чуецца голас з натоўпу.

— Я за сябе не баюся,—адказвае прамойца, уколаны гэтак шчыраю заяваю з натоўпу:—я толькі хачу перасьцерагчы і напамінь вам, каб наўперад спакойна абмеркаваць, а ўжо потым рабіць і рабіць арганізавана і дружна, каб вашы паступкі сапраўды былі рэволюцыйны і сьведомы.

Стараста Бабіч глядзіць на настаўніка, ківае галавою моў, праўда ўсё гэта, трэба памеркаваць.

— Праўда, праўда!—уголас кажа ён.

— Дык давайце зробім так, каб было, як кажуць, і сярдзіта, і каб нас не магло падкалупіць лёгка і проста.

Сход уважна прыслухоўваецца да слоў настаўніка.

— Я думаю,—кажа ён далей,—наўперад паслаць Скірмунту наша трэбаваньне. Яно ў мяне напісана, і я прачытаю вам яго.

Настаўнік бярэ зараней напісаную паперу-пэтыцыю, што тады звычайна практыкавалася, і чытае:

*„Грамадзяніну Скірмунту ў Альбрэхтове,
Гр. с. с. Выпано і Высокае.*

Пэтыцыя.

Несправядлівасьць, што чынілася вякамі над сялянства панами і чыноўнікамі, і той цяжкі стан, у якім апынілася яно ў выніку гэтай несправядлівасьці, змусіла сялян самых узвядзень за справу скасаваньня гэтай несправядлівасьці. Усюды па Р

камі. Гэты рух, як вам напэўна вядома, часта прымае грозную для вас непажаданую форму, бо даведзенае да крайнасьці сялянства змушана ўжываць такія формы. Ухіляючыся ад ужывання такіх крайніх сродкаў, мы, гр. с. с. Выганы і Высокае, напамінаем вам, што затокі і сенакос на Піне, згодна пляну, зацьверджанаму Мяжоваю Камісіяй 18... году, значацца ў нашым уладанні. Між тым, гэтымі нашымі ўжыткоўнасьцямі незаконна карысталіся вы. У справе-ж нашых цяжбаў з вамі за гэтыя ўжыткоўнасьці суд стаў на вашу старану. На падставе ўсяго вышэйпаднага мы трэбуем:

1. Адмовіцца ад незаконнага карыстаньня нашымі затокамі і сенакосам. 2. Як узнагароду за гэтае карыстаньне, перадаць нам часьць вашага маёнтку, што прымыкае з аднаго боку ад Піны да дарогі і з другога—да маёнтку Альбрэхтова. 3. Калі наша законнае змаганьне вамі ня будзе прынята пад увагу, то мы змушаны будзем ужыць іншыя сродкі“.

З вялікаю ўвагаю слухалі сяляне гэтую пэтыцыю.

— Грамадзяне! згаджаецца вы падаць такія трэбаваньні Скірмунту?

— Эгджаемся!

— Падаць! падаць!—гудзе сход.

— Калі так, то падпісвайцеся.

Сяляне рушылі да стала і мазолістымі, загрубелымі пальцамі выводзілі свае прозьвішчы ці проста стаўлялі крыжыкі, а нарэшце папера была скрэплена пячацьцю старастам Бабічам.

Выбралі трох дэлегатаў. Ём даручана перадаць пэтыцыю пану Скірмунту.

— Калі ўжо пан верне нам затокі, то мы прынясем самай лепшай рыбы нашаму настаўніку за турбацыю,—гаворыць дзядзька Есып.

Скірмунт—чалавек важны і заможны пан. Ён ўся постаць яго выкрывае ў ім гэтую важнасьць. Яго маёнтак адзін з найлепшых на Піншчыне. Ён сярод паноў і сярод начальства ён—паважная асоба. Ён асабіста знаёмы з губарнатарам. Выгладжаны і прылізаны, важна сядзіць ён у сваім пышным габінеце за багатым сталом, курыць дарагія цыгары. На рэвалюцыю глядзіць высока: ці раз бунтаваліся гэтыя „хлопы“? Яго золата захована ў надзейных банках. Маёнтак, будынкі і маемасьць,—усё застрахована. Ён не баіцца. Сядзіць, праглядае рахункі, робіць

проекты, як расшырыць сваё прадпрыемства, наогул „працуе“. Праца сялян і праца рабочых—гэта праца скаціны. А ён працуе галавою. На яго гаспадарцы живуць і кормяцца сотні людзей, ён дае ім хлеб, і яму павінны быць за гэта падзячны.

У яго пакой асыцярожна і пачціва стукае чыясь рука.

— Проша!—раняе пан Скірмунт.

Уваходзіць галоўны эканом. У руках яго паперы, а выгляд перапалоханы.

— Ясны пане! Якую агідную паперу падалі пану гэтыя хамы з Выганаў і Высокага!

Пан Скірмунт бярэ пэтыцыю, ускідае вочы. На твары абразьлівая ўсьмешка.

— Гм! на роўную ногу са мной становяцца: грамадзяне пішуць да грамадзяніна!

Пан Скірмунт вышай падымае свае закручаныя, пышныя вусы. Чытае. Увесь час гіранічная ўсьмешка ня сходзіць з панскіх вуснаў. Чытаючы, ківае часамі галавою. Нарэшце ўсьмешка сходзіць, вочы робяцца злымі. Аддае распараджэньне:

— Залажыць брычку і пару коні!

Як скончыў пан Скірмунт чытаньне пэтыцыі, у яго зьявіўся плян, як рабіць яму ў гэтым выпадку.

Пан Скірмунт у Пінск едзе. Трэба-ж пацешыць маршалка. Трэба падняць на ногі начальства.

І пан Скірмунт закруціў машыну.

Алесь Гародня

У поплавах

(Апавяданьне)

...Парахонск, Лагішын, Пагост, Дуброва...

...398-мы Мсьціслаўскі полк...

— А мо' які іншы?

Усё роўна!

— Панове афіцэры?..

— Маўчу! Аб іх ужо даволі гаварылася, пісалася, друкавалася:—абрыдла!

— Ніжнія чыны?

...Івановы, Макаровы, Мустамбэкавы, Зьдзенчынскія, Бандурэнкі, Картаньяны, Мэбурышвілі... і...—

хто яшчэ?..

— Усё роўна!

Усе добрыя мае прыцелі, аб кожным з іх я мог-бы расказаць шмат цікавага і шмат ня цікавага, але—

пра усіх—ня варта:

Цяжка, неяк нядобра на сэрцы.

Лепш пра аднаго...

Хаця-ж бы пра Міхася Быка, з 3-яе роты...

Як жывы, стаіць ён перад маімі вачыма,—стаіць высокі, ня вельмі шыракаплечы, з русымі валасамі, блакітнымі, як вада ў Прыпяці, вачыма, з вузкім ілбом і вялізарнай, магутнай ніжняй чэлюсьцю...

Быў чалавек,—а дзе ён?

Не!—лепш па парадку.

Памятаю: быў дзень—яскравы, гарачы, жніўнавы дзень..

Ужо тры тыдні як скончыўся адпачынак, і полк заняў гэтак званую „першую лінію“.

Як і ўсе, Міхась Бык цэлых ужо тры тыдні валяўся ў гнаі ў акопе, еў, піў, спаў у гразі, у зямлянны халаці ў ла-

зоры, харчаваўся гнілым салдацкім „абедам“ (мяса з чарвякамі і тухлая каша з прагорклым алеем), грыз плесеньявелыя сухары, карміў уласным целам вошай, і ў змрок, калі ёлка робіцца падобнай да мядзьевага, а хмызняк—да чалавека, акуратна абстрэліваў з трохлінейкі разьлеглыя перад акопам вёрст гэтак на пяць з’імшалыя выгары, на якія з самага стварэння сьвету—з тае пары, як высахла вялізарнае, падобнае да мора, возера пакрываўшае некалі, у сівай мінуўшчыне, усё сучаснае Палесьсе,—пэўна ніколі ня ступала нага чалавека.

Адным словам, Міхась Бык „ваяваў з немцам“,—ваяваў старанна, працавіта, упарта, хаця і бяз жаднага захаплення, так, як перад тэй самай вайною, без захаплення, але вельмі старанна, вельмі працавіта, вельмі упарта,—араў поле, касіў сенажаць, карміў каня, вазіў жыта і канюшыну.

У жніўні 1914 году ў родную яго вёску, у Стромкавічы, прыскакаў коньнік „з воласьці“ і прывёз нейкія паперы.

Міхась Бык ня чытаў іх, бо быў няпісьменны, але разам з усімі дзанаўся, што ў гэтых паперах было—

— „Мобілізацыя!“

Міхась Бык адразу зразумеў, што слова гэтае—загранічнае, пэўна, нямецкае, але што яно азначае,—ён ня ведаў, бо гаварыў добра толькі „пасвоему, папростаму“, і крышку, ледзьве-ледзьве, гаварыў „папанскаму“, асабліва, калі абшарнік—паляк ці вураднік—„маскаль“ захадзіліся, каб пры дапамозе якіх-кольвек моцных „пэдагогічных“ сродкаў (ад якіх часам доўга балелі зубы ці сьпіна) растлумачыць яму значэньне таго ці іншага незразумелага слова.

„Пазагранічнаму“—ж Міхась Бык не разумеў нічога, але хутка пазнаў, што „мобілізацыя“—гэта доўгае падарожжа, торбаю за плячыма, з роднае вёскі ў воласьць, з воласьці на станцыю і далей пехатою, коньмі, цягнікам—па чыгунках, шашах, прасёлках, пралесках, праз грэблі, масты, праз месцы гарады, мястэчкі, вёскі, двары, фольваркі, праз поле, лясы, балоты, выганы, сенажаці, аж да самых да „позыцый“.

„Мобілізацыя“, гэта—сьпяраша нудная процэдура рэгістрацыі ў вайсковага начальніка, потым—жалобныя сьпевы ў вагонне-цяплюшцы, пад камэртоннае грукатаньне колаў цягніка:

„...Заплачут братыя мои, сестры,—

„Мобілізацыя“ гэта —казарма, молебн, урачыстыя прамовы папа, ксяндза, мулы, рабіна, незразумелыя словы прысягі, муштра, недарэчная „славеснасць“—салдацкі „катахізм“,—(„поліграмата“ для дурняў) нахшталт:

— Что есть знамя?

— Знамя есть полковая святыня, охранять которую—долг каждого солдата!

Ці яшчэ:

— Хто вораг унешні?..

— Хто вораг унутраны?..

Ня столькі цяжка вывучыць напамяць усю гэтую бязглуздыцу, колькі цяжка адчуваньне, што цябе лічаць за дурня.

Даўней, перад тым, як ісьці на вайну, Міхась Бык ведаў, што, каб жыць, каб не памерці з голаду, і разам з тым, каб ня папасьці ў астрог, не апынуцца ў халодным Сібіру,—трэба араць, касіць, сеяць, баранаваць, малаціць...

У жніўні 1914 году ён пазнаў, што дзеля таго, каб жыць, трэба адступаць, наступаць, страляць, ісьці ў штыкавую атаку, калоць ворага багнэтам у грудзі, руйнаваць, паліць, зьнішчаць, падстаўляць уласныя грудзі пад кулі і багнэты, хавацца ў зямлянках, як крот, закапывацца ў акопах...

Нашто ўсё гэта трэба, у імя наго льецца гэтая кроў, каму на пацеху ўсё гэта зьнішчэньне, ён ня ведаў, ён не разумеў. Ён адступаў і шоў у наступ, ён страляў сам і падстаўляў уласную галаву пад шрапнэлі, ня думаючы аб гэтым, не разважаючы, бо знаў, моцна знаў, што ня прышоў яшчэ яму час думаць, што пакуль што—трэба жыць і што першая-ж азднака протэсту, хаця-ж бы і самая дробненькая, вядзе туды—далёка—на ўсход і на поўнач, у сыюджэны Сібір, у Нарым, у Туруханск...

І, ня глядзячы на тое балючае пачуцьцё, якое адчувала пры аглядзе ўсяго гэтага заняпаду, усіх гэтых руін і вогнішчаў, яго здаровая, непапсаваная сялянская душа, адчыненая дзеля магутных творчых імпэтаў, дзеля ўсё захопляючых натхненьняў будаўніцтва, ня глядзячы на ўвесь протэст, інстыктыўна падмаўшыся ў яго у грудзях, шчыміўшы сэрца, жалезным распаленым абручом ціснуўшы мозак, Міхась Бык старанна страляў, калоў, падпальваў, нішчыў, руйнаваў. Ён рабіў усё гэта не разважаючы, бо ведаў, што ў гэтым жыцьцё, у гэтым сучаснасьці.

можа нікчэмная, недарэчная, але, пры ўсёй сваёй жудаснай страшэннасці, да жаху рэальная.

І ён ня думаў, не разважаў, бо знаў, што яшчэ ня прышоў час яму думаць, ня прышоў час разважаць.

І калі блізка што праз два гады бязупыннае страляніны выбуховымі брызактнымі снарадамі, шрапнелямі, мінамі, гранатамі,—

з цяжкіх „бэрт“, гаўбіц, лёгкіх палявых, зянітных, палегчаных горных і конна-артылерыйскіх гармат, мартыр, мінакідаў, траскатлівых кулямётаў, бойкіх Люісаў і нязграбных трохлінейных наразных вінтовак,—

— пасьля двух гадоў атак, уцёкаў, адступленьняў і наступаў,—

— зьнішчыўшы: Усходнія Прусы, Заходнюю Галіцыю, Надкарпацье і Паўночную Ёгоршчыну,—

— разрабаваўшы: Польшчу, Трансільванію, Падолье, Малдавію, Валынь,—

— спаліўшы і зруйнаваўшы дашчэнту добры кавалак Заходняй Беларусі з Віленшчынай, Горадзеншчынай, Беласточчынай, Падляшам, Піншчынай, Навагрудчынай,—

— у канцы 1916-га году яго перавялі ў 75-ую дывізію, у 398 Мсьціслаўскі полк і загадалі „бараніць“ ад „ворага“ роднае Палесьсе, Міхась Бык толькі ўсьміхнуўся і моцна сьціснуў вінтоўку ў руках.

Ён яшчэ маўчаў, ён яшчэ не разважаў, ён яшчэ слухаўся начальства, але ён ведаў, што ўжо хутка—ой, як хутка!—прыдзе час яму падумаць, прыдзе час памеркаваць, пагаварыць... І тады... О, Міхась добра ведаў, што ён стане рабіць, калі

настане гэтае „тады“,—і яшчэ мацней сьціскаў у руках сваю трохлінейку...

* * *

І вось цяпер: Міхась Бык ужо цэлых тры тыдні, з самае тае пары, як скончыўся „адпачынак“ і яго частка зноў заняла гэтак званую „першую лінію“, валяўся ў гнаі, спаў, як крот, у зямлянцы, еў шчы з гнілым мясам, з рабакамі, грыз, пакрытыя цывільлю сухары і карміў уласным сваім целам вошай, адным словам, „ваяваў“ з немцамі—на роўнай сваёй глебе, у родным сваім Палесьсі, дзесьці напoўнач ад Лагішына і на поўдзень ад Целяханаў.

Ён ляжаў на зямельцы і глядзеў перад сабою, глядзеў туды, дзе далёка, за блакітным небасхілам, за некалькімі вёрстамі непраходнага балота, поплаваў, выгараў, доўгаю срыблянаю істужкаю мільгацеў Агінскі канал.

Бисконцая сінь глыбокім ясна-блакітным келіхам пакрывала зямлю, і пасяродзіне яе яскраваю плямаю сьвяцілася золата сонечнае качалкі, ва ўсе бакі раскідваючы снапы сваіх цёплых праменьняў.

А там, дзе край келіха неба схадзіўся з краем зямлі, там, дзе срыбраная істужка вады, за балотам, за поплавамі за зымшалымі выгарамі, за зарасьлямі трысьця і ўсялякага багавіння, за вялікімі і малымі вазёрамі, вязёркамі і саджалкамі, жоўта-бурымі ад налёту балотнага жалеза і зялёнымі ад плаваўшае па ім твані, там—панства невядомага, там—панства зьнішчэння пажарышчаў, руінаў, там—панства „іх“: „ворагаў“—немцаў, мадзяраў, чэхаў, палякаў, харватаў, русін,—цёмнае, страшнае ў сваёй невядомасьці...

... А тут—„сваё“ войска, „свае“: расійцы, грузіны, чувашы, эстонцы, беларусы, армяне, мардвіны, латышы, украінцы...

... І тут—знішчэнне, рабункі, пажарышчы, марадзёрства, руіны, контрразведка...

... Тут—жах, цемь, бязвыхаднасць...

... Там—палон, мардабой, голад, шпіёнабаязьлівасьць, канцэнтрацыйныя лягеры, поліцыя, калючы дрот...

... Тут—мардабоі, начальства, „земгусары“, шпіёнабаязьлівасьць, контрразведка, поліцыя, жандармэрыя...

А пасяродку—гэтае балота, канал, поплавы, выгары, трысьцё, недаступныя астраўкі, пакрытыя ляском, дабрацца да якіх няма жаднае мажлівасьці. І над усім гэтым—невядомае, нечаканае,—тое, што з хвіліны на хвіліну можа выпаўзьці ці з таго, ці з гэтага хмызьнячку, ці проста—зваліцца з неба, і чаму назва—*сьмерць*...

* * *

Як і іншыя дні, гэты дзень выдаўся ціхі, цёплы, ясны. З самага пачатку дня, з раньня і да самага вечара, сонейка пякло так, што калі-б гэта было ў звычайны час, устрыжанае за лёс тагочаснага ўраджаю грамадзянства не памянула-б яго залішне добрым словам. Зразумела, не абышлося-б

і без молебнаў „аб ніспасланьні дажджу“ (справа ў кожным выпадку не шкадлівая і нават дзе для каго — прыбыткавая).

Але ў гэтым годзе нешта аб ураджаі ніхто не заходзіўся, ніхто ня думаў аб залацістых палосках жыта, аб зелянеючым на палёх аўсе, аб жоўтай, як цела здаровае, загарэлае вясковае дзяўчыны, пшаніцы.

Дык ня дзіва, што сыны Маткі-Зямлі, прадрыжаўшы цэлую ноч ад холаду і вільгаці ў гнілых забягненых акапах, усёй сваёй істотай цягнуліся да сонца, і не адчувалі да яго нічога, акрамя самае шчырае ўдзячнасці.

Міхась Бык ляжаў на траўцы, насунуўшы фуражку на самы карак, і моўчкі ўеўся вачыма ў гэтак званую „нейтральную“ тэрыторыю, у панства сьмерці...

Раптам ён аглянуўся і ўскочыў на ногі.

Побач стаяў афіцэр, падпаручнік Затрэшчын, малады хлапец, з шэрымі вачыма, з крыху сталёвым, халодным вадценьнем, ня звыш трох месяцаў як скончыўшы юнкерскую школу, гарачы, гаварлівы і ганарлівы панок, з белым, як ліст паперы, тварам і гэткімі-ж белымі рукамі, і ўдзень, і ўначы толькі і марыўшы аб ягораўскіх крыжыхах, залатой зброі, „аннах“, „станіславах“, палкоўнічых (дзея пачатку, хаця-ж бы) пагонах...

Міхась узяў „пад казырок“.

— Ты што, Бык, тутэйшы, паляшук?

— Так точно, паляшук, „вашбродзе“.

— Як ты думаеш, братка, ці нельга-б нам было заняць вось гэты лясок, сярод балота, і вось з таго боку падыйсьці пабліжэй да немцаў?—і афіцэр паказаў на аброслы ляском астравок, адлеглы гэтак вярсты тры ад таго месца, дзе яны стаялі.

Міхась Бык старанна, як толькі мог, растлумачыў падпаручніку, што ў гэты лясок дарогі нямашака, што звычайна ня толькі што цэламу атраду, але нават і асобнаму чалавеку дабрацца да яго немажліва, бо навокал непраходная багна, але, гледзячы па таму, што дажджу вельмі доўга ня было, засуха ў гэтым годзе страшэнная і гарачыня зусім нястрымная, дык мажліва, што дзе-кольвек ёсьць да таго астраўка якая сьцежка, па якой адзін-другі разведчык мог-бы як-небудзь туды і дабрацца, хаця немцам з таго боку дайсьці туды шмат лягчэй, і мажліва, што „воранг“ ужо там засеў і ўзмацаваўся.

— Гэта трэба як найхутчэй усё выясьніць,—сказаў Затрэшчын, выслухаўшы тлумачэньні Быка.—Ты чалавек тутэйшы, лепш усяго ведаеш гэтыя распраклятыя вашыя пінскія балоты, дык найлепш паслаць туды цябе. І чым хутчэй, тым лепш, бо, мажліва, немцы яшчэ не раскачаліся. Як толькі пачне цямнець,—гайда, у дарогу, а заўтра ўраньні прыдзеш да мяне з самым падрабязковым дакладам.

* * *

Міхась Бык нічога не адказаў, акрамя абавязковага: „слухаю, вашбродзе“.

Міхась Бык толькі крыва ўсьміхнуўся.

І калі Затрэшчын бадзёрым маладцэватым крокам пайшоў далей, Міхась Бык ударыў далоньню па фуражцы, ад чаго яна яшчэ больш зьбілася назад, на самы карак.

* * *

Падгатаўляць доўга свае справы не даводзілася.

Міхась Бык пайшоў у зямлянку, выцягнуў з мяшка кніжку, з кніжкі вырваў паперы, дастаў з затлушчанае кішэні абгрызак алоўку і напісаў „ліст“—цэлую жменю паклонаў: жонцы, дзеткам, бацьком, сёстрам, братом, стрыю—адным словам, усім краўнім, усім сваяком, прыяцелям, знаёмым,—усім асобны паклон. Пісаў, старанна выводзячы літары (як старанна рабіў усё ў агуле), падоўгу затрымліваючыся пасья кожнага: яшчэ кланяюся дарагому нашаму... і, прыпамінаючы, каму трэба пакланіцца раней, каб не абразіўся, а хто можа дачакацца апошняе старонкі, апошніх радкоў.

Дастаў кабэрцік, напісаў адрас роднае вёскі. Потым вышаў, паглядзеў, што сонейка ўжо даволі нізка, вараціўся, запакаваў усе свае рэчы ў мяшок, дастаў усе грошы (якіх было вельмі ня шмат), перадаў прыяцелю: калі не варачуся,—перашлеш жонцы!..

Зьмяніў гразную бялізну і анучы на чыстую, апрануўся, стаў, хацеў быў, паводле звычаю, перахрысьціцца, але перадумаў і пайшоў...

Усю рэшту дня Міхась Бык хадзіў удоўжкі краю балота, часам забіраючыся аж да кален у багна, старанна вывучаючы бераг. Потым—нарэзаў трысьця зьвязаў яго ў два снапы, якія гатак сама зьвязаў між сабою вельмікай пакінутай вялізнай

літары „Н“, калі-б у яе ў сярэдзіне былі дзье перакладзінкі замест аднае.

Нарэшце, калі сонейка ўжо села, а ноч ухадзіць у свае правы, падвязаў сабе пад рукамі трысьцё і з стрэльбаю ў аднэй руцэ і вялікім кіем у другой руцэ пусьціўся ў свае рызыкаўнае падарожжа.

* * *

Міхась Бык хутка пераканаўся, што сьцержку знайшоў справідловую і да ляску здолее дайсьці без асаблівых перашкод.

Праўда, некалькі разоў аступаўся, падаў у багна, у твань, але муля не засасывала яго, бо ратункам яму служылі трысьцёвыя плаўнікі, падвязаныя пад рукамі, і кожны раз ён неяк выпаўзаў з абнімкаў самае сапраўднае сьмерці.

З кожнай хвілінай рабілася ўсё цямней і цямней. Прайшоўшы, прыблізна, трэцюю часьціну свае пуці, ён прыкмеціў, што на небе пачынаюць зьбірацца хмары...

„Вось няўдача—тры тыдні ня было і раптам на табел..“ падумаў ён, але рушыўся далей, бо назад ісьці было нельга...

Ён ішоў і ішоў увесь час, кіем прабуючы перад сабою дарогу, пераскаківаючы з месца на месца, нахштальт вавёркі.

„Вось ужо і лясок. Цяпер засталася толькі прайсьці яго наскрозь і выясьніць, ці ёсьць на ім хто, ці не!..“

* * *

І Міхась пайшоў па астраўку, пайшоў настолькі борзда, наколькі гэта было магчыма, бо ісьці было вельмі нялёгка.

Месцамі пападаўся невялічкія пустыры, зымшалыя балотцы, саджалкі, заросшыя тваньню, калыдавідныя, з астраўкамі пасярэдзіне іх, пакрытымі шчацінаю трысьця і чароту.

Месцамі, сярод дзікае балотнае сенажаці, сярод лесу, прыветны, ні то жаўцеў, ні то бялеў пясочак, роўненькі, чысьценькі і, як здавалася, зусім сухі...

А калі ступіць на яго, расчыніць ён сваю вечна галодную пасьць, заўжды гатовую праглынуць занадта даверчывага вандроўцу. Нага праваліцца ў нейкае бяздоньне, і шчасьце таго, хто ў гэтакі момант здолее ўхапіцца за якую-кольвек даволі моцную галіну, з гатоўнасьцю, нахштальт прыцельскае рукі, прыцягнутую суседнім дрэвам.

А калі каму не пашандуе, той можа спакойна выкрасьліць сябе з ліку жывых: ня пройдзе і чвэрці гадзіны,—пятнаццаці хвілін заўзятае барацьбы,—барацьбы за жыцьцё, пятнаццаці хвілін барахтаньня ў гразі, шалёнага напружаньня здаровых мускулаў, запраўды вар'яцкіх крыкаў аб дапамозе, і муля засасе чалавека, уцягне яго ў свае нетры. А на паверхні, зноў роўнай, прывабны жоўта-бялёсы пясочак зноў заблішчыць на сонейку і, прыкрываючыся сваёй чыстасьцю і хараством, як запраўдная Антыня, будзе чакаць новае ахвяры...

* * *

Міхась Бык быў ня з тых, каго магло абакуліць хараство гэтага жоўценькага пясочку ці тае вось зялёнае сенажаці. Міхась Бык радзіўся ў Палесьсі; Палесьсе яго выкарміла, выхавала, адукавала.

Яшчэ малым дзіцянем прымаў ён удзел у вандроўках свайго бацькі, у чаўнох, з роднае вёскі на поплавы—сена рабіць, араць, баранаваць, сеяць... У тых вандроўках, калі селянін-паляшук, узграмадзіўшы на чаўны, быццам у Нояў каўчэг, каня, плуг, барану, насеньне,—ехаў рэчкамі, ручайкамі, каналамі, вазёрамі, затокамі, пратокамі на які-кольвек астравок, загублены недзе сярод дзікіх, непраходных балот, адлеглы ад роднае вёскі на якую мо' пару дзесяткаў вёрст і складаўшы значную частку галоднага сялянскага надзелу.

У такіх вандроўках селянін-паляшук звычайна прападае з роднае вёскі ў працягу мо' пары тыдняў і не вяртаецца дамоў, аж пакуль не заарэ ўсяе свае паласы, пакуль не забарануе, не засее яе збожжам. Іншым разам бывае цэлых два тыдні сядзіць гаспадыня маладуха ў хаце ля ваконца, з чатырохмесячным дзіцянем на руках; сядзіць сумная, задумная, корміць сына з грудзей сваіх белых і чакае свайго чалавека. Часам чакае тыдзень, два, тры, месяц, а гаспадара ўсё няма, ня едзе ён да гаспадыні, жаднае вестачкі аб сабе праз суседзяў не падае...

Сядзіць тагды маладуха мэлянхолічна ля ваконца, глядзіць задумна на разьлеглыя за ваколіцаю сяла балоты, і толькі цёплая салёная сьляза, што часам наворачнецца на яе сумных вачох, не-не ды і кропне на падвязаную на галоўцы дзіцяці хустку, пасьведчыць аб перажываным ёю напружаньні.

Праз нейкі час выведуць усе сяляне з усяе вёскі гуртом, на чаўнох у балота, і паплывуць яны па рэчках, па ручайкох, па вазёрах, па саджалках, па пратоках, па затоках, па каналах, і паплывуць, адпіхаючыся ад берагоў вялізарнай даўжыні кіямі, з набалдашынаю нахштальт капыта на канцы... І ўсю дарогу, увесь час будуць яны голасна крычаць імя прапаўшага сябра, заклікаючы яго адгукнуцца...

І калі ўся гэтая флётылія чаўноў сумна вернецца на „прыстань“ да роднае вёскі, змораныя доўгімі, нікчэмнымі шуканнямі дзядзькі, моўчкі прывяжуць свае чаўны да калкоў, убітых ля берагу ў цвёрды пяшчаны грунт; калі гэтак-жа моўчкі, ня гледзячы адзін аднаму ў вочы, разыйдуцца яны па хатах,—тады прыдзе канец напружанню, тады зробіцца ўсё гэтакім ясным, простым, простым—як трысьцё на балоце... І ў той-жа час у ўсёй прастаце сваёй—гэткім жудасным, неппраўным...

* * *

Міхась Бык радзіўся ў Палесьсі. Гэта ж яно ўзгадваў яго, яно выхавала і адукавала.

І Міхасёва жонка магла-б ня трывожыцца аб ім і спаць спакойна, калі-б не... Але, чаго дарма гаварыць! Ці-ж многа знайдзецца гэткіх жонак, ды ня толькі ў Палесьсі, а, бадай, на ўсім сьвеце, якія маглі-б спаць спакойна і ня думаць пра свайго мужыкоў, у шалёныя гэтыя гады, ганебныя, агідныя, жудасныя, калі ўсё чалавечтва, ахопленae нейкай паскуднай пошасцю вар'яцтва скінула з сябе вопратку цывілізацыі і стала перад маткай-прыродаю ў усёй сваёй няпрыкрытай голасцы, у голасцы махнатага лютага зьвера, барацьбу за існаваньне абярнула ў барацьбу за зьнішчэньне і, пакінуўшы здаровую, радасную творчую працу, на радасьць невялічкай жменькі вырадкаў і душагубаў, з захапленьнем, з упартасьцю, варту добрага статку орангутангаў, узялося паліць, рваць, руйнаваць, нішчыць усё тое, што перад тым лічылася каштоўным, незачэпным, сьвятым...

Міхась Бык радзіўся ў Палесьсі, сярод балот, поплаваў, выгараў...

Балоты, трысьцё, чарот, асокі, вадзяныя ліліі выхавалі яго. Саджалкі, рэчкі, пратокі, каналы, ручайкі ўзгадвавалі яго.

З самых маладых гадоў ён ужо ведаў, якім павінен быць чай-
нок, вясло, багор,—як знаў ён з маленства, як трэба праца-
ваць касою, рыдлёўкаю, сахою...

* * *

Але на гэты раз, ня глядзячы на тое, што ўжо насту-
піла ноч, гарачыня не змянялася, хмары ўвесь час згушча-
ліся, асілкавай зданню засьцілаючы памалу ўсё неба, гасячы
адзін за адным ліхтары зорак, бязупынна павялічваючы цемру.

Напоўненае выпарэньнямі, гарачае паветра хавала ў няру-
хомасьці сваёй нейкую жаклівую трывогу.

Пераканаўшыся, што на астраўку нікога няма, Міхась
пастанавіў зараз-жа, нябаўна, і як мага хутчэй, вяртацца „да
сваіх“.

І калі ён ізноў вышаў на сярэдзіну балота, аддзяляўшага
яго ад таварышоў, Міхась час-ад-часу з незадавальненьнем
азіраўся, але добра разглядзець, што робіцца там, угары, ня
мог, бо мулкасць грунту пад нагамі не пакідала яму жаднае
мажлівасьці затрымацца хаця-ж бы на адну хвіліну.

Але ён і так вельмі добра бачыў, што прырода гатуе яму
нешта жудаснае, самае страшнае з усяго, што толькі можна вы-
думаць, каб пагубіць чалавека ў яго становішчы.

Ён ясна адчуваў, што калі ня зараз, дык праз хвіліну
пачнецца дождж, навальніца, і тады яму, Быку, салдату 398-га
Мсьціслаўскага палка, ня будзе куды схавацца; дожджык раз-
мые і без таго мулкую сьцежку,—сьцежку, якую ён і так
ледзьве-ледзьве знаходзіў пры дапамозе свайго кія. Дожджык
залье яе вадою, зьнішчыць яе дазваньня. Ня будзе тады Быку
ратунку, саб'ецца ён з дарогі і загіне...

— ... Хутчэй, хутчэй дабегчы да берагу: там „свае“, там
лясок, зямлянкі,—можна будзе схавацца!

* * *

Вось бліснула першая маланка...

Вось прагрымеў першы пярэнь...

— ... Хутчэй, хутчэй!—сьвярбела ў Міхасёвай галаве...

Вось і першыя кроплі дажджу...

— Ёсці засталося гэтак мала: яшчэ некалькі хвілін і...

Раптам наляцеў страшэнны, нячуваны віхор,—наляцеў з
выццём, сьвістам, грукатам...

Там, недзе справа, дожджык з страшэннай сілай біў па зымшалай балотнай глебе, напаўняючы жахам душу, адбіваючыся ў вушох і ў мазгох нейкай страшэннай музыкай сьмерці...

— Хутчэй, хутчэй!.. Зараз дойдзе і сюды...

Блізка ўжо бераг, першыя дрэвы, адно апошняе напружаньне, і ратунак забясьпечаны...

—... Тра-ра-ра-ра-ра-ра-ра!..—забарабаніла наўвокал з усіх бакоў...

Буйныя кроплі дажджу зачасьцілі з усіх бакоў па балоту, кулямі ўдаючыся ў мох і ў мулю, веерам расплёскаючы на ўсе бакі.

Па паверхні грунту паліліся крынічкі, борзда зьліваючыся па некалькі ў адну, разбухаючы, і, памалу, заліваючы навокал глебу.

У некалькі хвілін балота абярнулася ў вялізарнае возера, пасярод якога, пры сьвеце маланак, можна было яшчэ разгледзець вузенькую істужачку тае сьцежкі, па якой ужо ня ішоў, а з усяе моцы бег Міхась.

Ужо вада залівала месцамі яго пуціну, размывала сьцежку, а Міхась бег і бег наперад з упартасьцю чалавека, змагаючага са сьмерцю.

Гэта быў сапраўды дзікі, шалёны бег, падобны, і ў той-жа час непадобны да бегу акрабата па вяроўцы, падвязанай пад купалам цырку: кожны няправільны крок, кожны няўдалы рух азначаў верную сьмерць. Эквілібраваць даводзілася сапраўды з прыткасцю малпы. Але зусім ня лясканьне ў далоні здзіваванае публікі, і зусім ня добры куш грошай ад задаволенага антрапанэра быў узнагародаю артысту. Не! Узнагародаю было—жыцьцё!

Міхась добра разумеў гэта. І ў той час, калі ногі яго пачалі ўжо вязнуць у вадзе, калі ўжо затрымлівалася дыханьне ў лёгкіх, а сэрца білася ў грудзёх, як добры электрычны молат на фабрыцы, ён зрабіў яшчэ адзін скок, апошні скок, ён хацеў схапіцца,—не, як зьвер, усьціся кіпцюрамі ў ствол дрэва...

... Плюм-бум!.. і Міхась Бык адчуў, як сьпярга адна, а потым і другая яго нага акунулася ў цесьцяное багна, і ў той-жа ж час рукі пачалі біцца па мулкаму багну, шукаючы сабе хоць невялічкага пункту апоры...

А ногі ўсё глыбей і глыбей уходзілі ў мулю. Цела ўжо трымалася на паверхні толькі дзякуючы абедзвюм вязанкам чарота.

Там, недзе ўперадзе, у кроках трох, дрэва,—як-бы за яго ўчапіцца?

Міхась напружыў апошнія сілы, упёрся рукамі ў вязанкі, падскочыў, і—

крак!..

вяроўка, стрымліваўшая чарот парвалася, і адна вязанка адляцела далёка-далёка ўстарану...

А потым...

He!

Годзе!..

* * *

— Ці чулі вы калі ў буру, у непагоду, як вые Палесьсе, вые гэтае тысячагорлае балота?

У тую ноч я быў у дазоры, недалёка, з поўварсты ад таго месца, і, між дзвюма раскатамі пяруноў (гарматы змоўклі), я чуў з балота нейкі дзікі, жудасны крык. Здавалася, што гэта адначасна завуў цэлы статак ваўкоў. Я ня вельмі-то баязлівы, але ў мяне і то захаладзела ў сэрцы, падняліся і заварушыліся валасы на галаве.

Тым ня менш, парушаючы „воінскія ўставы“, я пабег туды, бо цікавасьць апанавала мяне: крык быў нейкі дзіўны, зусім не чалавечы і ня воўчы, і ў агуле не зьвярыны.

Але колькі ні хадзіў я па краю балота, колькі ні шукаў, я, нічога ня ўбачыў, акрамя вады,—цэлага мора вады, пакрываўшага ўсю яго паверхню на абшары некалькіх дзесяткаў вёрст...

Масква, верасень 1926 г.

Юрка Лявонны

Пад млынны скрып

(Апавяданьне)

Было гэта ўвосень, калі я на балаголе ехаў з Воршы ў сваё мястэчка.

Непакойная ноч цьмяніла ўсё навокал.

Па небу зьбягаліся гуртам загнаных авечак хмары.

Халодны вецер лістападзіў ва ўсю...

Скутаны паміж васьмёх чалавек на аднэй падводзе, сярод розных кулькоў, мяшочкаў,—я тросься, дрыжэў і мучыўся...

Праз нудны сон, які неадступна налязаў у вочы, бачылася шырокая, згорбленая сьпіна старога Ёселя—адвечнага падводчыка. Калі-ні-калі мгластае паветра рэзала яго покрыв на коняй:

— Іо, іо!.. Ва-аська... Ге-эхэр!..

З бакоў спадлоб'я глядзелі задуменымі вачамі аганы хутароў, раскідзістых вёсак...

Накрапваў дожджык.

Дарога выматывалася без канца—ліпкая, цягучая, як жыццё тых людзей, што мералі яе гадамі ад гораду да мястэчка.

Пад'яжджаючы да Сушчоўскага млыну, Ёсель выняў з мызганы кісет, ададраў кавалак газэтнай паперы і скруціў „козью ножку“...

Млын выглядаў вялікай чорнай зданню.

Высокі дах яго ўвесь парос даўгім, жоўта-зялёным мохам. Аграмаднае калясо круцілася павольна, як-бы леныячыся.

— Маххх... бррр... маххх... бррр...

Цёмныя струмені вады ціха плёскаліся з яго заставак.

Здавалася—млын дыхаў асабліва цяжкім подыхам, быццам ведаючы страшэнную патаемнасьць і старанна захоўваючы ад людзей...

— А вы ведаеце, таварыш Юркевіч, пра Сушчоўскі млын, а Вам не казаў?—запытаўся Ёсель.

— Не, не... Ня ведаю. А што пра яго?..

Я сядзеў блізка ад яго, збоку, ясна бачыў кручкасты нос, рыжую барадзёнку і калісьці палкія вочы пад сівымі бровамі...

Ёсель зацягнуўся некалькі разоў зьлюшчай „махрой“, сьцебануў лянівую кабылу і пачаў.

— Сушчоўскі млын, бачыце вы, надта стары...

Ні мой бацька, ні ваш напэўна ня памяталі, калі ён пабудаваны. Гавораць людзі—закладзен ён яшчэ панам Сенажэцкім,—а гэта-ж калі было!..

На глыбокай Сыцюжцы, дзе плынь вады—як шалёная, задумаў Сенажэцкі паставіць млын.

Каб яшчэ адзін сродак мець дзеля абіраньня сялян, каб яшчэ больш збожжа цякло ў яго бяздонныя сусекі...

Кажуць, што, калі ўкалачвалі ў дно ракі палі двое наймітаў-рабочых сарваліся з рэек і загінулі ў ледзяных хвалях.

Але гэта—між іншым.

Палі падвялі дубовыя, моцныя, злучылі іх жалезнымі балтамі, і праз год—цяжкія калёсы загрузацелі па зялёнаму бяздонню.

Як заўсёды і рабілася, пан аддаў млын у арэнду мясцоваму багатыру—Залману.

Ну й вось...

Наняў Залман мельнікаў, недзе нават мэханіка знайшоў для прыяжджаючых спецыяльны дом пабудаваў...

І пабеглі дні за днямі ў шэрай мітульге, як вада з каляса таго млыну,—ціха, роўна, аднолькава...

Маладыя працаўнікі белымі зданямі мітусіліся ля жарнавоў, звадзілі сем патоў за два рублі ў тыдзень...

Мужыкі з ваколіцы вярстоў за дваццаць зьяжджаліся да млыну Сенажэцкага.

А чароўны месік залатым грабянцом расчэсваў кудлатую пену, што зьбягала вадаспадам ды круцілася каля зуб'яў...

Прыгожая дачка была ў Залмана-Пэйсаха...

Так прыгожа была яна, што й сам Андронік-паніч ня раз заглядаўся на яе і казаў:

— Каб ня жудоўка—абавязкова жаніўся-б... Далібог!..

Гэта-ж вочы!.. А сама?.. Мусіць—лепшай дзяўчыны няма ва ўсёй акрузе!..

І Залман ведаў добра аб якасцях сваёй Хай...

Ня выпускаў яе анікуды з двара.

Усё пільнаваў ды бярог дзеля некага... Гаварылі—для знаёмага яшчэ з дзяцінства хлапца, што вучыўся ў Празе на рабіна...

Дык вось як...

Усё было-б, мусіць, як і трэба, каб не наняў Залман яшчэ аднаго хлапца да сябе ў млын.

Маладога Сыцяпана Ягорскага, які незадоўга перад тым зьявіўся ў маёнтку.

З Украіны ці што прынесла яго нялёгкая...

А й дужы хлапец быў!..

Дзед мой Абрам ледзь памятаў яго, але заўсёды адгукаўся аб ім з нейкім натхненнем...

Не баяўся ён нікога й нічога...

Нават пра пана ён кой-калі амаль з пагрозай гаварыў:

— Прыдуць, моў, часы ня гэткія!

Як тамака Іх пасунула—невядома, але ўсе прымячалі—чорнавокая Хая з пасяленьнем Сыцяпана часцей стала наведвацца ў млын...

То за бацькам нібы зойдзе, то ад бацькі перадаць што-небудзь.

Але—было...

Вось з гэтага і пачалася гісторыя.

Дзень за днём...

Тыдзень за тыднем...

А тама—і жнівень з халоднымі сінімі начаў пачаў глядзецца ў вузкія ваконцы Сыцяпанавай хаты, ля самага млыну.

З жніўскімі начаў і хвіліны войстрога, агнявога каханья. Сыцяпан толькі, напіўшыся, бахваліўся перад хлапцамі на прызьбе:

— Ха-ечка?.. Яна... Так... Нішто сабе!..

Вось і сёння прыдзе... Абавязкова прыдзе...

А ўжо як я кахаць яе буду!..

Ад гарэлкі вочы нібы ладкі ў масьле.

Вяснушкі на твары цягнуць...

Слухалі хлопцы.

Пераміргіваліся... Зайздрасьць брала.

Хайка-ж сама не свая...

Удзень ходзіць—не датыкнецца ні да чаго...

А толькі вечар золкамі блісьне—

сядзе на ганку і глядзіць, глядзіць...

У доме Залманавым спаць лягуць.

Сьціхне ўсё...

Як злодзей які, накінуўшы чорную хустку, бяжыць Хая да млыну... У вербалозьзе...

А тама—ён, з пахмелья—ласкавы, гарачы...

Сьцісьне, прыгарне, ды на траву шаўковую...

Спачатку—яно так і йшло...

Праз дзень-два—спатканьне.

Але раз удалося Залману ўгледзець, як, агарнуўшыся хусткай, бегла па расе яго Хая.

Анямеў стары...

Стаіць—і вачам ня верыць.

Нічога й потым не сказаў дачцы, а склаў нешта ў душу ды зверху камнем прыціснуў...

У думках толькі запяклося.

Зараз-жа—гукнуў двух наймітаў, самых галаварэзаў, пашаптаўся з імі...

З кішэні нешта срэбна-бліскачае выняў.

Мяшочкам з грашмі патрос...

...Беглі хвіліны юнацкага каханьня...

Блакітны месік глянуў раз і, засароміўшыся, схаваўся. З млыну нясьліся гукі каляса—нібы нехта тама варушыўся стагнаў і плакаў...

Ціха падпаўзлі Пятрук з Апанасам да хаты Ягорскага. А за імі пакрыўджаны бацька.

— Хлопцы... Памятайце... Яе—ня рушце!..

І забілі яны Сьцяпана на ўласнай яго прызьбе, каля хаты.

А мерцьвяка кінулі ў вялікі Дарэжын роў, што цягнецца і зараз за Мікольскім гаем...

Здаецца—і ўсё!..

Ёсель смаргануў лейцамі, і замораныя коні падалі кроку,

Надвор'е стала ясьней.

Дождж ня ліпнуў на твары, а кавалачкі шэра-жоўтых хмараў, як упуджаныя, зб'ягалі з неба.

— Ну, а як-жа Хая?.. Што з ёю?—неяк само набегла пытаньне.

— Хая?.. А казалі потым, што ня вытрымала, як на яе вачох забілі... Ня тое—звар'ядела, ня тое—проста анямела назаўсёды...

Урэшце-ж скончыла жыццё пад калясом панскага млыну... Утапілася.

г. Магілёў.

Барыс Мікуліч

Па дарогах

(Запіскі)

I

Вада адбівае сонца на палубу. Штурхачы машыны рухаюць колы, колы—пасы, а пасы круцяць жабры параходу.

Хвалькі коцяцца да берагу, б'юцца аб яго, вяртаюцца і ізноў плешчуць у бераг.

Роўна гудзе машына. Імчыцца ўперад, туды, за павароты, за хвойкі і ўзгоркі.

* * *

Капітан Палей. Рука цісьне рычаг. Каманда:

— Права!

Вопытным вокам углядаецца ўперад.

А навокала вада, блішчыць яна сонцам і зорамі.

Капітан маўчыць. Задумаўся.

Можа нешта здарылася з яго сэрцам? Можа...

* * *

Астаноўка. Высокі бераг ракі—з гліны.

Уверсе дзяўчына рукой махае. Я гляджу на Палея.

Ён сьмяецца і схіляе галаву. Цяпер я ведаю, аб чым ён думаў.

У каюце нікога няма. Усе на палубе.

* * *

Вечарам рака цямнее. Глядзяцца ў ваду зоркі з месяцам.
На беразе то там, то сям—агеньчыкі розных колераў.

Мястэчка. Нехта кажа:

— Зусім як жарт.

З прыстані ўверх—ступенькі. Наверсе ліхтары—электр.

Цёмна. Вось чаму добра ня бачу вуліц.

Адчыненае вакно. Бачу залю, поўную народу.

Голас:

— Адкажам гучным протэстам на зьверскі манэўр імперыялізму.

Гэта мо' мітынг, мо' протэст супроць кітайскай бойні...

* * *

Вясна.

Неба раніцай хмурнае, сонейка—шар за хмурынкамі-заслонамі.

Часам выгляне, выплесьне свае крыльлі іскравістыя ды ізноў схавецца. Ветрык...

Балоты і балоты. Вось грэбля.

Нейкая птушка стогне жалобна: „кві, кві, кві“. Леташнія пялёсткі на асінах і дубоў—шастаюць.

Дарога вязьне сярод балот і кустоў...

* * *

Коні прысталі, сівы цяжка дышае.

Але і я ведаю, і ён ведае, і Апанас ведае, што хутка вёска.

* * *

— Добры дзень!

— А!

... Ён сядзіць супроць мяне, сёрбае чай і кажа, кажа без перапынку.

Кажа аб кепскіх умовах працы ў школе, кажа, як ён звывся з гэтым і цяпер воль нічога...

Чамусьці ўспамінаю Коласаўскага Лабановіча...

Але гэта мінулае...

На этажэрцы апошні нумар „Савецкай Беларусі“.

* * *

Ізноў лес. Вокнамі ў пушчу—хатка маленькая.

Апанас застанавіў коні.

Дзяўчына дала вады.

— Дзякую.

Яна апусьціла вочкі да долу.

Я разьвітаўся...

Ня ведаю, але чамусьці ў галаве лунае маленькая хатка
сярод лесу. І дзяўчынка...

* * *

— Вунь, бачыце, вёска.... Нам туды...
Я рад. Хутка можна будзе супачыць трохі.

Над галавой праляцеў бусел.
За лесам зайграў пастух:
„Хто на дудзе грае,
той валы мае.
Хто ў трубу трубіць,
той валы губіць“...

* * *

Двароў—сто два. Насельніцтва—пяцьсот з гакам.
Ад дарогі будынкі ў два бакі рагамі.
З боку дарогі млын,—хапае паветра лапамі-крыламі.
У канцы вёскі хатка. Тутака жыве Максім, эвангэлісты.
Вяр'ят. Увес час пяе псалмы. Ён тутака на становішчы
„сьвятога“.

Вёска завецца Зарэчча... Вось чаму ён—Зарэцкі.
Максім Зарэцкі пастукаў усьлед нам у вакенца.

* * *

Паехалі далей.
Вечар у лесе.
Сонейка асьвятліла макаўкі сасонак.
Цудоўны выгляд!
Там за ўзгоркамі возера, як шкло.
Купіны глядзяцца ў ваду, ківае чарот.

* * *

З вёскі нясецца песьня:
„Не лятай ты, зязюлечка,
позна ўначы“...
Пералівамі-званочкамі зьвініць песьня водгульлем.

Я чуў многа песень добрых. Але гэта нешта роднае, на сэрце вее.

О, Беларусь, старонка мая, мая залатая старонка! Толькі тутака, у лясох і палёх, адчуваеш тваю душу.

* * *

Лес кончыўся. Пясок. Гадоў два таму назад пасеялі на ім вярбу.

Мо' трохі крапчэй будзе,—кажуць сяляне.

Песьня калаўротаў. Пыхае корчык на камінку.

— Ну, што яшчэ скажаце?

Дзяўчына сароміцца і хіхікае.

Я пытаю:

— Мо' яшчэ адну казку скажаце?

Згодна.

* * *

За вакном размова.

— Ведаеш, бяда.

— Што такое?

— Учора Цімох гнаў „горкую“ паравіком...

А ўночы нехта паламаў яго... Цэбар з „горкаю“ выліў...

— ?..(пахіляў галавой).

* * *

„Зарасла дарожка мохам,

дзе гуляла я з Мітрохам“...

Гудзе гармонік. Хлапцы і дзяўчаты за гумнамі ў караводы гуляюць.

Вяселье, моладасьць і вясна.

* * *

Ізноў пацягнуліся вёскі і сёлы. Ізноў пабеглі шляхі і дарогі.

Туды—дзе камяніцы гораду і зара, сіня ад труб.

Туды—дзе мая праца.

Па небе пабеглі авечкі-хмаркі.

Пакрапляе цёплы дождж. У лесе расцьвіў сон. Хіляе ён сваёй галоўкай.

Дарогі мае, дарогі! Зноў пакіну я, прамяняю вас на мэ-
мэніт і асфальт.

Мілыя, мілыя...

Хутка прылячу да вас...

Рака. Параход, сіл—800. Машыны—дзье.

— Ваш білет?

— Калі ласка.

Гудок, каманда:

— Поўны ход!

8-IV—27 г.

Паўлюк Трус

Урывак з легенды „Лірнік“

(Замест уступу)

... Гады бягуць...—

А дні на хвалях—

Плывуць, як гонкія чаўны...

На дне жыцця яны крышталяць,

Жывыя казкі старыны...

Мне казкі... песьні і легенды,

Людзкое мудрасьці дары,

Яшчэ ў гады майго маленства

Дзядуля-лірнік падарыў.

Мне падарыў сваё багацце

І тайну мудрасьці сказаў:

„Ты будзеш плакаць і сьмяяцца

Над кожным сэрцам у сьлязах...

Ты будзеш жыць...—

Блудзіць па сьвету,

Ты будзеш старцам між людзей

З душой жабрацкаю поэты,

З адвечнай песьняю надзей...

Ты будзеш пець...

І казкі-песьні

На струнах дум зашаласьцяць...

І ўдаль пакоцяцца Прадвесьнем,

Вялікай Музыкай Жыцця!..

Ты будзеш пець...

А хвалі Мора

Напеў мэлёдый разьнясуць...

Каменьні ў полі загавораць,

Адчуюць радасьць... сьмех... і сум...

І вось цяпер...

Нібы ў тумане,

Ў красе абветраных калін
Глыбокай спадчыны паданьні
На струнах сэрца ажылі!..
На струнах дум загаманілі
Адвечным гоманам крыніц,
Каб сны чароўныя... І былі
Зайшліся плачам навальніц!..
Было даўно...

Але ўспаміны
Аб тым, што канула калі,
Яшчэ ў завях сьнежна-сініх
Сырым пяском не адцвілі!..
Яшчэ пад ветрамі у полі
Сьнягі дарог не замялі,
Што сэрца клікалі да Волі,
І ў даль прасторную вялі...
Дарогі!..—

Сьветлыя дарогі!..
Пуціны ў вечнасьці жыцьця...
Вы шчасьця зычыце так многа,
Хто выйдзе з песьнямі ў прасьцяг!..
Хто выйдзе з кайстраю убогай
Пазнаць Адвечнасьць у красе.
І казкі лірніка старога,
Як мудрасьць сьвету, панясе.
Хто зможа ліраю сумленьня
Распяць свой голас на крыжы...
І ў сэрцы жорсткія каменьні
Абудзіць струнамі душы!..

Бо сэрцы—

цвёрдзя каменьні,
Бо сэрцы чорствыя ў людзей.
Ня збудзіш песьняю імкненьняў,
І згасьне жар тваіх надзей!..
Дарогі!

Сьветлыя дарогі,—
Прастору—вечныя сьляды!..
Вы абяцаеце так многа

Таму, хто з вамі малады!..
Таму, хто вечна падарожнік
Людзкіх завеяных пуцін..
Душою хто над сэрцам кожным
„Сьмяецца й плача у жыцьці“..
Гады бягуць...

А дні на хвалях
Плывуць, як вольныя чаўны.
Яны у памяці крышталяць,
Легенды-казкі старыны.
Адну з тых казак-успамінаў,
Ў жыцьці што вечны й не памруць..
Ад сэрца шчырага краіне
Ў вянок паданьняў я дару.

А. Гурло

* * *

Для цябе я быў нязнаным,
Ты—такою-ж для мяне.
Я пайшоў з табой нязваным,
Каб бляднець і чырванець.

Паабапал сьцежак збожжа
Камусь кланялася з нас.
Я прыстаў на раздарожжы,
Ты пайшла далей адна.

Я стаяў. Навокал звонка
Пелі песьні каласы.
Толькі бачыў я здалёку
Пасмы чорнае касы.

Їх паціху вецёр шастаў,
Ён іх песьціў, цалаваў,
Распасьцёр табе лес шаты,
Дарагі дыван—трава.

Ты схавалася ў прасторах,
Я астаўся сам на сам.
Ўсё-ж мне сьніцца твая зорнасьць,
Усьміхаецца краса.

10-V—27 г.

Валеры Маракоў

М а ц і

Прышла ў далёкі дом, пачула сыпеў гітары
І раптам нейкая ўлілася ў грудзі боль;
Над хмурым горадам паўзьлі густыя хмары
І чорны дзень быў здушаны жальбой.

Яшчэ нядаўна так жадала дзеён вясновых
І жыць агнём пачуццяў і надзей,
Як раптам вестка—сын яе ахвярай новай,
Стаў родны сын, загінуў ад людзей.

Яна так плакала, яна ў агні згарала,
Малілася прад богам і людзьмі.
І рай, шчаслівы рай яна яму жадала,
Сьлязьмі й журбой грахі яго абмыць.

Ён быў дзівак, любіў спакойны шум дубровы,
Музыка быў, о, як ён мог іграць!
А потым вышаў рваць-знімаць з другіх аковы,—
Памёр,—другія вышлі паміраць...

Ён першы быў, як сон вясны, як лятуценне;
Дык плач пясняр, ўздымай ў грудзёх агонь;
Упала маці з плачам, з крыўдай на калені
І вобраз маткі бачыла другой.

І гэты дальні дом, і гэты сыпеў музыкі
Ўзнялі агнём жаданняў і журбы
Акорд ў грудзёх яе, акорд ў душы вялікі,
Бо толькі маці можа так любіць!

Травень 1927 г.
Менск.

3. Бандарына

* * *

У сіня-зялёным прадоньні
Вясна пагубляла ключы,
О, вольныя птахі, о, вецер!..
Пазычце мне крыльляў сваіх.

З вясною квяцістыя веі
Калыша, гушкае гальлё,
І пэрламі зьзяюць лілеі
У сонечных радасных снох.

З вясною плывуць успаміны—
Далей камяніца і брук.
Ў прывольлі крылатым ня згінем,
Нам вецер таварыш і друг.

Мне цесна, мне цесна на сьвеце,—
Наўкола імгла, туманы..
О, вольныя птахі, о, вецер,
Пазычце мне крыльляў сваіх!..

Міхась Багунец

Малады перасяленец

(Адрывак з поэмы)

Бывайце!

родныя мясьціны,
Пражытых дзеён шырокі гмах,
І вы, дрыжачыя асіны,
І ты, стары няроўны шлях!

Бывайце,

ўзгор'і, касагоры,
Падзей мінулых сьведка—дуб,
Ў лісьці тваім спраўлялі зоры
У ночы майскія свой шлюб...
Бацькі мае на Беларусі
Спрадвеку, здаўна тут жылі,—
Цяпер ад іх я адарвуся,
Пакіну шыр сваёй зямлі.

Пайду

ў нязнаныя прасторы,
Сатру сьляды вітальных сьлёз,—
Ў Сібір заўю сваю разору
І там збудую новы лёс...
Краіне роднай я пакіну
Усё—што тут здабыць сумеў:
Ільнянакосую дзяўчыну—
Каханьня першага напеў...
Мяне ў Сібіры прывітае
Зялёнатварая тайга,
Дзе кедры шапкамі ківаюць—
Праложыць сьлед

мая нага...

Сталёвай востраю сякерай
Я засьпяваю сьветлы Гімн...

.
Я веру ў будучыну,

 веру
Ў магутны кліч сваёй Вясны.

Бывайце!

 шум старога бору
І густалісты стромкі гай,
Палёў шырокія разоры,—
Бывай,

 бывай,
 радзімы край!

Рабіндранат Тагор

3 „Гітанджалі“ *)

У дзень красавання лотаса, ой, я згубіў галаву і ня ведаў нічога. Мой кошык пусты, я не знайшоў сабе краскі.

Цяпер ізноў ахапіў мяне сум, я прачнуўся пасля дрымоты і пачуў у паўднёвым ветры салодкі след дзіўнага паху.

Ад гэтай невядомай асалоды зашчымела маё сэрца болем жадання і мне здалася, што то быў палкі подых лета, які шукаў сабе задавалення.

Я ня ведаў тады, што ён быў так блізка, што ён быў мой і што тая асалода красавала ў глыбіні майго ўласнага сэрца.

* * *

Я мушу пакінуць свой човен. Час маркотна праходзіць на беразе. Гора мне!

Вясна прынесла красаваньне і разьвіталася.

І цяпер з ношаю павялых і нікчэмных красак я стаю і чакаю.

Неспакойнымі сталі хвалі, а на цяністай сьцежцы на беразе жоўтае лісьце круціцца і ападае.

У якую пустэчу ўзіраешся ты?

Ці ня чуеш ты, як водгульле дальняе песьні даносіцца ў паветры з таго берагу?

* * *

Дзе стаіш ты, мой любы, схаваўшыся ў ценю?

Яны дакучаюць табе, праходзячы міма па пыльнай дарозе, яны ня лічацца з табою.

Я чакаю цябе доўгімі нуднымі гадзінамі і раскладаю табе падарункі, але падарожнікі бяруць мае краскі адна за адною мой кошык амаль пусты. Мінула раніца і поўдзень. У вячэрнім ценю мае вочы засьцілаюцца сном. Людзі, ідучы да хаты

*) From „Gitanjali“ by Rabindranath Tagore.

пазіраюць на мяне і ўсьміхаюцца, а я чырванею ад сораму. Я сяджу, як дзяўчына жабрачка, закрыўшы кашулю твар, і калі пытаюць мяне, чаго я хачу, я вочы схіляю да долу і не адказваю ім.

Ой, дапраўды, як магу я сказаць ім, што чакаю цябе і што ты абяцаў прыйсці. Як я магла назваць гэтую беднасьць сваім пасагам. Ах, гэтую славу я захавала ў патаемнасьці свайго сэрца.

Я сяджу на траве, пазіраючы ў неба, і мару, якім бліскучым будзе твой раптоўны прыход—усё зьзяе вакол, залатыя штандары разьвіваюцца над тваім возам; людзі, разявіўшы раты, стаяць на прысадах гасьцінцу і глядзяць, што ты сайшоў, каб узняць мяне з пылу і пасадыць побач з сабою, гэтую абадрачную дзяўчыну жабрачку, што дрыжыць ад сораму і славы, нібы гібкі стан расьліны на летнім ветры. Але праходзіць час і ня чуваць гула колаў тваёй калясьніцы.

Грамады людзей праходзяць шумліва з крыкамі славы.

Толькі ты маўкліва стаіш у цяньку па-за ўсімі. І толькі я чакаю і плачу і сэрца марную ў дарэмным жаданьні.

* * *

Гэта мая асалода—чакаць і выглядаць на дарозе, дзе цень сьледуе за сьвятлом і дождж праходзіць на летняе сьвята.

Пасланцы, што нясуць весткі з невядомых краін, вітаюць мяне і сьпяшаюцца далей па дарозе. Маё сэрца поўніцца радасьцю ад пяшчотнага подыху летняга ветру.

Зранку і да зьмярканьня я сяджу тут прад дзьвярмі, бо я ведаю, што настане шчаслівая хвіліна, калі я ўбачу.

А пакуль я ўсьміхаюся і сьпяваю адна. Пакуль паветра поўніцца араматам абяцаньня.

* * *

Дня болей няма, цень лёг па зямлі. У гэты час я хаджу з гладышом на крыніцу.

У вячэрнім паветры разьліваецца маркотная музыка вады. Ой, яна кліча мяне ў цемень. На сьцежцы спусьцедай няма падарожнікаў, вецер узняўся і моцна калыша хвалі ракі.

Ня ведаю я, ці вярнуся дадому, ня ведаю, каго мне выпадзе спаткаць. Там, дзе рэчка разьліваецца бродам, у маленькім чаўне сядзіць незнаёмы чалавек і грае на лютні.

* * *

На адгоне адзінокае рэчкі, між высокай травы я запытаў яе:

— Дзяўчынка, куды ты прышла, ахутаўшы вопраткай свой каганец? У маёй хаце цёмна і пуста—пазыч мне агню!

Яна на хвіліну ўзняла свае чорныя вочы і праз цемень зірнула мне ў твар.

— Я на рэчку прышла,—адказала яна,—каб пусьціць каганец на ваду, калі сьвятло дня зьнікне на захадзе.

Я стаяў адзінока між высокай травы і сачыў за нясьмелым полымем яе каганца, што бяз ніякай карысьці плыў па вадзе.

У маўклівасьці блізкае ночы я запытаў яе:

— Дзяўчынка, твае агні запалены ўсюды,—куды ты прышла са сваім каганцом? У маёй хаце цёмна і пуста—пазыч мне агню.

Яна зірнула мне ў твар сваімі чорнымі вачыма і стаяла ў раздум'і.

— Я прышла,—нарэшце сказала яна,—каб асьвятліць неба гэтым агнём.

Я стаяў і глядзеў на яе каганец, што бяз ніякай карысьці гарэў у пустэчы.

У змроку цёмнае поўначы я запытаў яе:

— Дзяўчынка, чаго ты хочаш, трымаючы агонь ля сэрца? У маёй хаце цёмна і пуста, пазыч мне агню.

Яна стаяла ў раздум'і і пазірала праз цемень мне ў твар.

— Я прынесла агонь,—адказала яна,—каб і ён гарэў у карагодзе агнёў.

Я стаяў і глядзеў на маленькі яе каганец, што бяз ніякай карысьці загінуў між іншых агнёў.

* * *

Млявасьць ахапіла тваё сэрца і дрымота яшчэ на тваіх вачох.

Хіба ты ніколі ня чуў, што прыгожая кветка красуе між дзідаў? Прачніся, хто сьпіць! Хай не праходзіць дарэмна час!

У канцы камяністае сьцежкі, у краіне самотнасьці мой друг сядзіць адзінокім. Не падмані яго.

Прачніся, хто сьпіць!

Што з таго, што неба палае і дрыжыць ад гарачыні палудзеннага сонца—што з таго, што распалены пясок распасьцірае посьцілку смагі.

Хіба няма радасьці ў глыбіні твайго сэрца?

Хіба не адгукаецца арфа дарогі прыемнай музыкай смутку кожны раз, калі твае ногі кранаюць яе?

* * *

Я ўжо разьвітаўся. Бывайце, браткі! Я кланяюся нізка вам усім і выбіраюся ў дарогу.

Я аддаю адмычкі ад дзвярэй і пакідаю ўсе дамаганьні да свае хаты. Я прашу ў вас толькі апошняга добрага слова.

Мы доўга былі суседзямі, але я атрымаў больш, чым здолеў даць. Ужо сьвітае дзень, і лямпа, што асьвятляла мой змрочны кут, згасла.

Покліч прышоў, і я гатоў у сваё падарожжа.

* * *

У гэты час, час майго разьвітаньня, пажадайце мне добрае долі, мае сябры!

Неба палае сьвітаньнем, і мая сьцежка прыгожа ляжыць прада мной.

Ня пытайце мяне, што трэба мне ўзяць з сабою. Я іду ў падарожжа з пустымі рукамі і з сэрцам, поўным чаканьня.

Я ўздзену свой вясельны вянок. У мяне няма цёмна-чырвонага ўбраньня вандроўніка і хаця ёсьць на шляху небяспека, я ня маю ніякага страху.

Вячэрняя зорка выгляне, калі скончыцца маё падарожжа, і жалобныя пералівы мэлёдыі зроку загучаць ля гарадзкае брамы.

* * *

Заўсёды ў сваім жыцьці я апяваў цябе ў сваіх песнях. Яны вялі мяне ад дзвярэй да дзвярэй, з імі я шукаў свой сьвет і дакранаўся яго.

Гэта песьні мае навучылі мяне ўсяму, што я ведаю, яны паказалі мне патаемныя сьцежкі, яны адкрылі майму зроку поўна зорак на небасхіле майго сэрца.

Яны вялі мяне цэлы дзень да патаемнае краіны шчасьця і смутку і да якое брамы, нарэшце, яны прывялі мяне ўвечары ў канцы майго падарожжа?

* * *

Сьвятло, о, дзе сьвятло? Запалі яго палкім агнём жадання!

Тут сьветаць ёсьць, але ніколі полымя не мігаціць,—такі лёс твой, сэрца маё! Ах, куды лепшай табе была-б сьмерць!

Смутаць стукае ў дзьверы твае і абвяшчае, што твой любові ня сьпіць і кліча цябе на спатканьне ў цемень начы.

Ноч зацягнена хмарамі і дождж лье бязупынна.

Я ня ведаю, што непакоіць мяне,—я ня ведаю, што гэта значыць.

Мільгануў бляск маланкі і адчыніў прад маімі вачыма глыбокі змрок, і сэрца шукае сьцежку, на якую музыка ночы кліча мяне.

Сьвятло, о, дзе сьвятло? Запалі яго палкім агнём жадання!

Грыміць, і вецер праносіцца з крыкам праз пустэчу. Ноч чорная, як чорны камень. Хай ня мінаюць гадзіны ў цемры. Сьветаць каханьня жыцьцём сваім запалі!

* * *

Сьвятло, сьвятло, што поўніць сьвет, сьвятло, што песьціць вочы, сьвятло, што весяліць мне сэрца.

Ах, мой даражэнькі, сьвятло праходзіць праз усё маё жыцьцё, сьвятло кранае струны каханьня; адчыняецца неба, дзіка пралятае вецер і весела ўсьміхаецца зямля.

Матылькі распускаюць свае вятрылы ў моры сьвятла, лілеі і язьмін выплываюць на грэбнях яго хваляў.

Сьвятло рассыпаецца золатам на кожнай хмарцы, мой даражэнькі, яно багата раскідае дыямэнты.

Яно пераносіць вясёласьць з лістка на лісток і разьлівае бязьмернае задаваленьне. Рэчка нябёсаў затапіла свае берагі і разьлілася паводкаю радасьці.

* * *

Хай у маёй апошняй песьні зьліюцца ўсе мелёды радасьці—радасьці, ад якое зямля гулка шуміць травой, радасьці, з якою два родныя браты—жыцьцё і сьмерць скачуць па ўсім шырокім сьвеце, радасьці, што праносіцца разам з навальніцай, патрасаючы і ўзбуджаючы ўсьмехам усё жывое, радасьці, што заціхае са сьлязьмі на адчыненым чырвоным лотасе смутку і радасьці, якая ўсё кідае ў пыл і ня ведае слоў.

Пераклад з ангельскае

А. Мардвілкі.

Проф. Н. Ефімаў

Літаратура і клясы*)

Было-б, аднак, нацяжкай розныя літаратурныя групуваньні (ня толькі вялікія лініі, асноўныя контуры літаратурнага руху) тлумачыць супярэчнасьцямі клясаў, шукаць для кожнай з іх глыбокіх соцыяльна-клясавых карэньняў. Тое, што ўсе кірункі ў мастацтве маюць пэўную соцыялёгічную аснову, не азначае, вядома (па тлумачэньню А. В. Луначарскага ў артыкуле „Искусство и его новейшие формы“), „каб можна было, ці, нават, трэба было, шукаць у кожным мастацкім кірунку вынікаў непасрэдных зьмен эканомічнай структуры, г. зн. пытацца ў сябе, якія зьмены ў галіне працы, ці якія зьмены ў галіне вынікаючых на глебе эвалюцыі працы ўзаемаадносін людзей выклікалі ў надбудове зьяўленьне якогасьці мастацкага кірунку? Так можна ставіць задачу калі справа ідзе пра цэлыя эпохі, пра цэлыя вялікія зьмены ў мастацтве (курсіў мой, Н. Е.): калі-ж гаворыцца пра паасобныя кірункі, якіх бывае па тузіне адначасна, якія жывуць часта не па некалькі гадоў, а толькі па некалькі месяцаў, то было-б сьмешна шукаць за такімі павярхоўнымі зьменамі такіх глыбокіх прычын“ („Искусство и революция“ М. 1924, ст. 193-194). А. В. Луначарскі ўлічвае магчымасьць росту мастацтва пры адсутнасьці якой-небудзь соцыяльнай зьмены. „Было-б сьмешна (заўважае ён у другім месцы), калі-б марксысты ставіў сабе мэтай адшукаць соцыяльныя прычыны там, дзе па сутнасьці мы маем справу з звычайным органичным процэсам у распрацоўцы данай мастацкай задачы“ (арт. „Роль марксизма в научном исследовании“—„Научный работник“. 1925 г., кн. 2-я, ст. 27). Проф. П. П. Сакулін таксама падкрэсьлівае, што клясавым падзелам грамады вызначаецца рысунак літаратурнага жыцьця ў яго асноўных лініях (Grundlinien, les grandes lignes), што ў адпаведнасьці з соцыяльным процэсам прыводзяцца пры соцыялёгічным вывучэньні вялікія

*) Гл. „Маладняк“ № 6.

стылі літаратуры, буйныя зьмены ў літаратурным жыццё („Соц. мет.“ стр. 57, 59, 150, 151, 180, 181) „малыя стылі (думае ён), як відаць, нараджаюцца ў выніку ўнутраной эвалюцыі літаратуры, з запатрабаванняў літаратурнага асяродку, як такой, з яе падзелу на гурткі і групы. Сымболізм і акмеізм, эгофутурысты і кубофутурысты, заумнікі і комфуты, цэлы шэраг поэтычных фракцый у нашы дні,—усё гэта наўрад ці знойдзе сабе здавальняючае тлумачэнне, абавязкова ў сацыяльных умовах, такое тлумачэнне, каб мастацкія імкненні гэтых групаў запраўды былі выведзены дэтэрміністычна з сацыяльна-эканамічных умоў эпохі. У гэтых адносінах многія з іх маюць адзін і той-жа сацыяльны сэнс і іх лягчэй браць за адну дужку, а дыфэрэнцыяцыю іх разглядаць, як чыста літаратурны падзел, як продукт эвалюцыйнага развіцця ў нетрах самой літаратуры, с. 147).

Палажэнне марксысцкай сацыялогіі аб класавым характары ўсякага мастацтва, усякай літаратуры, ні на кроплю не паслабляе той факт, што пад час—і ня рэдка—пісьменьнікі ці мастакі фрондуць супроць сваёй класы, асыпаюць яе сваёй агідай, ад яе адракаюцца, і грамада таксама стаіць да іх сьпіной. „Тут, як і ўсюды (гаворыць Плеханаў), толькі быццё пралівае сьвет на „тайны“ разважанняў. („Основные вопросы марксизма“, стар. 77). З гэтага „непаразумежня“ паміж ідэолягімі і той класай, імкненні і густы якой яны адбіваюць, знаходзіцца матэрыялістычнае тлумачэнне (артыкул „Искусство и общественная жизнь“) Плеханаў зварачаецца да выбухаючых пад час спрэчак аб тым, чым „павінна быць“ мастацтва: само сабе мэтай ці на карысць грамады, к даследваньню пытання аб тым, які ж з двух процілежных поглядаў у гэтых спрэчках менавіта—тэорыя „мастацтва для мастацтва“ ці тэорыя утылітарнага мастацтва заслугоўвае прызнання. З запраўды навуковай асьцярожнасьцю Плеханаў лічыць неабходным зняць гэта пытаньне з катэгорыі павіннасьці, з плоскасьці якіх-бы то ні было *прадпісаньняў* мастацтву, догматычнага ўстанавленьня яго „вечных законаў“; ён трактуе яго ў аспэкце *істарызму*, з пункту гледжання *сацыялёгічнай законамернасьці*. На яго, як і на ўсе падобныя яму пытаньні (прыкмячае ён), нельга глядзець з пункту гледжання „долга“. Калі мастак пэўнай краіны ў пэўны час жадае пазбавіцца „жыццёвай трывогі і боек“, а ў другі

час, наадварот, прагна імкнецца і да боек, і да звязаных з ім трывог, то гэта бывае не затым, што нехта з боку прадпісвае ім розныя абавязкі („павінны“) у розныя эпохі, а затым, што пры адных грамадзкіх умовах імі аўладае адзін настрой, а пры другіх—другі. Значыць, правільныя адносіны да прадмета па-трабуюць ад нас, каб мы заглянулі на яго ня з пункту гледжання, што павінна было-б быць, а з пункту гледжання таго, што было і што ёсць (зборнік „Искусство“, стар. 131). Прымаючы гэта пад увагу, Плеханаў ставіць пытаньне так: якія-ж тыя больш паважныя грамадзкія ўмовы, пры якіх у мастакоў і ў людзей, зацікаўленых мастацкай творчасцю, узьнікае і ўзмацняецца нахіл да мастацтва для мастацтва або ўцілітарны погляд на мастацтва. На прыкладзе Пушкіна, францускіх романтакаў і парнасаўцаў Плеханаў паказвае, што аўтономны погляд на мастацтва, мастацтва для мастацтва ўзьнікае там, дзе існуе *безнадзейнае непаразуменьне паміж мастакамі і акружаючым іх асяродкам*. Быў час, калі Пушкін не абараняў тэорыі мастацтва для мастацтва, не пазбаўляўся ад боек, славіў „вольнасьць“, але пазней, адчуўшы на сябе ўсю немагчымую нікчэмнасьць акружаючай яго сьведцай грамады, нізка спусьціў-шайся пасля выбуху 14-га сьнежня, задыхаючыся ў рэакцыі сьвінцовай эпохі, марнеючы ў ланцугох цяжкой апекі Мікалая І-га і шэфа жандармаў Бенкендорфа, жадаючых зрабіць з яго песьняра офіцыйнай Расеі, Пушкін супрацьстаўляе іх жаданьням тэорыю мастацтва:

Подите прочь! Какое дело

Поэту мирному до вас.

Францускія романыкі, парнасы і першыя рэалісты (Гонкур, Флёбэр і інш.) трымаліся тэорыі мастацтва для мастацтва затым, што знаходзіліся ў спрэчках з акружаючай іх буржуазнай грамадой, калі буржуазія заняла пануючае становішча ў грамадзе, і яе жыцьцё ўжо не сагравалася болей агнём вызваленчай барацьбы, новаму романтычнаму мастацтву засталася адно: *ідэалізацыя адмаўленьня буржуазнага складу жыцьця*. Романыкі і парнасы ўзбураліся думкай аб карысьці мастацтва, бо зрабіць мастацтва карысным гэта значыла ў іх вачох ператварыць яго на карысьць той самай грамады, да якой яны адносіліся з агідай і за якой ня бачылі ніякай грамадзкай сфэры; новае мастацтва было для іх сховай ад сытасьці і нуды бво-

жуазнага існавання. Такім чынам, у пэўныя гістарычныя эпохі, як гаворыць Плеханаў у артыкуле аб літаратурных поглядах Белінскага („Литература и критика“, стар. 189), нежаданьне рассыпаць бісер прад халодным і неразвiтым натоўпам нямінуча прыводзіць разумных і таленавітых людзей да тэорыі мастацтва для мастацтва. „Страціўшы надзею на паляпшэньне сьвету і застаўляючы яго ляжаць у зьле,—гаворыць аб прапаведніках мастацтва для мастацтва А. В. Луначарскі,—яны шукаюць спасеньня ў мастацтве, як самадаўлеючай форме быцьця“. („Основы позитивной эстетики в „Очерках реалистического мировоззрения“, стр. 175). З другога боку ўтылітарны погляд на мастацтва ўзмацняецца там, дзе ёсьць узаемнае спачуваньне паміж значнай часткай грамады і мастакамі (Плеханов „Искусство и общественная жизнь“, стар. 140), дзе мастак верыць у магчымасьць абнаўленьня грамады. Гэта бывае звычайна ў той час, калі кляса праходзіць узыходзячую лінію свайго разьвіцьця. Ёмкненьне мастакоў адбіваць жыцьцё, служыць ёй, арганізоўваць яе, „навучаць“ і „прапаведваць“ абумоўліваецца тым, што кляса, да якой яны належалі і ідэолёгамі якой яны выступаюць, сама імкнецца да арганізацыі жыцьця, зьяўляецца перадавою, поўнакроўнай клясай эпохі. Так, у канцы XVIII веку францускі мастак Давід, паўстаючы супроць старога парадку, добра ведаў, што за ім ішоў у густых шэрагах той трэці стан, якому хутка належала, па вядомаму выражэньню абата Сіпеса, стаць усім. Калі надыйшла асьвяжаючая навальніца лютаўскай рэвалюцыі 1848 г., вельмі многія з францускіх мастакоў, якія стаялі за тэорыю мастацтва для мастацтва, канчаткова і рашуча паўсталі супроць яе.

Нават Бодлэр, якога Гоцье прыводзіў пазьней, як прыклад мастака, непарушна перакананага ў неабходнасьці бязумоўнай аўтономіі мастацтва, зараз-жа прыняўся за выданьне рэвалюцыйнай часопісі. І нашы „шасьцідзсятнікі“ падкрэсьлівалі дапамагаючае значэньне мастацтва, цвёрда верачы ў недалёкую ўрачыстасьць розуму. Заўсёды, калі мастак адчувае жывую сувязь з акружаючым грамадзкім асяродзьдзем, ён мысліць сваё мастацтва, як абслугоўваючае жыцьцё.

Які-ж з двух процілежных поглядаў на мастацтва мае большы посьпех? Дыалектык „да мазга касьцей“ Плеханаў добра разумее, што, як і ўсе пытаньні грамадзкага жыцьця і

грамадзкай думкі, пытаньне гэта не дапушчае бязумоўнага вырашэньня: тут усё залежыць ад умоў месца і часу. Выгадна адбіваецца на мастацкай творчасьці непаразуменьне паміж мастакамі і акружаючым іх кансэрватыўным грамадзкім асяродзьдзем. „У той самай меры, у якой яно дапамагае мастакам узьняцца вышэй акружаючага іх асяродзьдзя“ („Искусство и общественная жизнь“, стр. 145). Так было і з Пушкіным у мікалаеўскаю эпоху, так было і з романтикамі, і з парнастамамі, і з першымі рэалістамі Францыі. Зусім другая справа, калі прыняты „мастацтва для мастацтва“ мае сваім вызначэньнем аберагчы мастацтва ад ідэй і настраюў, небясьпечных для пануючай клясы, г. зн., калі гэты прыняты абфарбоўваецца ў рэакцыйны колер. Чым вышэй узьнімаўся хвалі рэвалюцыйнага мора, пагражаючы змыць цывільнасьць капіталізму, тым сьвядомей рабілася прывязанасьць староньнікаў мастацтва для мастацтва да буржуазнага ўкладу, а чым яна рабілася больш сьвядомай, тым менш маглі яны заставацца роўнадушнымі да ідэйнага зьместу сваіх твораў. Але іх сьлепата па адносінах да асноўнай плыні, накіраванай да абнаўленьня ўсяго грамадзкага жыцьця, рабіла іх погляды памылковымі, вузкімі, аднабаковымі, а гэтыя памылковыя, вузкія і аднабаковыя погляды іх нямінуча паніжалі і самую „мастацкасьць“ гэтых твораў, як паказвае прыклад Ёбсена, Гамсуна, Буржэ і інш. („Искусство и общественная жизнь“, „Ибсен“). Калі пэўная кляса дасягае свайго заняпаду, калі выступае пагражаючая яму зьмена, яго „ідэалёгія губіць сваю ўнутраную каштоўнасьць“, бо для яго ісьці ўперад значыць цяпер усё болей апушчацца ўніз (стар. 159). Мастацтва, якое стваралася яго перажываньнямі, падае („Искусство времени упадка и общественная жизнь“, стар. 161). *Мастацтва часу заняпаду „павінна“ быць заняпаўшым (дэкадэнства)*. Гэта нямінуча (стар. 191). Калі пад націскам пераросшых старых спосабы вытворчасьці новых вытворчых сіл, якія перараслі ранейшыя сродкі вытворчасьці, трашчыць і руйнуецца ўвесь стары ўклад жыцьця, для клясы ў свой час стварыўшай гэты ўклад і маючы яго, як ідэал, зруйнаваньне яго прадказвае зруйнаваньне грамадзкага жыцьця наогул, згубу культуры... Кожны раз (гаворыць проф. П. С. Коган), калі руйнуецца культура, створаная кіруючай клясай, але яшчэ ня ясныя рысы новай культуры, якая падрыхтоўваецца ў нетрах новай клясы,

ідучай на зьмену адживаючай, гэты апошні висоўвае ідэолёгаў пераходнай эпохі, поэтаў зруйнаваньня, распачы і протэсту... Вось чаму байронізм, як грамадзка-психолёгічнае зьявішча, куды шырэй, чым той круг пісьменьнікаў, якіх звычайна залічаюць у поэты сусьветнага смутку... Гэты настрой інтэлектаў заўсёды звязаны з крызісам пануючай клясы ў больш шырокім сэнсе, з крызісам таго ці другога сьветагляду. Гэта плынь чыста інтэлігенцкая. Смутак Байрона—гэта раней усяго трагэдыя думкі, трагэдыя людзей, у сілу сваёй профэсіі прымушаных шукаць выйсьця ў межах сьвядомасьці, а ня быцьця. Можна сказаць, што элемэнт байронізму нямінучы ў сьветаадчуваньні клясаў, ня прымаючых удзел непасрэдна ў вытворчасьці. Усякая зьмена, выкліканая законамерным разьвіцьцём тэхнікі і грамадзкіх адносін, застае ўраспях сьвядомасьць, адарваўшуюся ад сапраўднасьці і ня помнючую сваёй матэрыяльнай крыніцы. Лёрд Байрон і граф Леонардзі адчувалі загубленасьць прад новым сьветам банкіраў, крамнікаў, „рэторт і машын, якія аб'вясцілі вайну самім небесам“. Арыстokratы пачатку веку таксама, як і нямецкія романтыкі, гэта, раней усяго, арыстokratы думкі, якія ўсвоілі звычаі векавой духоўнай культуры, зусім нікчэмныя прад матэрыяльнай сапраўднасьцю і затым спатыкаючыя кожны пераварот, як пасьведчаньне адсутнасьці законамернасьці ў існуючым сьветапарадку, як дакумант бяссьільна чалавечай асобы прад сьляпымі, капрызнымі, вышэйшымі сіламі („Социальные предпосылки байронизма“—в юбилейном сборнике статей „Байрон 1824—1924“, изд. „Светоч“, М.—Л. Г. 1924, стар. 15-17*), ня маючы сілы прыняць новага нараджаючага жыцьця, ідэолёгіі заходзячай клясы, пачынаюць думаць, што ўсё жыцьцё наогул нікуды ня варта, што ўсё яно—толькі крыўда, толькі жах і пекла. У сваёй мастацкай творчасьці яны і адбіваюць упадніцкую ідэолёгію ўпадніцкай клясы. Але і ўпадніцкае мастацтва пасвойму організуе жыцьцё, і грае пэўную соцыяльную ролю той факт, што жыцьцё адкідвае даную клясу, яго мастакі ператвараюцца ў сваёй творчасьці якраз у адваротнае, у адыход самых людзей ад жыцьця. „Згубу сваёй клясы (прыкмячае Фёдараў-Давідаў) яны ператвараюць у ўтончанасьць

*) Аналёгічным чынам С. В. Шувалаў тлумачыць психолёгію расчараванасьці і трывогі нашай дваранскай інтэлігенцыі 30-х гадоў, у асобку байронізм Лермантава. „М. Ю. Лермонтов. Жизнь и творчество. М.—ГЛ. 1925, стар. 5—11.

декадэнса, і, украшаючы яго сьмерць, яны славяць прыгожасьць адміраньня". Гэтым яны спасаюць клясу не ад згубы, а „ад роспачы згубы, ператвараючы яе роспач у мудрую іронію над ніччэмнасьцю жыцьця, у ціхую меланхолію заходаў, у ізысканасьць усёадмаўляючага скептыцызму". („Марксистская история изобраительных искусств", стар. 149). Ап'яняючая наркотыка містычных сюжэтаў дае забыцьцё таму, каму рэальнае жыцьцё ўжо не належыць, убаюквае, усыпляе напуствіем у сьвет другі, няведамы, у сьвет зданьняў і хімер. Містыка ў літаратуры XIX і пачатку XX-га стагодзьдзя ўяўляе з сябе (прыкмячае Гэнрыэтта Роланд-Гольст) жаданьне зачыніць вочы прад наступаючым сьветам будучага і прад зьменамі, якія адбываюцца ўжо ў сучасны час. Прагалашаючы і ўзьвялічваючы чалавечае бяссьільле і нязнаньне, містыка гадзіцца для клясы, для грамадзкіх элемэнтаў, не жадаючых нічога разумець затым, што ім толькі застаецца зразумець прыбліжаючуюся згубу, пазбавіцца якой ня маюць ніякай сілы і ўлады (Мистицизм в современной литературе, С. П. Б., 1905, стар. 5—6). Такім чынам, яна „ўяўляе з сябе адбітую ў ідэальнай форме клясавую сьвядомасьць рэакцыйнай клясы" (там-жа, стар. 30).

Мастацтва эпохі заняпаду адмячаецца рэтрспэктывізмам—нахілам шукаць сюжэтаў у даўно мінулых вякох. „Гэта і зразумела: адбіць што-небудзь ды трэба, а сучаснае жыцьцё адкінута. І вось, хто кідаецца ў сярэднявякоўе, хто ў XVIII век, хто ў архаізм. Любоў да архаічнага асабліва моцна адчуваецца ў упадніцкім мастацтве. Дэгеніручыя, бяссьільныя ў сваёй утончанасьці, перасычаныя жыцьцём, прадстаўнікі выміраючай клясы прагнуць пабачыць моцныя характары, цэльныя і наіўныя характары, адчуць шляхам сымпатычнага суперажваньня прымытыўныя, ім недасяжныя, а загэтым заманчывыя адчуваньні архаічных душ. І мастацтва дае ім гэта шчодрай рукой" (там-жа, стар. 149). Ня ў сілах аперціся ў сваёй творчасці на сваю клясу, якому рэальнае жыцьцё ўжо не належыць, духоўнае жыцьцё якога выдыхаецца, мастак супроць волі замыкаецца выключна ў сябе, у сваё асабовае „я". А калі адзінай рэальнасьцю чалавек лічыць сваё асабовае „я", тады ён ня можа дапусьціць, што існуе аб'ектыўная, „разумная", г. зн. законамерная сувязь паміж гэтым „я", з аднаго боку, і акружаючым яго надворным сьветам—з другога. Надворны сьвет

павінен уяўляцца ім, як зусім нерэальны, або нерэальным толькі часткова, толькі ў той меры, у якой яго існаванне апіраецца на адзіную сапраўдную рэальнасць, г. зн. на наша „я“ (стар. 178—179). Спыняецца сувязь мастака з „зямлёй“, яго фантазія ўходзіць у „неба“, літаратура навадняецца беззвычайна тоўнымі асабовымі перажываннямі і хваравіта-фантастычнымі вымысламі, канчатковым індывідуалізмам, суб'ектывізмам і містыцызмам (стар. 159, 172, 185 і інш.). Безідэянасць характарызуе мастацтва ўпадніцкай класы. Калі вышэйшыя класы, для якіх галоўным чынам і існуе мастацтва ў цывілізаванай грамадзе, імкнуліся ўперад, тады ідэянасць ня пужала, а, наадварот, прываблівала іх. „Цяпер-жа гэтыя класы ў лепшым выпадку стаяць на адным месцы, затым ідэянасць ім непатрэбна зусім або непатрэбна толькі ў номінальных дозах, і па гэтаму-ж іх протэст супроць безідэянасці, протэст, неабходны па гэтай простай прычыне, што бяз ідэі мастацтва жыць ня можа,—не вядуць ні к чаму, апроч адцягненага і хаатычнага сымбалізму, Ня быцьцё адзначаецца *свядомасцю*, а свядомасць—быцьцём („Пролетарскі рух і буржуазнае мастацтва“, стар. 196.) „Літаратурны ўпадак заўсёды выражаецца, між іншым, у тым, што формай пачынаюць даражыць куды больш, чым зместам. Але змест так шчыльна звязаны з формай, што нядбайнасць к яму хутка цягне за сабой спачатку згубу прыгожасці, а потым і поўнае калецтва формы“. Проста процілежную зьяву назіраем у тыя эпохі, калі яшчэ толькі пачынаецца развіццё літаратуры: „Тады ня змест адстае ад формы, а, наадварот,—форма ад зместу“ („История русской общественной мысли“, том III, стар. 7—8. М. 1919 г.). Апошняя палажэнне Плеханаў разв'язвае на прыкладзе сатыр пачынальніка расійскай дваранскай поэзіі Кантэміра: „Думкі, якія змяшчаюцца ў іх, такія, што і дасюль некаторыя ня страцілі свайго значэння (напр., думкі аб выхаванні). Але форма, у якую ўпраўлены гэтыя думкі, такая, што цяпер ужо нельга чытаць Кантэміра без даволі вялікай патугі. Дый пасля Кантэміра літаратуры патрэбна было многа і доўга папрацаваць над сабою для таго, каб стаць на самай справе „ізыяцнай“, г. ё., каб знайсці падыходзячую форму для таго *зместу*, які яна мела і які ў кожны даны час азначаўся грамадзкімі адносінамі Расіі (там-жа). Адным словам, класы, зацікаўленыя ў тым, каб высунуць новыя ідэі, арганізаваць

вялікія пачуцці, абавязкова адчуваюць і твораць зьмештавае мастацтва. Наадварот, класы памеркшыя, ня маючыя ідэалёгіі, якія не спадзяюцца абараніць свае правы, імкнуцца к чыста формальнаму мастацтву, якое проста больш ці менш рознастайвае жыццё, робіць яго больш прыемным для іх" (А. В. Луначарскі. „Беседы по марксистскому миросозерцанию“, ст. 46. Л. Г., 1924). Будучы ўпадчым у сацыяльным сэнсе, мастацтва не зьяўляецца абавязкова такім-жа і ў сэнсе мастацкім. Дэкадэс часамі мае нязвычайна ўтончаны характар. „У некоторых своих элементах ён (па погляду А. В. Луначарскага) можа быць скарыстаны нават здаровым мастацтвам, але формальная тонкасць, культурная распрацаванасць ня можа засланіць ад нас таго факту, што мастацтва гэта ўяўляе сабою кветкі бесплодныя з водарам, калі-небудзь цягнучым, але засланяючым сьвядомасць“ („Марксистская история изобразительных искусств“ — па поваду кнігі Фёдарова-Давыдава. „Печать и революция“, 1925, кн. 4-ая, стар. 158).

Такім чынам, пашостае, гістарычныя ўзаемаадносіны паміж формай і зместам, як момантамі выяўленьня ідэі мастацкага твору, у большай ці меншай ступені адпавядаюць дыялектыцы перыпэтыі класавай барацьбы, гэтага грунту грамадзкага жыцця. Тут уяўляюцца тры тыповых выпадкі:

- 1) змест пануе над формай;
- 2) змест і форма знаходзяцца ў гармонічнай роўнавазе і
- 3) форма падаўляе змест.

Першы выпадак мае месца ў пачатку ўзьнікненьня ўсякага вялікага мастацкага напрамку ці стылю. Маладая, выходзячая на тэорэтычную арэну класа прыносіць за сабою вялізарную колькасць дасканальна новых ідэй, патрабуючых свайго выражэння ў прыватнасці і ў мастацтве. Але паколькі гэтая класа толькі яшчэ прыступае к арганізацыі грамадзкага жыцця, то пэўна, што яна ня мае яшчэ за сабою доўгай і распрацаванай культуры, а значыць, і „стылю“. Новае рэвалюцыйнае мастацтва, перамогшы старое паміраючае, на першых парах зьвяртае ўсю ўвагу на момант зместу (а парой нават і сюжэту), адкідаючы форму. Але паколькі момант формы ўсё-ткі павінен прысутнічаць..., то яно несьвядома карыстаецца традыцыйнымі формамі старога мастацтва, у нетрах якога яно „вырасла“, „амаль заўсёды новы і новы“.

тацкі напрамак спачатку карыстаецца формамі папярэдняга“ (Фёдараў-Давыдаў, Маркс. „История изобразительных искусств“, ст. 176—177). У процэсе паслядоўнай за заваёву ўлады арганізацыі новай грамады кляса выкоўвае і свой стыль, і свае мастацкія (прынцыпова новыя) формы для свайго соцыяльна новага зместу. Формы гэтыя зьяўляюцца як вынік больш углыбленага развіцця гэтага зместу, але, у сваю чаргу, самі толькі і абумоўліваюць існаваньне гэтага зместу, як мастацка-соцыяльнага факту. Так узнікае другі выпадак—гармонічнае злучэньне формы і зместу—момант найвышэйшага развіцця мастацтва данай клясы, яго „клясычнае“ мастацтва. Ё, урэшце, трэці выпадак наступае тады, калі клясы рыхтуецца пакінуць гістарычную сцэну, хіліцца к упадку і ўжо няздольна к далейшаму развіццю ідэалёгіі: форма пачынае зацямяць змест. Гэта эпоха манэрнічання. Дыялектыка формы і зместу схоплена тут у самых грубых і агульных рысах: на справе-ж—у гісторыі мастацкіх плыняў—яна значна складаней і забытаней. „Асобныя яе моманты (агаварваецца Фёдараў-Давыдаў) парою шчыльна пераплятаюцца адзін з другім, у развіцці аднаго і таго-ж стылю ўсе тры этапы паўтараюцца некалькі разоў, адпавядаюць больш дробным грамадзкім зрухам, чым зьмена адной клясы другою“ („Проблема формы і зместу ў мастацтве і яе значэньне для марксыцкага мастацтвазнаўства“. Печать и Революция, 1925, кн. 5—6-ая, стар. 124). Дыялектычны процэс у формальным сваім баку заключаецца ў тым, што „новы змест выпрацоўвае новыя формы, толькі дзякуючы ім атрымлівае мастацкае існаваньне; выражаючыся ў манэрнічаньне, становіцца антытэзай, зьяўляючыся першпачатковай формай для новага зместу“ (там-жа, стар. 124—125): „момант панаваньня зместу параджае ўнутры сябе сваю антытэзу—панаваньне формы. Разбурэньне гэтай супярэчнасьці йдзе ў іх сынтэзе—у клясычным мастацтве. Гэты момант параджае ў сваю чаргу панаваньне формы, якое мяняецца панаваньнем зместу і г. д. Як упадачныя пэрыоды, так і пэрыоды першпачатковага ўзнікненьня вялікіх мастацкіх эпох зьяўляюцца момантамі найбольш інтэнсыўнага развіцця гэтых процілегласьцяў, у той час, як эпохі клясычныя—ёсьць моманты найбольш поўнага раскрыцьця жыцьцёва-значымага зместу кожнай з гэтых процілегласьцяў“ („Маркс. ист. изобр. иск.“, стар. 169).

Кожная гістарычная сітуацыя клясы дае свае рэфлексy ў яго псыхолёгіі, а „якая псыхолёгія, такая і ідэолёгія“ (Н. Бухарын, стар. 342). Адгэтуль, пасёмае, кожнаму тыповаму стану клясы, кожнаму тыповаму стану клясавай псыхолёгіі адпавядае тыповы стыль мастацтва. „Бываюць эпохі (піша А. В. Луначарскі)—і гэта якраз эпохі *росквіту* *якой-небудзь* клясы (курсіў ва ўсёй вытрымцы мой, Н. Е.), *калі ідэі ды эмоцыянальны змест, якія б'юцца ў ім, знаходзяць сабе адпаведны формальны выраз*; тады *мастацтва становіцца спакойным, менавіта ў сілу гэтай адпаведнасьці*. Мастак упэўнены ў тым, што яго твор значны, што ён будзе прыняты пэўнымі элемэнтамі яго народу; ён упэўнены разам з гэтым у тым, як патрэбна гэты змест перадаваць грамадзе, ён уладае формай. Тады наступае так званы *клясычны век*. Але да таго, як ён наступае, відавочна павінна быць эпоха, у якой пачуцьці і думкі ня могуць яшчэ знайсці выстарчаючага злучэння,—і паколькі такая эпоха здараецца з *пад'ёмам вядомай клясы к уладзе*, а не яе эпогеем, паколькі яна ў гэты час імкнецца звычайна знайсці і політычную форму для сваіх клясавых інтарэсаў—пастолькі гэтыя эпохі розьняцца *бурнасьцю, націскам, формы зьяўляюцца неспакойнымі*. Мастак, натужваючы сваю фантазію, шукае злавіць яшчэ нязлоўленую для яго форму, ды ідэі, якімі ён кіруецца, ня зусім яскравы, і пачуцьці парывіюты. Адсюль тое, што наз. *романтычным укладам мастацтва*. Нарэшце, калі кляса перайшла свой эпогей, то гэта значыць, што яна непатрэбна больш грамадзе, што проці яе выступаюць новыя сілы, што яна ўпэўнена ў сабе, што згубіла свае ідэі, што пачуцьці яе раздрабіліся, што са сплочанага цэлага робяцца ў *індывідуалістычны пясок*. Тады-ж гэта адбываецца на мастацтве. *Душа мастацтва, думкі і пачуцьці—„с'еживаются, а потом улетучиваются“*. *Застаецца адно халоднае формальнае разуменьне, якое выраджаецца ў акадэмізм*. Не надоўга, аднак, мы маем перад сабою гэты прыгожы труп. Ён пачынае раскладацца. Мастакі пачынаюць абыякава адносіцца і к форме, ці шукаць экстравагантнасьці, ці даводзіць да павялічэння які-небудзь адзін бок свайго мастацтва і г. д. Мы прысутнічаем пры ўпадочным мастацтве. („Беседы по марксистскому мирозерцанию“ стар. 46—48; П. Н. Сакулін, „соц. мет.“, ст. 50, 60—61). Вядома, канкрэтны малюнак літаратурнага жыцця

багацей, дэтайльней гэтай схэмы, і сам А. В. Луначарскі глядзіць на яе толькі, як на „галоўныя дырэктыўныя рысы“ (стар. 48), якімі можна кіравацца пры марксыцкім аглядзе мастацтва мінулага.

Псыхолёгія, а значыць і мастацтва (і ідэолёгія наогул) з неабходнасьцю праходзяць тыя-ж ступені, што і сама кляса ў сваім агульным разьвіцьці: дыялектыка клясаў—дыялектыка мастацтва. Ад зьмены станаў клясы залежыць тая ці іншая псыхолёгія і кірунак творчасьці. Некаторыя аўтары пробуюць накідаць схэму дыялектыкі літаратуры. О. В. Трахтэнбэрг у сваім артыкуле „Эканоміка і мастацтва“ (Тэорыя і практика словесніка—зборнік артык., пад рэдакц. М. А. Рыбнікавай, М., 1925, ст. 19—23) намячае наступныя моманты роўналежнасьці паміж зьдзьвігамі клясавай псыхолёгіі і рухам літаратуры.

1. Кляса нараджаецца (наш пролетарыят у пачатку XIX в.). Псыхолёгія яшчэ не дасягае азначанай самабытнасьці. Уласная ідэолёгія адсутнічае. У мастацтве (ідэолёгія іншых клясаў) нараджаючаяся кляса ці ня стрымлівае ніякага адбітку, ці ў вобразе сьмешнай фігуры п'янага майстра і г. д.

2. Кляса існуе „an sich“—„у сабе“ (наш пролетарыят у эпоху позьняга прыгоннага права). Псыхолёгія—устамавілася. Ідэолёгія яшчэ нездавальняюча выкрэсьлена. У мастацтве (іншых грамадзкіх групавак) прасякае ўжо фігура клясы „an sich“, але яшчэ ў мала рэальным вобразе, выпадкова (рабочыя ў Некрасава).

3. Кляса расквечвае, вырастае ў клясу „для сябе“. Тут можна ўстанавіць два моманты: а) кляса пераможна б'ецца за ўладу і б) кляса аканчальна зацьвярджае сваё ўладарства.

а) Мастацтва пэрыоду заваёў камандуючых высот—востра ўзбударажана, прасякнута пафосам барацьбы. Вельмі шмат што ў ім аб'ясыніма ў якасьці антытэзы мінуламу. Спрэчная рэзкасьць, адмаўленьне для адмаўленьня адбіваюць вастрату барацьбы. Пар. Пісараў і першыя крокі Пролеткульта.

б) Мастацтва клясы ў яго зэніце—гармонічна, уроўнаважана, яскрава—„клясычна“. Пар. „Залаты век“ Рэнэсанса (Рафаэль) і Пушкіна.

Адносна рэвалюцыйі важна адзначыць, што задоўга яшчэ да політычнага перавароту яна падрыхтоўваецца ў розумах, ня толькі ў політычнай агітацыі асобных партый, але і ў літа-

ратуры, і ў філэзофіі, і г. д.: ідэолёгічны зьдэзьвіг, як вынік перавароту ў эканомічным грунце, ідзе напярэдадні фактычнага бою, рэвалюцыйнага пераскоку. Пар. філэзофскую і публіцыстычную барацьбу XVIII в. ў Францыі напярэдадні вялікай рэвалюцыі; пар. Некрасава, Грыгаровіча, Тургенева, пачаўшых барацьбу з прыгонствам яшчэ ў 40-ыя гады.

4. Кляса схіляецца к упадку. Яна ці ў тупіку, адкуль да рога толькі ўніз, ці ўжо коціцца к закату. Ідэолёгі прадбачаць дарэмнасьць барацьбы і катастрофы. Прадбачаць звычайна не сьвядома, а толькі злавіўшы агульны паніжаны і поўны злых прадзнаменьняў тон жыцьця. Псыхолёгія ўпадніцтва, якая, у залежнасьці ад прыватнасьцяў соцыяльных абставін і груповкі, выяўляецца ў розных формах. „Чыстае“, эстэтуючае мастацтва для мастацтва і крайні формалізм, адмаўленьне ад „ідэёвасьці“, славесны ці фарбаваны „пир во время чумы“—суб’ектывізм-містыка, пэсымізм—усё гэта толькі розныя варыяцыі на адну і тую-ж клясавую тэму.

Для гісторыі літаратуры істотна, аднак, клясыфікацыя не самых станаў клясы і яго разьвіцьця, а формаў псыхікі, якія вызываюць той ці іншы напрамак літаратурнай творчасьці. А. Коваліўскі ў сваім артыкуле. „Питання эканомічна-соцыальнай формулы в історыі літаратуры“ (харкаўскі журн. „Червоний шлях“, 1923, № 3 і асобны адбітак, Харкаў, 1923, ст. 13—15) паказвае ў грубых, прыблізных рысах пяць катэгорый клясавай псыхікі—у залежнасьці ад соцыяльнага стану клясы.

А. Супакойны настрой здаволеньня сваім клясавым быцьцём і акаляючым асяродзьдзем (ідыліі, Рычардсон, У. Уйтмэн „Садок вішнёвы“—Шэўчэнка).

Б. Захапленьне клясавым ідэалам (песьня пра Роланда, утопіі)

В. Псыхолёгія барацьбы, супроцьстаўленьне сябе другім і крытыка клясавых ворагаў (ганьба і нянавісьць арыстократы к свайму ворагу—трэцяму саслоўю, пачынаючы з Ульрых фон-Гутэна, і аўтары шэкспіраўскіх драм да Габрыэля д’Анунцыо). З нападамі звычайна злучаецца і забарона пэўнага клясавага ідэалу.

Г. Псыхолёгія ідэалізацыі мінулага (сваёй клясы) і сьвядомы адыход ад рэальнага жыцьця (Характэрна для пачатку развалу якой-небудзь клясы. Клясычны прыклад—романтызм

Д. Психолёгія самакрытыкі, самаадказу, ідэалізацыя чужога, няпэўнага бунтарства і дэгенэрацыі. Поўнае расчараваньне толькі ў сучасным і будучым, а нават ва ўсёй ідэалёгіі сваёй клясы і разам з тым наогул ва ўсіх ідэалёгіях—„мировая скорбь“, паколькі свая клясавая ідэалёгія здаецца унівэрсальнай. Разьвіцьцё найвышэйшага індывідуалізму, напад на „мяшчанства“ жыцьця, адозва да няясных ідэалаў, бунт для бунта, захапленьне мастацтвам для мастацтва. Гэта—психолёгія гібеючай клясы: дробнай буржуазіі, арыстократаў.

Нарэшце, павосьмае, клясавы пачатак у жыцьці літаратуры, мастацтва праяўляецца ў тым, што проф. В. М. Фрычэ называе прыцыпам *клясавай асымільяцыі* (ці насьледваньня) і *адмежаваньня* („Задачи и проблемы социологии искусства“—Вестник Коммун. Акад., кн. XV, 1926, ст. 16—17). Першая зьява выкрэсьліваецца: 1) у заўсёды паўторнай орыентацыі вядомай клясы ў той ці іншай краіне на мастацтва, створанае гэтай-жа клясай у другой краіне, раней яго выступіўшай на гістарычную сцэну і раней пасьпеўшай стварыць сваю культуру, напр., орыентацыя італьянскай літаратуры—Рэнэсанса на антычную літаратуру буржуазнай эпохі, французскай буржуазнай эпохі Асьветы на ангельскую буржуазную літаратуру (гл. І. К. Луппол, Дэні Дзідро, „Нарысы жыцьця і мірапогляду“. М., 1924, стар. 16—17), расійскай дваранскай літаратуры клясыцызму на французскую клясычную літаратуру і г. д. і 2) орыентацыі той ці іншай клясы ў сваім мастацтве на мастацтва зусім другой клясы, прычым тут могуць быць розныя выпадкі: 1) узыходзячая кляса, яшчэ не дасягшая выкрэсьленай клясавай самасьведомасьці, падуладна так ці іначай ідэалёгіі і мастацтву пануючай клясы,—напр., падуладжаньне буржуа Мольера вядомым старанам арыстokratычнага мастацтва, ці 2) пануючая кляса орыентуецца на мастацтва чужой клясы ў другой краіне, бо яго становішча, розуманастрой збліжае яго з ім у большай ступені, чым з роднымі яму групойкамі ў яго ўласнай краіне (напр., зацікаўленасьць „апошняга рускага барына“, раскрывацеля фальшы сваёй клясы, Льва Толстога, яго родічам па духу Жан Жакам Руссо з яго рэвалюцыйнай і поэтычнай утопіяй мяшчанскага індывідуалізму, гл. Роланд-Гольст—„Ж. Жак Руссо, яго жыцьцё і творы“, пераклад з нямецк. Ал Астрагорскай. М., 1923, стар. 287—288) і 3) кляса, стаўшы пануючай, пераймае мастацтва

грамадскую культуру класу, раней яе быўшай пануючай, спадчынікам якой яна стала (напр., орыентацыя нашых буржуазных модерністых на барскую культуру пачатку XIX ст. ці пролетарскай поэзіі на панска-буржуазную літаратурную і культурную спадчыну).

Класавае адмежаванне ў мастацтве выражаецца ў тым, што: 1) мастакі аднаго класу ці сацыяльнага напластавання, творчыя мастацтва для другой пануючай класу, прарываюць уласцівымі ім класавымі псіхо-ідэалёгічнымі рысамі эстэтычны канон пануючай класу (напр., блізасць у сацыяльных адносінах „казённага“ пісьменніка Пагодзіна, рэакцыянера ў палітычных адносінах, к мяшчанска-буржуазнаму асяродку), 2) у тым, што ў межах адзінай грамады мастакі асобных групавых, яе складаючых, мяжуюцца адзін ад другога тэматычна і формальна (узяць хоць-бы для прыкладу грамадзка-літаратурныя групы нашай сучаснасці) і 3) у тым, што новая ўзыходзячая класа стварае сваё мастацтва, тэматычна і формальна супроцьлежнае мастацтву пануючай класу ці мастацтву папярэдняй грамадзка-эканамічнай формцыі (напр., жывапісь нашых перадвіжнікаў, як процілежнасць прыдворна-барскаму акадэмізму ці імкненне кіраўнікоў пролетарыяту стварыць асобную пролетарскую літаратуру і культуру).

З класавага пункту погляду сацыялэгічны (марксыцкі) метад падыходзіць ня толькі к псіхалёгіі пісьменніка, але і к псіхалёгіі дзеючых асоб яго твораў. „Псіхалёгія дзеючых асоб (піша Плеханаў) таму і набывае ў нашых вачох аграмадную важнасць, што яна ёсць псіхалёгія цэлых грамадзкіх класаў ці, прынамсі, напластаванняў, і што, такім чынам, процэсы, якія адбываюцца ў душы розных асоб, зьяўляюцца адбіткам гістарычнага руху“ (артыкул „Судьбы русской критики“ у зборн. „Литература и критика“, том I, стар. 34). Раз прад гісторыкам (сацыялэгам) літаратуры зьяўляюцца псіхалёгічныя процэсы (класы, пісьменніка, дзеючых асоб), „тут ужо ня толькі зусім к месцу, але і ўпаўне абавязковы і нават нязвычайна навучальны псіхалёгічны аналіз“ (там-жа).

Ітак, залежнасць літаратуры ад гісторыі грамадзкіх класаў складаецца з наступнага: папершае, ад растапоўкі, ад суадносінаў класаў у грамадстве залежыць тое ці іншае месца ў літаратуры

фоне) і характар абмалёўкі складаючых грамаду асобных клясаў; падругое, зьмены клясавага складу грамады, перамяшчэнне культурна-політычнай гегемоніі з адной клясы ў другую азначае пераважна грунтоўны ў даную эпоху клясавы склад пісьменьніцкага асяродку, выклікае перамяшчэнне творчага цэнтру літаратуры,—г. ё. гістарычныя суадносіны клясаў абумоўліваюць пануючы клясавы аб'ект і суб'ект літаратурнага ўстварэння; патрэба, кляса азначае ідэалёгічны і формальны бок мастацтва; пачацьвертае, складанасьць клясавага членападзелу грамады і вынікаючая адсюль прэстасць яго ідэалёгіі параджаюць множасьць роўналежных плыняў літаратурнага руху ў адну і тую-ж эпоху, існаваньне ў межах літаратуры адной агульнай нацыянальнай мовы некалькіх клясавых „літаратур“, якія знаходзяцца ў большай ці меншай блізкасьці і ва ўзаемадзеючай сувязі; папятае, перасоўка клясаў абумоўлівае зьмену вялікіх літаратурных стыляў: „стыль, гэта—кляса“; пашостае, гістарычныя ўзаемаадносіны паміж формай і зьместам, як момантамі выяўленьня ідэі мастацкага твору (панаваньне зьместу, ідэёвасьці над формай, іх гармонічная роўнавага ці безыдэёвасьць пры адным формальным уменні), адбываюць (увогуле) дыялектыку перыпэтыі клясавай барацьбы; пасёмае, кожнаму тыповаму стану клясы, кожнаму мяняючамуся стану клясавай псыхолёгіі адпавядае асобная псыхолёгія і напрамак творчасьці (романтычная мяцежнасьць, клясычная вялікасьць духу, упадачны індывідуалізм і г. д.). Дыялектыка клясаў—дыялектыка літаратуры; павосьмае, клясавы пачатак у жыцьці літаратуры праяўляецца ў зьявах клясавай асыміляцыі (ці насьледваньня) і адмежваньня (ці барацьбы).

(Канец).

І. Ю. Кулік

Луї-Давід Рыэль

(Гістарычна-літаратурная спраўка)

Гісторыя Канады багатая рэволюцыямі, бунтамі, паўстаньнямі, і можа найбольш цікавымі і самабытнымі ёсьць два з іх— 1869 і 1885 г.г. Абодва зьвязаны непасрэдна з імям Луі Рыэля, выдатнага рэволюцыянера-француза, правадыра мэтысаў, індыйцаў у іх барацьбе супроць зьдзекаў і гвалтаў з боку заваёўнікаў-ангельцаў.

Калі Канадаю ўладалі французы, колёнізацыя краю не пашыралася далёка на захад. Французы абмежаваліся тым, што засялілі ўзьбярэжжа Атлянтычнага акіяну і эксплёатавалі бліжэйшыя індыйскія плямёны, выменьвалі ў іх каштоўныя мяхі на капеечныя бліскучыя цацкі, дурылі іх алкаголем і царкоўным дурманам. І калі цярпеньне мірных тубыльцаў прарывалася і яны імкнуліся са зброяй у руках бараніцца ад заморскіх напасьнікаў, то нярэдкамі былі выпадкі зьнішчэньня цэлых усходніх плямён францускімі гарматамі, заходнія плямёны індыйцаў бадай што не адчувалі на сабе панаваньня окупантаў. Гэта тлумачылася тым, што ўся эксплёатацыя французамі Канады зводзілася да выкачваньня з яе бабровых, лісьсіх ды ласіных скур, што гандаль імі даваў вялікія прыбыткі і ахапляў усе эўропэйскія рынкі. Нават Расія, самая багатая на мяхі, купляла тыя скуркі ад Францыі, як гэта зазначае М. Пакроўскі*). Пірацка-купецкія кампаніі, што даставалі ад францускіх каралёў монопалію на гандаль канадзкімі мяхамі, самі старанна падтрымлівалі колёнізацыю ад Францыі да Канады, бо белая эміграцыя адціскала-б індыйцаў і зьвяроў з узьбярэжжа, і гандлярам даводзілася-б затрачваць больш сіл і рэсурсаў на набыцьцё і транспорт тавараў.

*) М. Покровский — „Русская история с древнейших времен“. ГИЗ. 1923 г., изд. V, т. II, стаг. 236

Але тое, чаго было даволі для кволага французскага гандлёвага капіталу, зусім задавальняла больш разгорнуты ангельскі прамысловы капітал. Англія заўладала Канадаю ў 1759 г. з мэтаю засяліць вялічэзную колёнію, ператварыць яе ў рынак для сваіх тавараў, шырока эксплёатаваць яе прыродныя багацьці, разгарнуць у ёй хлебаробства, вывозіць канадзкую пшаніцу і г. д. Гэтая экспансія ангельскага капіталу адразу ж сустрэла рашучы адпор з боку заходніх індыйскіх плямён. Ужо ў 1763 г. пачалося вялікае паўстаньне пад кіраўніцтвам правадыра племені аджыбваў—Пандыяка, якое ахапіла больш за 50.000 індыйцаў.

Гэтая ўпартая барацьба на працягу некалькіх гадоў пераканала індыйцаў, што сваёю прымітыўнай зброяй ім не перамагчы армій белых заваёўнікаў, якія выступалі ў поўнай зброі тагочаснай эўропэйскай зброі.

Індыйцам заставаўся адзін спосаб самаабароны: уцякаць ад сейбітаў „белай культуры“ ўсё далей на захад, у вольныя, пустыя прэрыі. Частка плямён засялілася ў бязьлюднай тады правінцыі Манітоба. Хутка за імі туды пацягнуліся з усходу патомкі першых белых колёністых; бедныя сяляне-французы павінны былі шукаць у дзікіх стэпах ратунку ад ангельскіх заваёўнікаў. Супольны прыгнёт парадніў французаў з індыйцамі: гэтыя абедзьве расы жылі дружна і мірна, займаючыся хлебаробствам і паляўніцтвам. З часам яны парадніліся і па крыві, бо шлюб белых жанчын панукаў французаў да зьмешваньня з індыйцамі. Такім чынам, вырасьлі першыя пасёлкі мэтысаў у Заходняй Канадзе на пільным беразе Чырвонае ракі.

І ня было меж пражорлівасьці ангельскага капіталу. Жывая эміграцыя з Эўропы выклікала бессаромлівую спэкуляцыю землямі, прызначанымі для сельскіх гаспадарак. Экспорт пшаніцы з Канады рабіўся ўсё больш прыбытковым. І вось, найбольшая і найбагацейшая з ангельскіх фірм, так званая „Кампанія Гудзонавай затокі“, дазнаўшыся пра селішча мэтысаў на Чырвонай рацэ, высунула прэтэнзіі на іх землі на падставе граматы ангельскага караля, якою амаль што ня ўся Канада была падаравана той кампаніі яшчэ ў той час, калі Канада не належала да Англіі.

Каб захапіць для спэкуляцыі землі мэтысаў, трэба было іх саміх выгнаць з тых зямель. І вось кампанія Гудзонавай

затокі пабудавала на Чырвонай рацэ сваю цывярдыню—форт Гэры, запоўніла яе войскам і прадала канадэкаму ўраду землі мэтысаў за 300.000 фунтаў стэрлінгаў¹⁾. А ўрад у сваю чаргу парашыў пазбыцца мэтысаў і вельмі простым спосабам: зьвесьці іх на становішча індыйцаў, як-та: пазбавіць грамадзянскіх праў і маемасьці і загнаць, нібы жывёлу, у „рэзэрвы“—кавалкі бясплоднай зямлі, дзе дазволена было жыць ці, хутчэй, паміраць індыйцам усходніх пляменьняў.

Але з мэтысамі было цяжэй справіцца, чым з індыйцамі. Па культуры яны нічым ня розніліся ад „чыстых“ эўропэяцаў, мелі свае школы, нават газэту, выбарчыя органы самакіраваньня. Апроч таго, яны добра валодалі эўропэйскаю зброяй. Абурэньне мэтысаў было тым мацнейшым, што якраз у тыя гады, калі іх землі былі праданы ўраду, 1867—69, усе пасевы іх зьнішчыла саранча, і яны ледзьве маглі існаваць з дапамогаю ахвяраваньняў, што зьбіраліся для іх у Злучаных Штатах і за кардонам²⁾. Пазбаўленьне мэтысаў маемасьці азначала для іх галодную сьмерць.

Сярод мэтысаў і індыйцаў пачаўся рух протэсту супроць падлых намераў ураду. І на чале таго руху стаў малады адвокат-француз, што поруч з усімі праводзіў дробную фэрму на Чырвонай рацэ, Луі-Давід Рыэль.

Ён быў старэйшым з адзінаццаці дзяцей беднага французскага селяніна-млынара, які жыў сярод мэтысаў. Ужо ад бацькі Луі пераняў у спадчыну каханьне да пакрыўджаных тубыльцаў і гатоўнасьць абараняць іх інтарэсы. У 1849 г., калі агэнты кампаніі Гудзонавай затокі арыштавалі 4 мэтысаў за тое, што яны дастаўлялі індыйцам тавары, і парушалі тым монопалію кампаніі на рынку—бацька Рыэля арганізаваў атрад узброеных тубыльцаў і, карыстаючыся тым, што войска блізка ня было, прымусіў кампанію зьвіць арыштаваных³⁾. Выхоўваўся Луі ў луцкім каледжы ў Монрэалі на грошы багатай французжанкі; бацька, які жадаў даць сыну сьвецкую асьвету, быў змушаны адмовіцца ад тае думкі, бо сам ня меў грошай на школу для сына. Вучыўся Луі вельмі добра, і быў нязьменным

¹⁾ R. Macbeth. „The making of the Cavadian West“, Tovonte, 1898, стар. 23.

²⁾ A. Begg, „Histovy ot the Novh—West“, Tovonto, 1894, m. 1, стар. 354.

³⁾ W. Bryant, „The blood of Abel“, Hastings, Nebvaska, 1887, стар. 40—41.

правадыром школьнікаў у гульнях і г. д. Нейкі час Луі працаваў у Злучаных Штатах за пісара, а ў 1868 г. зьвярнуўся дваццацічатырохгадовым юнаком у бацькаву сялібу і заняўся зямляробствам. Сваім людзкім абыходжаньнем з індыйцамі і заўсягдашняй юрыдычнай дапамогаю мэтысам Луі Рыэль здабыў вялікую популярнасьць, і тубыльцы абралі яго сваім кіраўніком, не зважаючы на яго маладыя гады.

Спачатку Рыэль выкарастаў усе легальныя спосабы, якія былі ў яго распараджэньні. Ён склікаў мітынгі індыйцаў і мэтысаў, выносіў на іх рэзолюцыі пратэсту, пасылаў тыя пратэсты і пэтыцыі ўраду, у Отаву (сталіца Канады). Але ўрад быў глухім да вымаганьняў тубыльцаў, і Рыэль зразумеў, што легальным захадам не дасягне мэты.

Калі, не зважаючы на пратэсты пасяленцаў, да іх зьявіліся ўрадавыя каморнікі, каб дзяліць зямлю мэтысаў між усходнімі спэкулянтамі, Рыэль наступіў на ланцуг каморніка і прыпыніў гэты зьдзек. Гэта было сыгналам да паўстаньня^{*)}.

Бліскучая красамоўнасьць Рыэля, надзвычайная прывабнасьць яго даравітай натуры аб'яднала навокал яго значныя масы мэтысаў і індыйцаў. Паўстаньне ахапіла ўсе аколечныя сялібы. Урадавага войска ў акрузе было мала і паўстанцы без вялікага натруджаньня занялі форт Гэры і іншыя важныя пункты, абралі часовы ўрад і абвясцілі свой павет незалежнай рэспублікай.

Рыэль, спачатку сакратар, а потым галава ўраду, трымаўся, як сапраўдны рэволюцыянэр. Ён абвясціў роўнасьць у грамадзянскіх правах для ўсіх жыхароў новай рэспублікі, імкнуўся прыцягнуць да дзяржаўнай працы ня толькі індыйцаў, а нават ангельскіх нязьлічаных пасяленцаў, якія воража адносіліся да мэтысаў, конфіскаваў маемасьць кампаніі, захапіў у свае рукі газэту, організаваў пры дапамозе свайго сябра, вядомага стралка Габрыэля Дюмонта, правільную абарону рэспублікі, завёў дысцыпліну ў арміі і лад у сялібах. Гэтага ўсяго ён дасяг бадай што бяз людзкіх ахвяр, хоць і ня спыніўся перад тым, каб расстраляць ангельскага шпіёна Скотта.

Урад Рыэля праіснаваў менш як год—з кастрычніка 1869 да жніўня 1870 г. Ён быў змушаны ліквідавацца добраахвотна, бо на канцы выступіла сіла з большым уплывам, чым асабістая прывабнасьць Рыэля. Гэта была каталіцкая царква, якая моцна

^{*)} W. B. Bryant „The blood of Abel“, Hastings, Nebraska. 1887. с. 11.

трымала ў сваіх кіпцюрох абмарочаныя мазгі цёмных тубыль-цаў. Калі біскуп Ташэ зьвярнуўся да верных з „пастырскім лістом“, дзе абяцалася амністыя ўсім паўстанцам і задаво-леньне іх асноўных вымаганьняў, паўстанцы кінулі зброю, і Рыэлю нічога больш не засталася, як распусьціць урад, калі, нарэшце, прыбыла ангельская армія пад камандаю вядомага ў свой час зьнішчэньнем афрыканскіх оазісаў генэрала Вусь-лей, то ўзбройнага адпору яна не знайшла. Аднак, гэта не перашкодзіла генэралу зруйнаваць некалькі пасяленьняў і да-даць некалькі праменьчыкаў да сваёй славы. Але ўсё-ж па-ўстаньне, ня гледзячы на яго ганебны канец, мела дасягненьне: мэтысам былі даны грамадзянскія правы, а спрэчка за зямлю была пагоджана кампромісам. Усё-ж такі значнай частцы мэ-тысаў прыйшлося ўцячы яшчэ далей на захад і заснаваць новыя пасяленьні ў сучаснай правінцыі Саскачэвань (у той час—Паў-ночна-заходняй тэрыторыі).

Што тычыцца Рыэля, то абяцанка пра амністыю яму да-трымоўвалася толькі да таго часу, пакуль Канадзе пагражала небясьпека нападу ірляндзкіх рэволюцыянераў-фэніяў са Злу-чаных Штатаў; урад спадзяваўся, што мэтысы будуць змагацца супроць фэніяў (у некаторых крыніцах ёсьць нават падьвяр-джэньне, што і сам Рыэль абяцаў падтрымаць урад супроць ірляндцаў). І толькі тады мінула небясьпека, калі ўрад зламаў сваю абяцанку і агаласіў за галаву Рыэля нагароду ў 5.000 даляраў.

Але ўраду хутка давялося часова адмовіцца ад намераў памсьціцца на Рыэля, бо дух мэтысаў быў скарыстаны фран-цузамі (якія ва ўсходніх правінцыях складалі большасьць на-сельніцтва) для шырокай політычнай кампаніі за павялічэньне сваіх праў у домінаваньне. Нейкі час Рыэля перахоўвалі яго французскія аднадумцы ў Монрэалі, а ўжо праз два гады політычная сітуацыя зьмянілася настолькі, што яго некалькі ра-зоў падрад выбіралі ў канадзкі парлямэнт. Звычайна, урад да парлямэнту Рыэля не дапусьціў. Ня маючы магчымасьці зні-шчыць яго фізычна, ворагі ўсё-ж такі пазбавілі Рыэля мажлі-васьці прымаць удзел у політычным жыцьці краіны; наколькі небясьпечным пры ўсім гэтым урад лічыў Рыэля—відаць з таго, што тагочасны прэм'ер-міністар, сэр Джон Макда-нальд, імкнуўся адкупіцца ад яго і прапанаваў яму 25 000

ляраў пры ўмове выезду за кардон. Рыэль з абурэннем адкінуў гэтую пропозыцыю, не зважаючы на сваю страшэнную беднасьць.

Але няўдача паўстання, адрэзанасьць ад політычнага жыцця і цяжкія ўмовы існаваньня да канца змучылі Рыэля. Ён захварэў рэлігійным псыхозам, а пасля выздараўленьня выехаў у Злучаныя Штаты, дзе настаўнічаў і ледзьве існаваў у глыбокай беднасьці.

Тымчасам у Саскачэвані, куды перасялілася частка мэтысаў з індыйцамі, набліжаліся новыя падзеі. Толькі пасяленцы цяжкаю працай распрацавалі дзікі грунт і зрабілі яго пладавітым, як тая-ж Кампанія Гудзонавай затокі паднесла свае правы і на гэтыя землі. Тубыльцы зноў парашылі бараніць свае землі і ўспомнілі пра свайго правадыра Рыэля. Добра сказаў амэрыканскі судзьдзя і гуманісты Вільбур Брайант, што „Касьцюшка наўрад ці значыў больш для палякаў наполеонаўскага часу, чым Луі Рыэль для гібрыдаў“¹⁾. Асабліва-ж вымагалі прысутнасьці Рыэля індыйцы. У іх уяўленьні Рыэль вырастаў у вобраз поўбога, яны складалі пра яго легенды і песні, верылі ў яго звышнатуральнасьць, „нябесную“ сілу²⁾.

Калі да Рыэля прыбыла дэлегацыя тубыльцаў, ён спачатку адмаўляўся ад кіраўніцтва новым рухам, але маленькі пакрыўджаных прымусілі яго зьвярнуцца ў Канаду. У Саскачэвані паўтарылася, толькі ўжо ў большых разьмерах, тая-ж гісторыя, што мела 15 год перад тым месца ў Манітобе. Калі ўсе легальныя мэтоды ўплыву на ўрад былі вычарпаны безпаслядоўна, Рыэль падняў новае паўстаньне, сфармаваў урад і абвясціў Саскачэвань рэспублікай. Але сілы ангельцаў на гэты раз былі мацнейшымі. Шэрагам крывавых боек мэтысы і індыйцы (апошнімі кіравалі правадыры Поўндмейкор і Вялікі Мядзьведзь) разьбілі жандармаў і міліцыю; вялікі вайсковы талент Габрыэля Дюмонта нямала садзейнічаў першым перамогам. Поруч з вайскавай абаронай урад Рыэля шчыра працаваў над агульнай арганізацыяй ладу ў новай рэспубліцы; характэрна, што сябры ўраду падпісваліся „поруч з імем—„ехо-

1) W. Byrant „The blood of Abel“, Hastings Nebraska, 1887, с. 61

2) C. Mulwancy. „The history of the North-west Rebellion“, Toronto 1885, с. 325—326.

wide“ (палацінску—адзін з грамады, прадстаўнік грамады), а сваю раду—„exowidate“¹⁾).

Але, калі з Англіі прыбыў для ўсьмірэньня паўстанцаў генэрал Мідльтоун з дванаццацітысячнай арміяй, узброенай гарматамі, сілы Рыэля, пасля гэроічнай абароны, былі разьбіты, і паўстаньне патоплена ў іх крыві. Гэтае дрўгое паўстаньне цягнулася ўсяго тры месяцы—з сакавіка па травень 1885 г. (у гэтым месяцы канчаецца 42-годзьдзе яго). Найдаўжэй трымаўся Вялікі Мядзведзь, якога ангельцы захапілі ў палон толькі ў ліпені.

Рыэля забралі ў палон. Урад абяцаў даць яму „справядлівы суд“, і хутка комэдыя гэтага „суда“ была разыграна ў месцы Рыджайна (Рэгіна). Не зважаючы на новы прыступ рэлігійнага псыхозу, Рыэль трымаўся на судзе з надзвычайным гэроізмам. Калі казённым абаронцы імкнуліся вытлумачыць яго дзейнасьць ненормальнасьцю падсуднага, Рыэль рашуча запротэставаў супроць гэтага і заявіў, што лепш будзе вісець на шыбеніцы, чым дапусьціць, каб сьвятую справу, за якую ён змагаўся, абвясьцілі брэднямі вар‘ята²⁾).

І Луі Рыэль павіс на шыбеніцы. Прысуд быў выкананы, не зважаючы на масавыя протэсты ня толькі францускага насельніцтва Канады, але і ўсяго паступовага аб’яднаньня Злучаных Штатаў і нават некаторых грамадзкіх арганізацый Англіі (як „Таварыства Міру“ ў Лёндоне).

Прысуд Рыэль прыняў цалкам спакойна. У апошнім слове ён выказаў пэўнасьць, што справа яго не памрэ, а з ёю будзе жыць і яго імя.

Калі яго знаёмыя прасілі ў яго перад сьмерцю што-небудзь на ўспамін, ён адказваў, паказваючы на сэрца:

— Я маю толькі гэта, але гэта я ўжо аддаў маёй краіне пятнаццаць год таму...³⁾

Хвароба дала сябе адчуць яшчэ раз: апошняю ноч Рыэль правёў з двума папамі, спавядаўся і прабачыў сваім ворагам. Так, у ўсякім разе, запэўнялі вачавідцы. Але на шыбеніцу ён

¹⁾ С. Mulwancy „The history of the Novth—west Rebeleion“, Toronto 1885, 318-319.

²⁾ З стэнаграм яго процэсу; таксама у „The Dominion Annual Register and Review“ за 1885 г., Toronto, ст. 157 і па іншым крыніцам.

³⁾ Vyant, ст. 117.

узышоў спакойным, цвёрдым крокам і нічым не выяўляў жаху перад сьмерцю ці пакаяння ў сваіх учынках.

Характэрная дэталі, якая дае ўяўленьне аб „культурнасьці“ прадстаўнікоў тагочаснага ангельскага грамадзянства ў Канадзе. Калі Рыэль памёр, то прысутныя разарвалі ня толькі вяроўку, на якой вісела іх ахвяра, але і адзежу Рыэля, і яго валасы (нібыта рэчы шыбенніка прыносяць шчасьце). Але былі ў Канадзе людзі, якія па іншаму ўмелі шанаваць памяць народнага гэроя; і дагэтуль на магіле Рыэля на каталіцкім цвёнтары ў Сэнт-Боніфасе не бракуе сьвежых кветак.

Амаль што ня ўся тагочасная эўропэйская прэса (за выключэньнем офіцыйнай ангельскай) востра абгаварвала злачынства ангельскага ўраду і падкрэсьлівала гэроічнасьць, абсолютную чэснасьць Рыэля, яго шчырую адданасьць справе вызваленьня падняволеных ангельскай окупацыі, адсутнасьць у яго асабістых ці карыстальнічых мотываў у паўстаньні. Асабліва вялікае спачуваньне да Рыэля выяўляла прэса Францыі. Згуба Рыэля не прайшла дарма. Мэтысы на некаторы час апынуліся ў цэнтры ўвагі культунага сьвету, і ўлада павінна была пайсьці на паступовае паляпшэньне іх становішча.

Гэроічна-супярэчная постаць Луі Рыэля на попеле бурлівых падзей ня раз была аб'ектам творчых натхненьняў ня толькі франка-канадзкіх пісьменьнікаў, але і амэрыканцаў ды канадзкіх ангельцаў. Яму прысьвечаны цэлы шэраг п'ес, романаў, вершаў. Ён сымпатыі бадай што ўсіх аўтараў, нават ангельскіх патрыотаў, якія абгаварвалі паўстаньне, былі на баку Рыэля і паднявольных мэтысаў.

Між іншым, Рыэль і сам пісаў вершы, але невялічкі зборнік яго цяпер зьяўляецца бібліаграфічнай рэдкасьцю, апроч некалькіх экзэмпляраў, якія захаваліся ў некаторых прыватных архівах.

Підерскі

За будзённай прадай...

(З блёк-ноту комсамольскага працаўніка)

— ...Ну добра, нарада гаспадароў—гэта я разумею, нарада аб павялічэнні вытворчасці працы. Добрая справа,— разважаў у гутарцы адзін з комсамольскіх актывістых.

— ...Але,—казаў ён,—на якое ліха трэба склікаць нараду... замужніх комсамолак, якія пытанні яна будзе разглядаць?..

І ён рассыпаўся дробным рогатам...

І сапраўды.

Абвестка, якая была надрукована ўва ўсіх мясцовых газетах аб тым, што склікаецца нарада замужніх комсамолак, шмат каго здзівіла, шмат каму здавалася жартам...

А між тым, гэткая нарада—ня жарт, а непасрэдны кавалак сапраўднага жыцця.

Нарада, ня ў прыклад іншым нарадам, якія праходзяць „сумна і маркотна“, была праведзена надзвычайна жыва і цікава.

Як адносяцца комсамольскія ячэйкі да замужніх комсамолак.

Няўважлівыя, часта насмешлівыя адносіны да замужніх комсамолак з боку некаторых комсамольскіх ячэек, асобных комсамольцаў, адцягвае замужнюю комсамолку ад удзелу ў грамадзкай працы. Ячэйкі зусім комсамолку не нагружаюць. Калі-ж ячэйкі і нагружаюць комсамолку, дык нагружаюць надта многа, ня лічацца з яе хатнімі ўмовамі.

Характэрным прыкладам падобных нячулых адносін можа служыць наступны факт, які меў месца ў ячэйцы ЛКСМБ Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту.

Студэнтку-батрачку Бухаву спачатку высунулі ў Гарсавет, потым пад бурныя воплескі прынялі ў комсамол. Бухава была актыўнай працаўніцай. Затым яна вышла замуж. З'явілася дзіцянё, і выконваць грамадскую працу стала цяжка. І паколькі

Бухава „1903 г. нараджэння, кандыдат КСМ“,—дык бюро комсамольскай ячэйкі пастанавіла яе выключыць. Просьбу Бухавай аб тым, каб ёй далі двухмесячны водпуск для падрыхтоўкі ў сябры КСМ, бюро адхіліла. Агульны сход ячэйкі падышоў больш чутка і пастанову бюро адмяніў.

Мужы (у тым ліку комсамольцы-партыйцы) ня толькі не дапамагаюць комсамолкам выконваць хатнюю працу („ноччу да дзіцяці аніяк ня ўстане“, „не застанецца муж дома, каб я пайшла на сход“.—З выступленняў на нарадзе). Бывае і самі мужы спрыяюць адрыву жонкі ад працы. Мы зноў лічым патрэбным прывесці характэрны прыклад, бо лічым, што ў гэтых асобных прыкладах, як сонца ў каплі вады, адбіваецца быт.

Калі комсамолка-работніца 1-ай дзярждрукарні атрымала ячэйкавы абавязак, дык яе муж, сябра гэтай-жа ячэйкі, заявіў: „Я ніколі яе ня пушчу. Я працую 8 гадзін, я—сябра бюро, а мая жонка будзе лётаць. Пашто-ж я жаніўся?“

У цяжкіх умовах прыходзіцца замужнім комсамолкам прымаць удзел у грамадскім жыцці, выконваць тыя ці іншыя абавязкі.

Нядбайныя, нячулыя адносіны ячэек, ды часам і мужоў, ствараюць навокал замужняй комсамолкі нейкае „зачарованае кола“.

Аб гэтым яскрава кажуць тыя прамовы, якія гаварыліся на нарадзе.

— *Як зайсьці ў ячэйку?*—запытваецца адна з удзельніц нарады, працаўніца адной з устаноў.—Здарылася мне быць цяжарнай. Калі прыду ў ячэйку—хлопцы смяюцца: „Які ў цябе твар прыгожы“.

Працай не нагружаюць.

Захварэла я грыпам,—ячэйка і ўвагі не звярнула на тое, што не наведвала я 6 разоў ячэйкавы сход. „Эгінула, пайшла—невялікая важнасьць“. Цяпер ня ведаю, як зайсьці ў ячэйку. Такія адносіны ячэйкі толькі адпихваюць комсамолку ад працы.

— *Твая дачка ня будзе піонэркай*,—вось што кажа матка пра маю дачку,—апавядае студэнтка.

— Вучылася я на рабфаку. Муж атрымліваў маленькую пэнсію. Прышлося аддаць сваю дачку матцы. А вядома, як старая матка можа выходзіць дзіцяне! Прышоў дадому нейкі

селянін. Матка гаворыць: гэта „гой“*), трэба схавацца. Так-сама вучыць і маліцца. „Твая дачка ніколі ня будзе піонэркай“— заўсёды гаворыць матка пра маю дачку.

Актыўнасьць маткі-комсамолкі залежыць, бязумоўна, і ад разьмеркаваньня часу. Але дзіця ні з чым ня хоча лічыцца і прыходзіцца рабіць па яго пляну.

Ёсьць комсамольцы, якія ня могуць дапамагчы жонцы ўдзельнічаць у комсамольскай ці грамадзкай працы. „Мне трэба пайсьці на сход“. „Але і мне трэба пайсьці на сход“— адказваю я. Муж ня хоча застацца дома, каб не зрабіцца „чучалам“, не „амяшчаныцца“.

— *Навошта яна, для мэблі?*—у такім выглядзе вынесьлі комсамольцы 1-ай Менскай друкарні свой „прысуд“ аднэй з цяжарных комсамолак.

Доктар казаў, каб гэта цяжарная комсамолка менш працавала. Комсамолка зрабіла аб гэтым заяву ў бюро ячэйкі. Бюро згадзілася, але хлапцы між сабою „шушукаліся“: „Яна зусім адхільнулася ад працы, хіба будзе яна калі-небудзь працаваць? Крышка!..“

А вось другі цікавы выпадак. На сходзе комсамольскай ячэйкі муж-комсомолец кажа сваёй жонцы:

— Ідзі да хаты, падрыхтуй там шамоўку і пастаў самавар.

— Я хутка прыду,—гаварыў ён гэта ўладарным тонам, і ў яго голасе адчувалася быццам-бы праўда.

Шмат жанатых комсамольцаў кажуць: „Урэшце, нашто-ж я ажаніўся, калі жонка не палепшыць майго хатняга становішча?“

Але часам бывае, што і сама замужняя комсамолка вінавата ў адрыве ад ячэйкі, ад працы.

Некаторыя дзяўчаты, выходзячы замуж, губляюць бадзёрасьць і жаданьне працаваць, уцягваюцца цалкам у хатняе жыцьцё, ня ўмеючы разумна разьмяркоўваць свой час.

У выніку замужняй комсамолка круціцца ў хатняй працы, як вавёрка ў коле, ня ўмеючы выкрайваць часу для свайго разьвіцьця.

У процілегласьць гэткаму „разьмякчэньню“ на нарадзе быў прыведзён наступны цікавы факт.

Палюбіў партыец комсамолку. Праз два месяцы яна цяжарала. Ён, даведаўшыся аб гэтым, заявіў катэгорычна:

— Я а ні ў якім выпадку жыць з табою ня буду, калі ты ня зробіш аборт!

Добра тое, што комсамолка аказалася даволі разумнай і сказала: „Я зарабляю сабе на жыццё і буду жыць з дзіцем без цябе“.

Цяпер партыец перадумаў, і яны живуць сумесна з дзіцем даволі добра.

Якія-ж прапановы, якія-ж „рэцэпты“ для лячэння гэтых бытавых хвароб чуліся на нарадзе.

Адны казалі, што патрэбна, каб муж дапамагаў жонцы ў яе цяжкой рабоце. Напрыклад:

— Чаму-б мужу не дапамагчы ў начным устанаві да дзіцяці, ці чаму-б мужу не застацца калі-небудзь у хаце, пакарміць дзіця з лыжкі і даць магчымасць жонцы пайсці на сход.

Другія адзначылі, што шмат залежыць і ад самых комсамолак, бо трэба ўмець прыстасоўвацца, разумна размяркоўваць свой час.

Усё гэта кажа аб неабходнасці *стварыць значны пералом у адносінах комсамольскіх ячэек і асобных комсамольцаў да замужніх комсамолак.*

Комсамольскім ячэйкам у сваёй штодзённай працы трэба прыстасоўвацца да культурна-політычных запатрабаванняў замужніх комсамолак і дзяўчат наогул, праяўляць больш чулыя таварыскія адносіны да іх.

Трэба знішчыць крайнасці, якія прыкмячаюцца ў комсамольскіх ячэйках: то бывае значная перагрузка, то адсутнічае якая-небудзь нагрузка.

У распрацаваным лісьце, які адрасаван ад імя нарады ўсім комсамольскім ячэйкам, вызначаны шэраг асобных канкрэтных мерапрыемстваў (адчыненне вячэрніх ясьляў, ячэйкі павінны расцэньваць выхаванне дзіцяці, як грамадзкі абавязак маткі, зварот да адпаведных устаноў, аб паляпшэнні якасці абедару ў грамадзкіх сталойках і г. д.).

Гэты ліст зачытваўся на комсамольскіх сходах.

У Віцебску, Бабруйску і інш. гарадох былі праведзены гэтакія-ж нарады. Ёх карысць у тым, што яны, бязумоўна,

...Лёгка аб гэтых справах казаць, ды цяжка іх палепшыць.

Яшчэ шмат трэба працаваць камсамолу над тым, каб у самым корані зьнішчыць, выкарчаваць асобныя хворыя зьявішчы...

*

У адным з нумароў газеты Маскоўскай працоўнай моладзі „Молодой Ленинец“ была надрукавана цікавая абвестка:

— У вагоне прыгараднай чыгункі няўважлівы чалавек згубіў портфэль.

Портфэль быў знойдзен...

Апрача дакументаў, якія кажуць аб тым, што ўладар портфэлю захапляецца спортам, што ён зьяўляецца студэнтам-комсамольцам, у портфэлі аказаўся шэраг лістоў, якія захоўваліся іх уладаром у працягу 2 год.

Лісты гэтыя былі дастаўлены ў рэдакцыю „Молодой Ленинец“. Аўтары гэтых лістоў—комсамольцы, яны былыя таварышы па школе другой ступені. Ёх узрост: 20, 21 і 22 гады.

Аўтары лістоў жывуць у горадзе Арэхава-Зуева. Яны звязаны з вытворчасцю і актыўна працуюць у камсамоле. Двое з іх—Зьмітрок Плешкаў і Іван Тарасаў—і да гэтых пор жывуць у рабочых казармах. Трэці, чые лісты ідуць за подпісамі Алеха, Леха (Аляксей Гурын),—былы ўкомаўскі працаўнік, які імкнуўся паступіць у літаратурна-мастацкі інстытут.

У прыведзеных лістох, ня гледзячы на тое, што іх аўтары прымаюць актыўны ўдзел у камсамольскай і грамадзкай працы, няма ніводнага радка, прысьвечанага грамадзка-політычным пытаньням. Кожны ліст, кожны радок дыша разьвязанасьцю падростаючых цынікаў і пашлякоў.

Мы ніжэй зьмяшчаем гэтыя лісты, апускаючы шмат вугарных падрабязговасьцяй. Зварочваючы ўвагу нашых чытачоў на тую пошласць і цынічнасьць, якімі насычаны радкі лістоў, мы падкрэсьліваем, што прыведзеныя факты ні ў якой меры ня могуць служыць для фантазіі пісьменьнікаў Малашкіных, Раманавых і Гумілёвых.

Гэтыя лісты характарызуюць толькі *нязначную праслойку* моладзі, у якіх пахабныя адносіны да дзяўчыны, выкліканыя лёгкадумнасьцю, канчаюцца голым цынیزмам і подласцю.

Вось скарочаныя, характэрныя вытрымкі з гэтых лістоў:

I. „Здарова, братва!

— Васька! Памятаеш, прывітаньне прасіў перадаць?

Я прыехаў, Варка прышла. Скінуў мяшок і кажу:

— Прывітаньне табе!

Не зразумела і пачырванела.

— Сур'ёзна, табе прывітаньне.

— Ад каго?

— Ад Васі Хазава.

— А-а-а.

Вось так і ўскрыкнула, як быццам на ногу ёй зьлёгка наступілі.

На мазоль, значыць.

Раю табе: напішы ты ёй пісьмішка такоўскае палкае:

...Прывітаньне табе, кветка палявая, лясная русалка, краса і гордасьць Арэхава (значыць, з майго і Васькінага пункту погляду) і г. д. О, як кахаю цябе! Няма слоў, іх не дало чалавецтва і ня дасьць апісаць каханьне маё.

Але ў кароткіх рысах тлумачу табе, калі-б ты сказала: калі кахаеш мяне, аддай усё, што ёсьць у цябе,—я-б аддаў усе да анучак выключна і голым-бы да цябе зьявіўся. каханьне маё...

А калі ў Арэхава прыедзеш, прызнайся ў каханьні ёй і, галоўнае, больш, больш хлусі!..

Што вы нічога ня пішаце? Адрас цяперача: Арэхава-Зуева—Зімінская паласа.

А. Г.“

II. „Студэнтам другога курсу.

...Будучым валасным тэхнікам, каморнікам маё сардэчнае паважаньне і паздраўленьне з наступаючай вясной. Добра вясною,—гэтак з бабай пойдзеш у лясочак, гэтак салаўі пяюць, пахне кветкамі, навокал так прыгожа, што ня хочаш, ды лапнеш такую пекную, грудастую.

...Вельмі прыемна, ну, як жывеце. Вы-б... запамяталі пра мяне зусім, зазналіся.

Мы, маўляў, шывка пісьменныя К-а-м-о-р-н-і-к-і!!!

Пішэце абавязкова адказ, а то, праўда, сумна і пажалуй ажанюся. Вазьму бабу здаровую, якую, калі прыедзеце, на зьездзе, па жыжэ разбавім, на ўсіх хопіць. Ну, добра. Чакаю адказу...

Пішэце.

Тарасаў“.

III. „Васілю Сакавічу шчырае прывітаньне!

Вучуся на курсах. Шмат працы... вучоба паядае ўвесь час...

На курсах дзяўчаты—пекната...

Грудзі—лебядзіныя...

Губкі—кавуновая салодкасьць... так многія, а больш усіх адна—яна. На курсах з гэтай прычыны вучыцца—прыемна з таго і другога боку.

З дзяўчатамі—добра.

Прыяжджайце—будзе весела. Зарганізуем.

Пішэце. Чакаю. Адрас на ўком.

Алёха“.

У газэце „Молодой Ленинец“ надрукаваньне гэтых лістоў заняло цэлую старонку.

Мы-ж, прыводзячы гэтыя некаторыя вытрымкі, робім гэта не для таго, каб ласкатаць чые-небудзь нэрвы, альбо даць матэрыял для лёгкага чытаньня.

Мы гэта робім, як зрабіла і рэдакцыя газеты „Молодой Ленинец“, для таго, каб, „...выцягваючы на паказ гэтыя факты (якія характэрны для асобных невялікіх груп моладзі ня толькі Масквы, але і ўсёй Савецкай краіны, у тым ліку і Беларусі), расчыняючы іх перад нашай грамадзкасьцю, не заховаўчы недахопаў нашага быту асабістага жыцьця, мы мелі магчымасьць, дзякуючы гэтаму, стварыць магчымасьць да іх зьнішчэньня“...

* * *

— *Заваюем балотныя прасторы!*—вось які кліч, ад лёгкай рукі Цэнтральнага Камітэту ЛКСМБ, нясецца па ўсіх вясковых комсамольскіх ячэйках.

Ёсьць дзедаўская даўнейшая расійская пагаворка, што „Наша земля велика и обильна, а порядка в ней нет.“

Кастрычнік 1917 году на нашу зямлю навёў парадкі, але яшчэ шмат і шмат нам прыдзецца папрацаваць над тым, каб на зямлі (не ў пераносным, а ў сапраўдным сэнсе гэтага слова) устанавіць добрыя парадкі.

Балоты ў Беларусі займаюць значны кавалак зямельнага абшару.

Напрыклад, статыстычныя даведкі кажуць аб тым, што калі-б асушыць усе балоты на Беларусі, дык можна было-б кожнай сялянскай сям’і дадаць яшчэ па 4 дзесяціны зямлі.

Зараз над заваёваю балотных прастораў, апрача дзяржаўных устаноў, працуе шэраг мэліярацыйных таварыстваў (у 1923 годзе было 254 мэліярацыйных таварыства, а ў мінулым годзе ўжо 560)

Але ўсё гэта—капля вады ў моры, гэтага мала.

Нам трэба заваяваць балота.

Добрымі словамі, прыгожай пісанінай гэтага ня зробіш.

Патрэбна ўпартасьць і энэргія.

У нашага вядомага пісьменьніка Якуба Коласа ёсьць адно апавяданьне, у якім ён малюе барацьбу з балотам.

Спакон вякоў ляжыць гіблае месца, гнілое балота. Яно займае вялікую плошчу. Ні чалавек, ні жывёла ня могуць уступіць на глебу гнілога балота. Але вось у вёску на летні час прыяжджае Сьцяпан Барута, мясцовы хлапец, які вучыцца ў горадзе на Рабфаку. Ён арганізоўвае моладзь для барацьбы з балотам. Хлопцы і дзяўчаты выходзяць капаць канавы. Праца пайшла. Выгляд балота зьмяніўся,—яно зрабілася шырокім квітнеючым лугам...

Зараз комсамольскія ячэйкі пачынаюць прымаць дзелавыя практычныя захады для ўзмацненьня ўдзелу моладзі ў мэліарацыйных таварыствах.

Ужо зараз хлапцы, падобныя да Сьцяпана Баруты, сустракаюцца ня толькі ў апавяданьні Якуба Коласа, яны сустракаюцца і ў тым буйным „апавяданьні“, якое завецца жыцьцём.

Зараз яшчэ няма пад рукамі многіх цікавых прыкладаў, фактаў удзелу сялянскай працоўнай моладзі ў справе мэліарацыі. Сустракаюцца толькі адзінкі, асобныя „прызыўныя агні“.

Найпрыгажэйшай поэмай, напісанай ня вершамі, а ўзмахам рыдлёвак, не радкамі, а шэрагам пракопанных канаў, на „паперы“—асушаным балоце—здаюцца расказы аб тым, як скура-таўскія комсамольцы падштурхнулі справу мэліарацыі.

Скураты—звычайная вёска аднаго з раёнаў Меншчыны. У 1925 годзе, калі арганізавалася комсамольская ячэйка, хлопцы паслалі ліст да т. Крупскай, прасілі літаратуры.

Вялікая была радасьць, калі ў адказ на гэты ліст атры-малі бібліотэку ў 170 розных кніжак.

Сярод іх былі кніжкі і аб мэліарацыі.

Побач са Скуратамі—вялікае, дзікае балота.

Захапіла думка: арганізаваць-бы вось і нам мэліарацый-нае таварыства.

Некалькі разоў пытаньне абгаварвалася, па прапанове комсамольцаў, на сходах.

Урэшце ўпартасьць моладзі атрымала перамогу: *таварыства было арганізавана.*

І пацяклі дні і тыдні цяжкой работы.

Скуратаўскія балоты існуюць тысячагодзьдзі. Але топкая векавая ўлада балот была пераможана арганізаванасьцю і настойлівасьцю: *ужо асушана 24 дзесяціны балота, ды ў дадатак 15 дзесяцін раскарчаваны.*

Мэліорацыйнае таварыства добра працуе.

За асушаны вучастак скуратаўцы атрымалі прэмію ў 350 рублёў.

Справа скуратаўцаў яшчэ цікава і ў тым, што ім увесь час прыходзіцца весьці барацьбу з кулакамі, якія робяць усё для таго, каб перашкодзіць асушку балот (млынар застаўкі пазастаўляў, каб ня было магчымасьці пушчаць ваду з канаў, і г. д.).

Кулач'ё злуецца, а... таварыства, на чале якога знаходзіцца моладзь, *робіць сваю справу.*

Скуратаўцы—толькі адзін з першых атрадаў тых вялікіх „мэліорацыйных“ палкоў моладзі, якія ўжо ідуць на заваёвы балот!

Кнігапіс

Полымя. *Беларуская часопісь літаратуры, політыкі, эканомікі, гісторыі, №№ 3 і 4. Менск 1927 г. Разам 494 ст. Цана па 1 р. 50 кап.*

Ужо даўно перамагло „Полымя“ ўсе перашкоды і стала галоўнаю рэгулярнаю часопісьсю беларускае культуры і політыкі. У кірунку творчасці беларускае культуры савецкага часу, а таксама нашае савецкае політыкі гэта часопісь дала нам вельмі шмат каштоўнасьцяў і дадатнасьцяў, паклаўшы не адзін камень у падваліну пролетарскае літаратуры і не адну цагліну у гмах нашай маладой савецкай дзяржаўнасьці. Таму не дарма часопісь „Полымя“ стала настольна грамадзяніна нашае краіны.

Аддзел прыгожага пісьменства ў № 3 займае 120 старонак, у № 4—102, г. зн., палову. З прозы тутакі зьмешчаны: пачатак аповесьці Кузьмы Чорнага „Вецер і пыл“, працяг роману М. Зарэцкага „Сьцежкі-дарожкі“ і кавалак сярэдзіны з аповесьці Тараса Гушчы „У глыбі Палесься“, аб якіх штоколедчы грунтоўнае сказаць нельга, бо яны ня скончаны. Дзіўна, чаму ў № 4 няма працягу апавяданьня К. Чорнага, пачатага даволі жыва. Яшчэ больш дзіўна зьмяшчэньне ні з таго, ні

калі яна ўжо друкуецца ў часопісі, дык павінна друкавацца ўся і ў кожным нумары, пакуль ня скончыцца. Праўда, урывак чытаецца з ня меншаю цікавасьцю, чым вядомая аповесьць у „Палескай глушы“, але ці вялікая каштоўнасьць парцянкі хоць-бы і з новай і прыгожай адзежыны, хоць-бы з слускага поясу? М. Зарэцкі дасканала вядзе разьвіцьцё роману і чытач надзвычайна зацікаўлены канцом апошняга.

Апрача памянёнага, у гэтых нумарох з прозы яшчэ ёсьць: „Абуджэньне чалавека“—нямецкага пісьменьніка Іоганэса Бэхэра, „Дзьве баразны“—М. Нікановіча і „На павароце“—Н. Беліны-Падгаецкага. Бэхэр выбіўным павольным стылем апавядае пра абуджэньне да жыцьця, празразуменьне шляхоў клясавай барацьбы Гюнтэрам, інвалідам-настаўнікам, які быў захоплены забастоўкай і барацьбой рабочых, быў арыштаваны і ўсьведоміўся канчаткова, калі яго расстрэльвалі. Апавяданьне Бэхэра паволі і моцна нарастае, потым спадае і пакідае ў чытача сапраўдную сьвятую нянавісьць да ворагаў пролетарыяту і веру ў перамогу апошняга, чым і каштоўна надзвычайна. Апрача таго, апавяданьне выводзіць „Полымя“ на шлях азнаямленьня

калі часопісь будзе рабіць гэта заўсёды. М. Нікановіч сваім апавяданнем правёў яшчэ дзьевабаразны ў сваёй творчасці; заганы, поле яшчэ наперадзе ў гэтага здольнага маладога пісьменніка. Непасрэднасьць і жывасьць апавядання Беліны-Падгаецкага робіць і таму аб убогім жыцці эмігранта цікавай, тым больш, што яна разгортваецца ў аўтара на шырокім фоне жыцця прыгнечаных.

З поэзіі вылучаюцца „Масы“ і „Заклік“ таго-ж Бэхэра, тры, як заўсёды, лёгкія і глыбокія, рэчы А. Моркаўкі ды інш. І тутакі спатыкаем урывак, ужо з поэмы „На шляхох волі“. Я. Коласа. Што за новая хворасьць у часопісі на акраўкі. Паўтараем, што чытач хоча суцэльнасьці, а не чарапкоў. У іншых рэчах, якія належаць, часамі здольным, маладым пісьменнікам няма глыбіні думкі і пачуцця, якія так неабходны ў рэчы, а ня проста цаццы. Гэта паказвае толькі на тое, што шлях навукі яшчэ імі ня пройдзены.

Літаратурна-крытычныя працы складаюцца з: „Літаратурнай спадчыны“—проф. І. Замоціна, „Ценяў і сьвятла ў творчасці М. Багдановіча“—проф. М. Пятуховіча, „Нашай прозы за 1926 г.“—М. Крывіча, „Буржуазнай і пролетарска-рэвалюцыйнай літаратуры ў Нямецчыне“—І. Бэхэра і „Пад шыльдай пролетарскай літаратуры“—Т. Глыбоцкага. Выгадна спаміж іх вылучаюцца сталыя навуковыя артыкулы проф. Замоціна, у якім ён дасканала знаёміць чытача з багатай літаратурнай спадчынай

М. Багдановіча. Проф. Пятуховіч і тутакі стараецца давесці, што М. Багдановіч і пэсымісты, і poeta чыстага мастацтва, і расчараванец і яшчэ што, але і тутакі гэта не ўдаецца. Профэсар наступнымі радкамі даводзіць дваістасьць душы паэты:

Грудзі ньюць, цела вяне,
А спачыць ня можна мне:
Думкі з розуму ліюцца,
Пачуцьцё з душы бяжыць.

Паміж тым, тутакі нічога няма, апрача таго, што імпульс творчасці перамагае фізычнае нездароўе паэты. Багдановіч раіць шліфаваць верш таму, што ўспрымальнасьць усіх людзей тупейшая, чым у паэты, і ня любіць немастацкасьці, а не таму, што ён расчарованы ў людзях, якім ён верыць і якіх часта кліча на бой; гэта даводзіць уся творчасць паэты. Багдановіч, як і ўсякі культурны чалавек, хоча ведаць мінулае, і калі ня цэлам, дык душой у ім плаваць, але гэта не азначае, што Багдановіч адхіліўся ад свае сучаснасьці, як даводзіць профэсар. У сваім вершы „Гутарка з паненкамі“ poeta паказвае зусім ня тое, што „сямейнае жыццё часта ўнутры заключае ў сабе шмат пошласці і жыццёвага бруду“ (218); гэтымі довадамі poeta не займаўся. Ён давёў, што нават з бруду можна зьяліць гняздзечка, на якое „паглядзець прыемна, міла“, што нешта нікчэмнае можа абярнуцца ў жомчуг у руках тварца поэзіі, дзяржавы, сям’і і г. д., што не адзін poeta сьпявец, тварэц,

калі будуць тварцамі; ня вы-
бранец, а ўсе могуць займацца
вышэйшай формай працы—твор-
часцю. Калі поэта кажа:

І ў напружэнні паўнаты
Свайго шырокага жыцця
Бяз болю ціха зойдзеш ты
У краіну забыцця,

дык гэта не азначае „memento
mori“, як цвёрдзіць профэсар,
а толькі тое, што барацьбіт,
жывое, што плыве супроць ця-
чэння, памірае спакойней, чым
абываталь: ён нешта зрабіў, ён
жыв, а не існаваў, ён лётаў,
а ня поўзаў. Пічэта, Замоцін
і шмат хто іншых не знахо-
дзяць у Багдановіча таго, што
хоча знайсці Пятуховіч. Ма-
быць затым, што, чытаючы
творы поэты, апошні бачыць
ня тое, што напісана, а нешта
іншае.

Цікавыя весткі дае артыкул
Бэхэра аб нямецкай літаратуры.

П. Даркевіч інфармуе чытача
аб поглядах Вельфліна, Конві-
нэра і В. Гаўзэнштэйна на мас-
тацкі стыль, оперуючы цыта-
тамі з твораў апошніх.

Як заўсёды, сьвежая, цікавая
і дасканалая праца Ус. Ігнатоў-
скага—„Вынікненне і змены
арганізацыйных цэнтраў паў-
стання 1863 г.“.

Не пазбаўлены цікавасці ар-
тыкулы Быхаўскага; але няўжо
рэдакцыя думае друкаваць курс
дыялектычнага матэрыялізму ў
часопісі? Ці гэтыя „ўводзіны
Быхаўскага“ ў даны курс чар-
говы ўрывац? Значна больш
на месцы і цікавей „Ці быў
Сьпіноза матэрыялістым“ таго-ж
Быхаўскага.

Іншыя матэрыялы, як артыку-
лы аб коопэрацыі, Індыі, і г. д.,

таксама карысны ў часопісі
і даюць чытачу ўяўленьне аб
політычных, эканомічных і інш.
пытаннях.

На жаль, мова і стыль часо-
пісі ў гэтых нумарох пагоршы-
ліся. Асабліва часта спатыкаюцца
шурпатасці ў артыкуле
Даркевіча. Наогул-жа, часопісь
развіваецца і расьце якасна,
што дае надзею і на колькас-
нае палепшаньне—на тое, што
яна ўрэшце стане мясячнікам.

М. Волмар.

Украінскі друк

„Життя и революция“. Што-
месячнік, № 4 за 1927 год.

Украіна і Беларусь маюць
шмат чаго супольнага. Агуль-
ная доля ў часы панавання
б. царскай Расіі яшчэ больш
паблізіла іх паміж сабой, і з даў-
ных часоў украінскі друк ціка-
віцца беларускім жыццём і на-
адварот. Зараз у „Пролетар-
скай Правдзі“, „Глоб’ісі“ і інш.
украінскіх часопісах з’явіліся
і змяшчаюцца вельмі шмат
цікавага пра Беларусь. М. Баг-
дановіч калісь супрацоўнічаў
ва украінскіх часопісах; у „На-
шай Ніве“ змяшчаўся цыкл
матэрыялаў пра Украіну і яе
жыццё. Перакладалася шмат
твораў прыгожага пісьменства
з аднаго мовы на другую. У
апошнія часы гэта культурная
сувязь яшчэ больш узмацнілася.
І таму зусім ня дзіўна, што даная
часопісь цікавіць і павінна ці-
кавіць беларускія колы чыта-
чоў. Няхай нашы масы пазна-
юць украінцаў, як яны нас.
„Життя и революция“ наогул
знаёміць з дасягненнямі укра-
інскага і чужаземнага мастац-

ва і літаратуры, а таксама
пытаннямі культуры наогул.
Апрача таго, у часопісі змяш-
аюцца матэрыялы з галіны эка-
номікі, політыкі, марксізму
дасягненняў навукі і тэхнікі.
Па характару свайму разлічаны
на шырокія колы нізавога ак-
ыву, перадавых сялян і работ-
нікаў, а таксама на грамадзка-
актыўную інтэлігенцыю. Звы-
чайна часопісь мае аддзелы: пры-
гожага пісьменства, па гарадох
хутарох, культуры і мастац-
ва, з нашага мінулага, мастац-
кай трыбуны, політыкі, навукі і
тэхнікі, бягучых нататак і сярод
ніжак і часопісцяй, што чытаць.
У даным нумары няма аддзелу
мастацкай трыбуны і аддзелу,
які прысьвечаны пытанням—
што чытаць.

Прыгожае пісьменства ў гэтым
нумары займае 48 старонак,
з якіх 15 старонак вершаў,
апошнія належаць 5 украінскім
поэтам і 1 чужаземнаму ў пе-
ракладзе на украінскую мову.
Уладзімер Сасюра ў мілагучнай
мініятуры дае вобраз яе і Ук-
раіны, якія зліліся для поэты:
„Вобраз адзіны, навікі“. Паўла
Каламіец у спробах новага рыт-
му паказвае сад зімою, які па-
нінен у сакавіку стаць да жыцця.
У моцным вершы „Маті“
Федар Малыцькі знаёміць са
сном, у якім ён зноў убачыў
краты, Холмшчыну і сваю бед-
ную матку. Вобраз маткі або
паханкі зліты з роднаю кра-
інаю з дадаткам краты, наогул
уласцівы шмат якім украінскім
пісьменнікам і зараз, бо частка
Украіны яшчэ і цяпер стогне
пад панскім уціскам. Ня менш
удала Леанід Гоабенка знаёміць

нас з Палтаўскімі вобразамі.
Але самым большым па абхвату
і самым моцным з’яўляецца
„Цукраварня (поэма про че-
тырьох)“, Івана Багранага. У гэ-
тай поэме спачатку паказана
сёнешняя цукраварня з яе му-
зыкаю бадзёрай працы. Але ня
так было яшчэ толькі некалькі
год назад. Завод стаяў, і вось
тады чатыры загінула ў сваёй ба-
рацьбе за сёнешняе цукраварні.
Прайшоў час, ажыў гудок, ажыло
сяло—і мінулае няпрыметна.
Усё-ж будуць дні, калі няведамы
сьпявец прапаяе пра жадааныя дні
не для іх, але і пра іх,—кажа
аўтар канчаючы сваю поэму. І
трэба сказаць, што гэты зусім
ня сьвежы па сужэту сказ, даны
аўтарам такім сьвежым і так
моцна, што заслугоўвае пера-
кладу на іншыя мовы. Зьміцер
Загул даў тры даволі добрыя пе-
раклады чэскага поэты Томана.

Проза пачынаецца даволі ха-
лоднымі ўражаньнямі Артура
Гардэні ад балету і кафэ. Далей
Аўген Скальд апавядае пра
Хрыстыну, якая пераходзіла
з рук у рукі і была забіта ста-
рым рыбаком па несправядлі-
ваму даносу ў здрадзе. Скальд
і тутакі ўдала разварочвае дзе-
янне, але псыхолёгічны бок рас-
працаваны зараз слабей. Зусім
адваротнае наглядаецца ў двох
наступных аўтараў. Пятро Рад-
чанка паказвае перажываньні
беспрацоўнага, які ўрэшце па-
паў у павуцінавае кола праступ-
ніка, таксама былога беспрацоў-
нага. Міхайла Кутынскі апавя-
дае пра інваліда, які жыве на
вёсцы і якому была абыдана
пэнсія. У сувязі з гэтым сяло

шану, ён марыць аб трактары, аб лепшым жыцці, але раптам прыходзіць адказ, што пэнсіі не дадуць, бо ён зараз не працуе, інвалід робіць няўдалую спробу павесіцца. І Радчанка, і Кутынскі дасканала паказваюць нам психолёгію сваіх гэрояў, выклікаючы гарачае спачуваньне да іх. Урэшце, даны добры пераклад з Шолам-Алейхэма: „Ша, мы ідем до Америки!“

Увесь мастацкі адзел нумару трымае чытача ў коле вобразаў сучаснасьці, разумеючы яе шырэй абхвату сёлетняга дня, прычым робіць бадзёрае ўражаньне, загартуе мэтаімкнёнасьць савецкага чытача і арганізуе сьвядомасьць і волю маладога чытача ў пэўным кірунку. І ўсё гэта, ня выходзячы з кола вобразаў, як было казана. У гэтым асабліва вартасьць аддзелу.

У аддзеле „па гарадох і хутарох“ першым зьмешчана гуманістычнае апавяданьне Фэдара Бахтынскага аб тым, як пачыналася рэвалюцыя ў адным невялічкім месцы. Алгасаў у другім артыкуле расказвае пра мастацкую працу на сяле. У аднэй Кіеўскай акрузе налічваецца каля 400 сельскіх мастацка-літаратурных гурткоў. Па ўсёй Украіне апошнія яднаюць звыш 10.000 членаў. За 4 месяцы мінулай зімы 185 гурткамі ставілася 134 назвы п'ес. З гэтай колькасьці 11 ішлі ад 11 да 4 раз, 103 п'есы ішлі ад 2 да 1 разу, прычым па адным разе ставілася 77 п'ес. Пытаньні мастацкай працы на сяле вельмі важныя, і на Украіне ставяцца да іх вельмі сур'ёзна, дапамагаючы мясцовай працы і выву-

чаючы яе. Жывым вынікам апошняга і зьяўляецца праца Алгасава.

Адзел культуры і мастацтва мае 4 сур'ёзных працы, першаю з якіх зьяўляецца „Васіль Стефанік“—Зьмітры Рудзіка. У ёй аўтар паказвае нам Стэфанька, як апавядальніка штодзенных зьяў жыцця, як першага барацьбіта ва ўкраінскай літаратуры супроць вайны і моцнага мастака слова. Каб выявіць цалкам тое, што ён хоча выявіць, Стэфаньк зьлівае сябе ў адно з аб'ектам, які малюе, дае слова дзеючым асобам, прымушае іх саміх дзейнічаць і гаварыць за сябе; і ад гэтага такія моцныя яго творы,—даводзіць Рудзік. Шмат перакладаў з Васіля Стефанька друкавалася ў ранейшых беларускіх часопісах і варты-б было нашаму выдавецтву выдаць іх асобнай кніжкай.

Чарняхівскі ў працы „До психотехники творческого процесса“ прыходзіць да наступных вывадаў: „Творчы процэс зьяўляецца часткаю вышэйшай нэрвова-псыхічнай дзейнасьці чалавека, і сутнасьць яго вызначаецца законам і вышэйшага нэрвовага жыцця. Псыхатэхнічныя асаблівасьці творчага процэсу ўкладваюцца ў агульную схэму рэфлексу, які, разьвіваючыся, дае іншыя якасныя формы ўчынкаў, у тым ліку—сьвядомую дзейнасьць. Зьмест produkтаў творчасьці выяўляе біо-соцыальнае жыццё, ад якога залежыць досьлед чалавека. Апошні-ж набывае спэцыфічнасьці ад асаблівасьці рабочых апаратаў і характару рабочай домінанты чалавека. Ва ўтварэньні по-

дуктаў творчасці: бярэ ўдзел сьвядомая і падсвядомая сфера псыхікі; да творчага акту чалавека кліча закон рэфлекторнай дзейнасці; вось-жа вынікі могуць падавацца сьвядомым шляхам лёгічнай працы, а таксама могуць вынікаць у сьвядомасці гатовымі. Выяўленьне прадуктаў творчасці цесна звязана з пэўнаю тэхнікаю, што залежыць ад біо-соцыяльных умоў арганізму, які дзейнічае, а таксама атачэння, у якім арганізм жыве. Кожны прадукт творчасці зьяўляецца для грамадзкасці ўмоўным раздражальнікам, які прымушае ўспрымаючага скарачаць паўтарыць процэс стварэння гэтага прадукту. А жыццё з прадуктаў творчасці залежыць ад таго, наколькі грамадзкасць мае мажлівасць ацэньваць яго цераз аднаўленьне творчага процэсу ў матэрыяльных формах (галоўным чынам—тэхніка) ці ў формах псыхічна-актыўнай дзейнасці. З гэтым усім можна згадзіцца, хоць у самым артыкуле ёсць месцы больш-менш спрэчныя.

Туркельтаў у працы „Образ Бетговена“ аддае належную даніну вялікаму гэнію ў дні са-тай гадавіны яго сьмерці.

У аддзеле „з нашага мінулага“ надрукавана 13 лістоў вельмі цікавага зместу. Ів. Франка да Ол. Каніскага. Лісты друкуюцца з увагамі Р. Заклінскага.

У наступным аддзеле зьмешчаны: „Дніпрельстан в эканоміці України й Саюзу“, „На одному з шляхів соцыялістычнаго будів-

сах зямельнага кодэксу СССР і „До історіі вищої жіночої освіти на Україні“. Пададзеныя назвы сьведчаць аб зьмесьце прац, самаю цікаваю з якіх для нашага чытача зьяўляецца дру-гая, бо ў нас аб преемніцтве зямельнага кодэксу для ўсяго СССР яшчэ нічога не друкавалася. Ня менш цікавая праца аб вышэйшай жаночай асьвеце на Украіне.

Бягучыя нататкі ўводзяць чытача ў курс важнейшых пытанняў сучаснага украінскага жыцця, а рэцэнзіі ў аддзеле „Сярод кніг і часопісяў“—у курс сучаснай украінскай літаратуры і культуры наогул. У апошнім аддзеле зьмешчана 6 рэцэнзій, з іх 5 на 7 літаратурных выданьняў і 1 на эканамічнае выданьне.

Апрача ўсяго, у канцы нумару дадзена бібліяграфія новых украінскіх пісьменьнікаў за 1920—1926 г. з паказаньнем іх твораў і рэцэнзій на апошнія. Бібліяграфія друкуецца ў альфабэтным парадку аўтараў і даведзена да „з“ уключна; працяг будзе ў наступных нумарох. Такая праца вельмі неабходна і карысна была-б і ў нас.

Такім чынам, часопісь „Життя й рэволюція“ вельмі цікавая наогул, і для беларускага чытача ў прыватнасці. Знаёмычы з Украінай і яе жыццём, яна дае веды, якія могуць быць карысны ў штодзённай працы кожнага. Таму яе можна сьмела рэкамандаваць нашым бібліотэкам і пачасовым падпісчыкам.

Хроніка

Сярод Беларускіх пісьменьнікаў

* Выдавецтвам „Маладняка“ выдаецца першы зборнік апавяданняў *М. Лынькова (Васілька)* і аповесць *Алеся Гародні*—„На крэсах“.

* Вышла другім выданьнем кніжка апавяданняў *М. Зарэцкага*—„У віры жыцця“.

* *Тодар Глыбоцкі*—рыхтуе да друку зборнік крытычных артыкулаў.

* *Васіль Каваль*—пачаў пісаць новую аповесць „На загонах“. Аповесць малое дарэволюцыйную вёску. Першая частка гэтай аповесці ўжо напісана і рыхтуецца да друку.

* Восем маладых поэтаў: *Паўлюк Трус*, *Валеры Маракоў*, *Казлоўскі* (Маладняк), *Сяргей Дарожны*, *Максім Лужанін*, *Пятро Глебка* (Узвышша), *Кляшторны* і *Янка Бобрык* (Пробліск) распачалі працаваць над вялікай агульнай поэмай з сучаснага грамадзкага і культурнага жыцця. Гэтая поэма спачатку будзе надрукована—у „Полымі“, а потым асобнай кніжкай.

* Выходзяць з друку літаратурныя „Ўзоры“ *М. Касьпяровіча*.

* Організавалася новае літаратурнае аб'яднаньне пад назвай—„Пролетарска-Сялянская Беларуская Літаратурная Су-

Засноўцамі гэтае суполкі зьяўляюцца наступныя т. т.: *Бобрык*, *Гурло*, *Звонак*, *Кляшторны*, *Плаўнік*, *Туміловіч*, *Хведаровіч* і *Чарнушэвіч*.

Суполка мае выдаваць альманахі і зборнікі паасобных сяброў.

Літаратурная хроніка СССР

* Дзяржаўнае выдавецтва Украіны выдала новую кніжку *Уладзімера Сосюры* „Багряні гони“.

* Коштам ДВУ вышла аповесць *С. Божка* „Чабанскіх вік“.

* У выдавецтве „Рух“ вышаў зборнік апавяданняў *Прохара Вароніна* „На зажынках“.

* *Ян Мікіценка* напісаў новае апавяданьне „Кадильніца“ з цыкля „Шинка“, канчае пісаць аповесць „Антон“, друкуе ў ДВУ поэму „Олена Гончар“ і „Агні“.

* *Л. Першамайскі*—працуе над нізкаю новэль. У часопісі „Молодняк“ друкуе аповесць „Плями на сонці“.

* *Ян Кулік*, выдае ў ДВУ зборнік поэзіі. Гатуе да друку „Антологию сучаснай Амэрыканскай поэзіі“.

* *Ян Кірыленка* піша гістарычны роман з часоў Гайдамачыны. У ДВУ друкуе аповесць „Курсі“.

* *Ант. Шмігелеўскі*—рыхтуе

З літаратурнага жыцця РСФСР

* Дзяржаўнае выд-ва РСФСР у хуткім часе выдае збор твораў Ул. Маякоўскага; усе яго творы разрахованы на 5 томаў. Хутка выйдзе 5 том, дзе будуць зьмешчаны апошнія творы Ул. Маякоўскага.

* *Пролетарскія пісьменьнікі за працай.* Ян. Нікіцін друкуе ў выдавецтве „Прыбой“ новы роман „Озорник“, Г. Нікіфарай у тым самым выдавецтве друкуе роман „У фонаря“, С. Семёнай—друкуе новы роман „Наталья Тарнова“ і кніжку апавяданняў „Предварительная могила“.

* Дзяржаўнае выд-ва РСФСР друкуе зборнік вершаў ды поэм Ул. Кірылава.

* Дзяржаўнае выд-ва РСФСР друкуе зборнік твораў М. Нікіціна. У тым самым выдавецтве выходзяць дзеве кніжкі поэзіі Б. Постэрнака.

* Дзяржаўнае выд-ва РСФСР друкуе збор твораў А. Толстога. Хутка выходзіць першы том, дзе будуць зьмешчаны „Гиперболюид инженера Гарина“ (роман) і „Голубые горы“ (аповесць).

* Поўны збор твораў *Тургенева* друкуе дзяржаўнае выдавецтва. Гэтымі днямі выходзіць з друку першы том.

* У чарговым нумары альманаху „Круг“, які друкуецца ў выдавецтве гэтай-жа назвы, выходзіць новы артыкул пад назвай: „О че-

ловеке, его пороках и достижениях, о гениях, которые скандалят, и о странах Европы“.

* Выходзіць з друку збор твораў М. Прышвіна ў 6 томах і А. Чапыгіна ў 7 томах.

* У выдавецтве „Зямля і фабрыка“ выходзіць збор твораў П. Нізавога ў 4 томах.

* У дзяржаўным выд-ве выходзіць II т. лістоў А. Пушкіна.

* Дзяржаўнае выд-ва РСФСР у сэрыі дасьледча-літаратурнае бібліотэкі выдала наступныя новыя кніжкі: „В. Полянский—История русской критики XIX-XX в. в.“, „А. Луначарский—Классики западной литературы“ і „И. Мау—Современная революционная литература Запада.“

* Да юбілею М. Чарнышэўскага, які мае адбыцца ў наступным годзе, Дзяржаўнае Выдавецтва РСФСР выдае збор твораў Чарнышэўскага ў адным томе.

* Выдавецтва „Недра“ ў Маскве выдае зборы твораў П. Романова і Н. Нікандрога.

* *Клясыкі—масам.* Дзяржаўнае выдавецтва РСФСР выпускае масавую народную бібліотэку, у якой будзе выдана звыш 140 твораў расійскіх і закардонных клясыкаў.

* *Аблічча работніцкага чытача.* РСФСР друкуе кнігу А. Бэка і Л. Тоома „Лицо рабочего читателя“, —насьледкі дасьледаваньня чытачоў-работнікаў з Донбасу.

Хроніка замежнай літаратуры

Нямеччына

* П'еса *Ернста Талера „Гоплямі живемо“* будзе пастаўлена ў Бэрліне на адчыненні новага тэатру выдатнага рэволюцыйнага рэжысэра *Эрвіна Піскатора*.

* Бэрлінская літаратурная газэта *„Дзі літэraryшэ Вельт“* друкуе фэльетон *Бахамара „Одысэет кнігі“* („Ад аўтара да чытача“).

Францыя

* Кошт. *„Нувель Рэвю Франсэз“* вышаў у Парыжы роман *Люка Дзюртэна* пра Амэрыку *„Саракавы паверх“*.

* Паводле вестак *„Літэraryшэ Вельт“*, *Жорж Дзюамель* рыхтуе кніжку пра сваё падарожжа ў СССР.

* У Парыжы зноў пачалося выданьне перадаваеннай часопісі *„Верье Проз“*, што ўяўляе з сябе адну з найлепшых аналёгіяў французскай літаратурнай прадукцыі, апроч—лірыкі. На чале гэтай часопісі стаіць былы рэдактар *Поль-Фор-ды Поль Вальеры*.

* Коштам выдавецтва *Грасе* вышаў новы роман *Жана Жыраду* *„Шыпшына“*, што ёсьць працяг *„Бельлі“*. Хутка выйдзе трэці роман гэтага пісьменьніка *„Бельліта“*, што будзе канцом яго трылёгіі.

* Рукапіс *„Гэрнани“ Віктора Гюго* рыхтуе да друку *Парыскае выдавецтва Мішэль*. Выданьне разрахована на 300 адбіткаў.

* *Леон Додэ* выдаў том сваіх крытычных эцюдаў пра сучаснае мастацтва, стыль ды сынтаксыс пісьменьніка, літаратурныя салоны і г. д.

* Французская часопісь *„Каліэ-дзю-Сюд“* арганізавала анкету пра чужаземныя літаратуры ды пераклады з іх.

* У *„Нувель літэрэр“* зьмешчаны артыкул *Луі Латурэта*, які прапануе *перанесьці астанкі Бальзака да пантэону*.

* Увосень у Парыжы пачынаюць выходзіць *дзеве франк-нямецкія часопісі*.

Англія

* *Бэрнард Шоў* скончыў свой вялікі твор пра соцыялізм, над якім ён прадаваў некалькі гадоў.

Цяпер Шоў гатуе новую гістарычную п'есу, у якой галоўнай дзеючай асобаю будзе *Францішак Асізкі*.

Польшча

* У Варшаве адбылася двохдзённая ўрачыстасьць з прычыны перанясеньня астанкаў *поэты Юрыя Славецкага* з Парыжу да *Кракава*.

* У Варшаве скончыў рахункі з жыццём яўрэйскі романісты Гарончык. Да самагубства пры- вяла яго адмоўная рэцэнзія на апошні яго роман, надрукаваная ў аднэй з часопісяй.

Італія

* Вядомы Італьянскі пісьмень- нік і гісторык—*Гуільельмо Фэ- рэро* выдаў другі том свайго цыклаю романаў: „*Трэці Рым*“. Крытыка адзначае, што другі том значна жывейшы і конкрет- нейшы за першы.

* Гэтымі днямі вышаў з друку зборнік лірыкі і прозы *Адэ Нэтры*, пад назваю „Вуліцы“.

* Пісьменьніца *Клярыса Тар- туфары* выдала роман пра фа- шызм пад назваю „*Карабль із- рояў*“.

* Вышаў з друку прысьвечаны „Comedia del'arte“ пасмертны твор маладога неаполітанскага пісьменьніка *Енцо Пэтраконэ* (вучня Бэнэдэто Кроцэ), які за- гінуў пад час вайны.

* У Італьянскіх літаратурных колах зрабіў вялізарнае ўража- нне новы роман выдатнае пісь- меньніцы Сыбілі Алерамо „Я ка- хаю, значыць я існую“. Роман, напісаны ў эпістолярнай форме.

* Дэкрэтам Італьянскага ка- раля будынак, у якім радзіўся *Габрыэль д'Анунцыо*, абвешчаны нацыянальным помнікам і не- значэпнай маемасьцю.

Чэх-Славакія

* Вядомая чэская пісьменьні- ца Ганна Марыя Цільшовая вы- дала свой двухтамовы роман з жыцця работнікаў капальняў *Востраўскага* каменнавугальнага раёну.

Баўгарыя

* Замежная прэса адзначае тры новыя кніжкі аднаго з най- выдатнейшых баўгарскіх мала- дых пісьменьнікаў *Панчо Міхай- лава* „Баўгарскія новэлі“, „Спо- ведзь“ і „Сьвята“.

Нават буржуазная крытыка прызнае, што ў гэтых творах адбілася жаклівае становішча, у якім жыве цяпер баўгарскі на- род.

Эгіпэт

* У Каіры нядаўна спраўляла- ся 70-ая гадавіна вялікага араб- скага паэты Ахмэда-Шаўкі-бэя. Урачыстасьць ператварылася ў нацыянальнае сьвята.

З прывітаньнямі юбіляру пры- ехалі дэлегацыі з усяго араб- скага сьвету.

* У Францускай акадэміі мес- ца пісьменьніка *Анатоль Фран- са* заняў новы пісьменьнік *Поль Валеры*, мала вядомы нашым чы- тачом.

3 Беларускага жыцця за межамі.

У Чэх-Славакіі

* У чэскай Празе вышла ча- сопісь паступовага беларускага студэнцтва пад назвай „Наш пра-мень“, № 1, чэрвень, 1927.

У Амэрыцы

* У гор. Пульмане нядаўна адбылася лекцыя *Я. Варонкі* на тэму „Лёс Беларусі“.

Лекцыя зацікавіла слухачоў, і пасля яе прысутныя беларусы закідалі лектара рознымі пы- таннямі.

З Ї М Е С Т

	Стар.
Тарас Гушча. У глыбі Палесься	3
Алес Гародня. У поплавах	23
Юрка Лявонны. Пад млынны скрып	36
Барыс Мікуліч. Па дарогах	41
Паўлюк Трус. Урывак з поэмы „Лірнік“	46
Алесь Гурло * * * <i>Верш</i>	49
Валеры Маркоў. Маці. <i>Верш</i>	50
З. Бандарына * * * <i>Верш</i>	51
Міхась Багунец. Малады перасяленец. <i>Адзривак з поэмы</i>	52
Рабіндранат Тагор. З „Гітанджалі“. Перакл. з ангельскае Мардвілкі.	54
Проф. Н. Ефімаў. Літаратура і клясы.	59
І. Кулік. Луі-Давід Рыэль	75
Піперскі. За будзённай працай.	83
Кнігапіс	92
Хроніка	98
Хроніка замежнай літататуры	100